

HƏYAT BİLGİSİ

9

DƏRSLİK

LAYIHƏ

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

LAYIHƏ

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

LAYIHƏ

NÜŞABƏ MƏMMƏDOVA
KÖNÜL MAHMUDOVA
SEVİL BƏHRƏMOVA

Ümumtəhsil məktəblərinin **9**-cu sinfi üçün

HƏYAT BİLGİSİ

fənni üzrə

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

LAYİHƏ

ŞƏRQ-QƏRB

MÜNDƏRİCAT

I tədris vahidi

Sağlamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda	6
1. Yolda davranış mədəniyyəti	7
2. Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmayaq	14
3. Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır.....	18
4. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması	22
Layihə: Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması yolları	23
5. Müasir dövrün global ekoloji problemləri	24
Layihə: Qlobal ekoloji problemlərin həlli.....	28

II tədris vahidi

Cəmiyyət və onun rifahı	29
1. İnsan sosial proseslərdə	30
2. Vətəndaş cəmiyyəti	38
3. Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər	43
4. İnsan hüquqları	50
5. Hüququmuz beynəlxalq səviyyədə qorunur	66
6. İqtisadi səmərəlilik rifahımızdır	74

III tədris vahidi

Mədəniyyət və tolerantlıq 81

1. Tolerantlıq	82
2. Mədəniyyətlərarası tolerantlıq	90
3. Azərbaycanda dini tolerantlıq	98
4. Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm	106
5. Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti	114
6. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borc	122
7. Dünyanın dərk olunması	129
Əlavələr	134
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	136

– Bunları bilmək vacibdir.

– araşdırma

– suallar

– tapşırıqlar

LAYİHƏ

TƏDRİS VAHİDİ

**Sağlamlığımız və
təhlükəsizliyimiz
uğrunda**

LAYİHƏ

İnsanın davranışı, danışığı və s. onun mədəniyyətinin göstəricilərindən biridir. Davranış qaydalarına əməl etmək həm də ətrafdakılara hörmət əlamətidir. Bu baxımdan sürücü və piyadalar üçün vacib olan bir sıra qaydaları bilmək və onlara əməl etmək, diqqətli və məsuliyyətli olmaq insanların nə dərəcədə mədəni olmalarından xəbər verir.

“Yol hərəkəti haqqında”

Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci maddəsinin I və V bəndlərində deyilir:

Maddə 18. Yollarda təhlükəsiz davranma qaydalarının vətəndaşlara öyrədilməsi

I. Yollarda təhlükəsiz davranma qaydaları vətəndaşlara məktəbəqədər, ümumtəhsil və xüsusi təhsil müəssisələrində, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada razılıq almış digər müəssisələrdə öyrədilir.

V. Yollarda təhlükəsiz davranma qaydalarının vətəndaşlara öyrədilməsi üçün kütləvi informasiya vasitələrindən də istifadə oluna bilər.

YOLDA DAVRANIŞ MƏDƏNİYYƏTİ

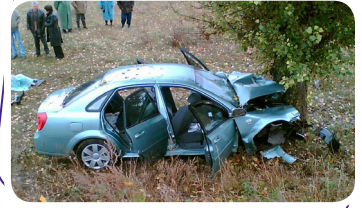
Bilirsiniz ki, avtomobili idarə edərkən təhlükəsizlik kəmərinə istifadə etmək vacibdir. Ancaq, əfsuslar olsun ki, bəzən valideynlərimizin, yaxud qohumlarımızın buna əməl etmədiklərinin şahidi oluruq. Məktəbdə öyrənirik ki, yolu piyada keçidindən keçmək lazımdır. Lakin piyada keçidi bir qədər uzaqda olduqda bəzi insanlar qaydaları pozaraq yolu nəqliyyat vasitələrinin hərəkət etdiyi yerdən keçməyə üstünlük verirlər. Bu da sonda bədbəxt hadisələrə səbəb olur. Gəlin, düşünək “Əslində, düz olan nədir? Etdiklərimiz, yoxsa bildiklərimiz?”

Bəs bütün bu halları necə aradan qaldırmaq olar? Yol mədəniyyəti nədir? Dövlət bu istiqamətdə hansı tədbirləri həyata keçirir?

Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsi insan həyatına son qoyan qəzaların qarşısını almaq məqsədilə "Yol hərəkəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci maddəsini rəhbər tutaraq müvafiq tədbirlər həyata keçirir, reklam xarakterli videoçarxlar nümayiş etdirir. Tədbirlərin görülməsi yollarda təhlükəli hadisələrin azalmasında müstəsna rol oynasa da, qəzaların baş verməsi davam edir.

Bu halların baş verməməsi üçün sürücü sürücülük mədəniyyətinə, piyada isə yolu keçmək mədəniyyətinə malik olmalıdır.

Yol hərəkəti qaydalarını pozmaq, sükan arxasına sərxoş vəziyyətdə aylaşmaq, təhlükəsizlik kəmərinə istifadə etməmək, avtomobili qoyulan normadan artıq sürətlə idarə etmək, dəmiryol platformasında və ya münasib olmayan yerdə yolu keçmək hansı fəsadlara gətirib çıxara bilər? Bu barədə fikirlərinizi sinif yoldaşlarınızla müzakirə edib nəticələri təqdim edin.

Sizcə, bu tədbirlərdə hansı mədəni davranış qaydaları müzakirə obyektinə çevrilə bilər? Siz hansı məsələlərin məktəblilərin nəzərinə çatdırılmasını daha vacib hesab edirsiniz?

Sürücülük mədəniyyəti yolların təhlükəsizliyi baxımından olduqca vacibdir. Mədəni sürücü yol hərəkəti qaydalarını və öz vəzifələrini bilib, onlara əməl etməklə yanaşı, digər hərəkət iştirakçlarına da kömək edir.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq göstərişinə əsasən, hər il yeni dərs ilinin başlanması ilə əlaqədar respublikamızda "Diqqət, uşaqlar!" adlı "Hərəkətin təhlükəsizliyi" aylığı keçirilir. Aylığın keçirilməsində əsas məqsəd bunlardır: uşaq və yeniyetmələrin iştirakçı olduqları yol-nəqliyyat hadisələrinin qarşısının alınması istiqamətində tədbirləri gücləndirmək; ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin təhlükəsiz davranış vərdişlərini formalaşdırmaq; bu sahədə tədris prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə Dövlət Yol Polisi-nin köməyini artırmaq.

Unutmayın ki, yollardakı nişanlar, işıqforlar, müxtəlif qurğular sürücü və piyadaların – bütün hərəkət iştirakçılarının qanun və qaydalara əməl etmələrinə və insanların təhlükəsizliyinə xidmət edir. Hər kəs qaydalara

bir nəfər kimi əməl etməyə borcludur. Lakin çox vaxt piyadalar piyada keçidindən istifadə etməzdən əvvəl vəziyyəti dəyərləndirmirlər. Piyada nəzərə alınmalıdır ki, maşın sürətlə hərəkət edə, yaxud onu idarə edən sürücü fikri yayındığından yoldakı ani dəyişikliyə hazır olmaya bilər. Ona görə də piyada keçidindən istifadə etməzdən əvvəl sürücünün sizə yol verəcəyinə əmin olmanız vacibdir.

Payız fəslində havaların tez qaraldığını nəzərə alaraq axşam vaxtı qara və ya tünd geyimlərdən istifadə etmək arzu edilməzdir. Çünki bu halda sürücülər uzaq məsafədən piyadanı görməkdə çətinlik çəkirlər. Yaxşı olar ki, sürücünün sizi uzaq məsafədən görə bilməsi üçün gecə işığı əksətdirən aksesuarlardan istifadə edəsiniz. Bəzi dövlətlərdə gecə işığı əksətdirən aksesuarlardan istifadə məcburidir. Avtobuslara minmə və düşmə qaydalarına riayət olunması da olduqca vacibdir. Bəzən uşaqlar, hətta böyüklər də sürücü avtobusu dayanacaqda saxlamağa imkan tapmamış cəld düşməyə və ya minməyə çalışırlar. Yaxud da bəzən nəqliyyatda sürücünün diqqətini yayındıra biləcək söhbətlərə, hərəkətlərə yol verirlər. Unutmayın ki, yolu keçərkən yaxınlıqda piyada keçidləri varsa, mütləq bu keçidlərdən istifadə etmək lazımdır.

Yollarda bəzilərinin etdiyi kimi deyil, yol hərəkəti qaydalarının tələbinə uyğun hərəkət edin. Sərbəst, düzgün qərarlar verməyi öyrənin.

Verilmiş hadisələri sinif yoldaşlarınızla birgə təhlil edərək haqlı və ya haqsız tərəfləri müəyyənləşdirin. Nəticələri "Yol hərəkəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 36-cı və 40-cü maddələrinə əsasən təhlil edin.

HADİSƏ 1. Yağış yağırdı. Aygün əlində çətir avtobus dayanacağında, səkinin lap kənarında dayanmışdı. Qardaşı Aydın isə ondan arxada durmuşdu. Uzaqdan çox yüksək sürətlə qoşqusu olan nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşırdı. Qardaşının Aygünü neçə dəfə yanına çağırmasına baxmayaraq, o, sözə qulaq asmadı və yerini dəyişmədi. Maşın keçərkən Aygünün üst-başını palçıqlı su ilə islatdı. Bu hadisəyə tənqidi yanaşaraq səhvin kimdə və nədən ibarət olduğunu, əslində, hansı qaydalara əməl edilməli olduğunu müəyyən edin.

HADİSƏ 2. Rüstəm axşam işdən evə qayıdırdı. İş günü çox gərgin keçdiyindən özünü çox yorğun hiss edirdi. Yaşadığı ev şəhərin mərkəzi küçələrindən birində yerləşirdi. Ətrafda müxtəlif yol hərəkəti nişanları, eyni zamanda piyada keçidi var idi. Çox yorğun və halsız olan Rüstəm yolu çəpinə istiqamətdə qarşı tərəfə keçdi. Rüstəmin səhvi nədə idi? Onun, əslində, hansı qaydalara əməl etməli olduğunu müəyyən edin.

HADİSƏ 3. Solmaz müəllim 6-cı sinif şagirdlərini ekskursiyaya aparırdı. Bir-biri ilə rəfiqəlik edən 5 qız əl-ələ tutub yolu keçdi. Natiq isə Adillə söhbətləşə-söhbətləşə yolu keçərkən papağı yerə düşdü. Əyilib papağını götürmək istədi. Müəllimin ona xitabən "dayanma, yolu keç!" sözündən sonra o, cəld yolu keçdi. Bu hadisəyə tənqidi yanaşaraq, səhvin kimdə və nədən ibarət olduğunu, əslində, hansı qaydalara əməl edilməli olduğunu müəyyən edin.

HADİSƏ 4. Ləman qardaşı ilə yolun kənarında dayanaraq işıqforun piyadalar üçün yaşıl işığının yanmasını gözləyirdi. Bu vaxt avtomobillərdən biri dayandı və sürücü əl işarəsi ilə göstərdi ki, yolu keçmək olar. Ləman cəld qaçıb yolu keçdi. Qardaşı Tunar isə yerində dayanaraq yolu keçmədi. Sizcə, kim düzgün addım atdı? Səhv kimdə və nədən ibarət idi?

Maddə 36. Yol hərəkəti iştirakçılarının əsas vəzifələri və hüquqları

I. Yol hərəkətinin iştirakçıları:

1) *yol hərəkəti qaydalarına riayət etməli, bu Qanunun yol hərəkətinin təhlükəsizliyi məsələlərinə dair tələblərini bilməli və yerinə yetirməlidirlər;*

2) *yol hərəkətinin nizama salınmasında istifadə olunan nizamlayıcının və svetoforların siqnallarına, yol nişanlarına, yolun nişanlanmasına, yol işlərində istifadə olunan səs və işıq siqnallarına, bəzi nəqliyyat vasitələrinin fərqləndirici nişanlarına və nəqliyyat vasitəsi sürücülərinin siqnallarına tabe olmalıdırlar;*

3) *yol hərəkəti üçün təhlükəsiz şərait yaratmalı, öz hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi ilə digər hərəkət iştirakçılarına, onların nəqliyyat vasitələrinə və başqa əmlaka zərər vurmamalıdırlar;*

4) *yol örtüyünü zədələməməli və ya çirkləndirməməli, yol nişanlarını çıxarmamalı, qarşısını kəsməməli, zədələməməli, özbaşına yol nişanları, svetoforlar və hərəkətin təşkilinin digər texniki vasitələrini quraşdırmamalıdırlar;*

5) *hərəkətə maneçilik törədən əşyaları və ya materialları ataraq, boşalda-raq və ya yolda qoyaraq yol hərəkətini çətinləşdirməməli və ya onun təhlükəsizliyi üçün qorxu törətməməlidirlər (bu cür maneənin və ya təhlükənin yaranmasına yol verməmək mümkün olmadıqda onların mümkün qədər tez aradan qaldırılması üçün lazımi tədbirlər görməli, bunu dərhal etmək mümkün olmadıqda isə əl altında olan vasitələrlə digər hərəkət iştirakçılarının xəbərdar edilməsini və Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verilməsini təmin etməlidirlər);*

6) *yol hərəkəti qanunvericiliyinə riayət olunması barədə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamlarını yerinə yetirməlidirlər;*

7) *nəqliyyat, yol, kommunal və digər müəssisə və təşkilatların vəzifəli şəxsləri, yolda hər hansı bir iş aparan fəhlələr, eləcə də digər şəxslər müəyyən edilmiş yol hərəkəti qaydalarına təsir göstərə biləcək maneələr yaratmaqdan və başqa hərəkətlərdən çəkinməlidirlər.*

II. Yol hərəkəti qaydalarına riayət edən yol hərəkətinin hər bir iştirakçısı digər şəxslərdən həmin qaydaların tələblərini gözləməyi tələb edə bilər.

Maddə 40. Piyadanın vəzifələri

I. Piyada:

1) səki ilə, piyada zolağı ilə, yol çiyinləri ilə, bunlar olmadıqda isə velosipedçilərin hərəkətini çətinləşdirməmək şərti ilə velosiped yolu ilə hərəkət etməli və ya ayırıcı zolağı olan yollarda hərəkət hissəsinin xarici kənarı ilə getməlidir (iri əşyalar daşıyan və ya aparan piyadaların, habelə mühərriksiz əlil arabalarında gedən şəxslərin səki və ya yol çiyini ilə hərəkəti başqa piyadalar üçün maneə yaratdıqda onlar yolun hərəkət hissəsinin kənarı ilə gedə bilərlər);

2) dəmiryolunu, avtomobil yolunun hərəkət hissəsini, küçələri piyada keçidləri ilə, o cümlədən yeraltı və yerüstü keçidlərlə, bunlar olmadıqda isə yolaşıcılarında səki xətti və ya yol çiyini xətləri boyunca keçməlidir;

3) yaşayış məntəqələrindən kənarda yolun hərəkət hissəsi ilə hərəkət etdikdə nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti istiqamətinə qarşı getməlidir (mühərriksiz əlil arabalarında hərəkət edən, motosiklet, moped, velosiped sürən şəxslər belə hallarda nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti istiqamətində getməlidirlər);

4) ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitəsini və taksini yalnız yolun hərəkət hissəsindəki nisbətən azca hündürə qaldırılmış minik meydançalarında, onlar olmadıqda isə səkidə və ya yol çiyinlərində gözləməlidir (Azca hündürə qaldırılmış minik meydançalarının olmadığı dayanacaq məntəqələrində nəqliyyat vasitəsinə minmək üçün yolun hərəkət hissəsinə yalnız nəqliyyat vasitəsi dayandıqdan sonra çıxmağa icazə verilir. Nəqliyyat vasitəsindən düşdükdən sonra ləngimədən yolun hərəkət hissəsini tərk etmək lazımdır);

5) hərəkətin nizamlandığı yerlərdə nizamlayıcının və ya piyada svetoforunun, o olmadıqda isə nəqliyyat svetoforunun işarəsini əsas tutmalıdır;

6) yolun hərəkət hissəsində zərurət olmadan ləngiməməli və dayanmamalıdır;

7) üstün keçid hüququ olan, qırmızı və ya göy sayrışan işıq və xüsusi səs signalı ilə işarə verən nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşdıqda yolun hərəkət hissəsini keçməməlidir (hərəkət hissəsində olanlar isə bu nəqliyyat vasitələrinə yol verməli və hərəkət hissəsini dərhal boşaltmalıdırlar);

8) dayanmış nəqliyyat vasitəsinin və ya görmə sahəsini məhdudlaşdıran başqa maneənin arxasından yolun hərəkət hissəsinə çıxmadan əvvəl yaxınlaşan nəqliyyat vasitəsinin olmadığını yəqin etməlidir;

9) görünmə zonasında keçid və ya yolayrıcı olmadıqda, ayırıcı zolaq olmayan və sədd çəkilməyən, hər iki tərəfdən yaxşı görünən sahələrdə hərəkət hissəsinin kənarına nisbətən yolu düzbucaq altında keçməlidir;

10) sutkanın qaranlıq vaxtı yolun işıqlanmayan hissələrində yalnız görünüş dairəsində nəqliyyat vasitəsi olmadıqda keçməlidir.

II. Piyada nizamlanmayan piyada keçidlərində yolun hərəkət hissəsinə yalnız yaxınlaşmaqda olan nəqliyyat vasitələrindək məsafəni, onların sürətini qiymətləndirdikdən və yolu keçməyin onlar üçün təhlükəsiz olacağına yəqin etdikdən sonra çıxə bilər.

III. Keçidi başə çatdırə bilməmiş piyadalar nəqliyyat vasitələrinin əks istiqamətli hərəkətlərini ayıran xəttin üstündə dayanıb gözləməlidirlər. Piyadalar yalnız hərəkətin təhlükəsizliyinə əmin olduqdan sonra və svetoforun (nizamlayıcının) siqnalını nəzərə almaqla yolu keçməyə davam edə bilərlər.

IV. Mütəşəkkil piyada dəstələrinə yalnız nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti istiqamətində, yolun hərəkət hissəsinin sağ tərəfi ilə, bir sırada dörd nəfərdən çox olmayan dəstə ilə getməyə icazə verilir. Dəstənin qabağında və arxasında – sol tərəfdə müşayiətçilər olmalıdırlar, onlar əllərində qırmızı bayraqcılar, sutkanın qaranlıq vaxtında və məhdudiyyətli görünmə şəraitində isə yandırılmış fənərlər: qabaqda – ağ, arxada – qırmızı işıq fənəri tutmalıdırlar.

V. Uşaqları dəstə halında yalnız sutkanın işıqlı vaxtı və böyüklərin müşayiəti ilə ancaq səki ilə, piyada yolu ilə, bunlar olmadıqda isə yol çiyini ilə aparmağa icazə verilir.

LAYIHƏ

TƏHLÜKƏSİZLİYİMİZƏ LAQEYD QALMAYAQ

Siz artıq 9-cu sinif şagirdisiniz. Əksəriyyətiniz sərbəst şəkildə məktəbə, mağazaya gedir, ictimai nəqliyyatdan istifadə edirsiniz. Gündəlik həyatda sevin-dirici hadisələrlə yanaşı, təəs-süf ki, müxtəlif xoşagəlməz hallarla, təhlükəli vəziyyətlərlə də qarşılaşa bilərsiniz.

Sizcə, bu təhlükələr nədən ibarətdir?

Çox vaxt valideynlər övladlarını müəyyən təhlükələrdən qorumaq məqsədilə onların həyatə çıxmalarına icazə vermirlər. Sizcə, bununla uşağı hansısa bir təhlükədən qorumaq mümkündürmü? Çox vaxt ehtiyatsızlıq və diqqətsizlik: ütünü şəkəkdən ayırmamaq, giriş qapısını bağlamamaq, hündür yerdə iş görmək, su kranını bağlamamaq, evə tanımadığın insanı buraxmaq, iti və kəsici alətlərdən istifadə, dərmanlar və vaxtı keçmiş qidalar, məişətdə istifadə olunan kimyəvi maddələr və s. də həyatı təhlükəyə səbəb ola bilər.

Gündəlik həyatımıza rəng qatmaq üçün vaxtaşırı əyləncə, ticarət və istirahət mərkəzlərinə, parklara, çimərliklərə, kinoya, teatra və muzeylərə üz tuturuq. Bu kimi ictimai yerlərdə nə qədər əylənsək, nə qədər zövq alsaq da, təhlükələrlə qarşılaşmayacağımıza əmin ola bilmərik. Bəzən əyləncə mərkəzlərindəki attraksionlar və parklardakı yelləncəklər də uşaqların həyatı üçün təhlükə yarada bilər.

Tikinti işləri aparılan ərazilərdə daha diqqətli olmaq, küçələrdə rastlaşdığımız sahibsiz ev heyvanları ilə də ehtiyatlı davranmaq vacibdir. İtlər "insanın dostu" hesab edilsə də, yad adam üçün onlar olduqca təhlükəlidir. Respublikamızın mərkəzi şəhərlərində, qəsəbə və kəndlərində, park, əyləncə yerləri, dəniz kənarı, yollar və küçələrində kifayət qədər sahibsiz itlərə rast gəlmək mümkündür. Sahibsiz heyvanlar virusların ən başlıca daşıyıcıları olduğundan küçədəki itlər yerli sakinlərin

*Təhlükəsizliyimizi
necə təmin edə
bilərik?*

həyatı üçün olduqca böyük təhlükə yaradır. Peyvənd olunmayan heyvanların dişlədiyi insanların aqibəti çox vaxt ölümlə nəticələnir.

Alimlər hesab edirlər ki, ev heyvanlarının quduzluq xəstəliyinə yoluxması ehtimalı həmişə var. Xəstə ev heyvanı sahibini belə dişləyə bilər. Bəzən sahibləri itləri ictimai yerlərdə gəzdirərkən kəmərdən, ağızlıqdan istifadə etmirlər. Bu isə çox təhlükəlidir.

Özünü və ətrafınızdakı insanları təhlükədən qorumaq üçün əsas xilasetmə qaydalarını və ya təhlükəsizlik qaydalarını bilmək lazımdır. Elə bu məqsədlə də sinif yoldaşlarınızla qruplarda birləşib araşdırma aparın və aşağıdakı mövzularda təqdimat hazırlayın:

1. Məişətdə baş verə biləcək təhlükələr hansılardır? Bu zaman hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmalıdır?

2. Küçədə təhlükə və təhlükəsizlik

3. İtlərin hücumuna məruz qaldıqda, nə etməli?

4. Yollarda təhlükə və təhlükəsizlik

5. Evdə saxlanılan ev heyvanları insanlar üçün nə kimi təhlükələr törədə bilər? Bu zaman hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmalıdır?

6. Şəkildə verilmiş qidalar orqanizm üçün nə dərəcədə təhlükəli ola bilər? Hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək vacibdir?

7. Şəhər və kənd şəraitində təhlükə və təhlükəsizlik

Ətraf mühitə məsuliyyətlə yanaşmaq, sağlam həyat tərzini keçirmək, mədəni davranış qaydalarına əməl etmək cəmiyyətin sağlam və rifah halında yaşamasına səbəb olur.

SAĞLAM AİLƏ SAĞLAM GƏLƏCƏYİN TƏMİNATIDIR

Respublikamızda dövlət səviyyəsində gənclər arasında daim təhlükəsizlik, sağlamlıq, ailə dəyərlərinin qorunub saxlanması, uşaq və yeniyetmələrin milli-mənəvi ruhda tərbiyə edilməsi, onlara sağlam həyat tərzinin aşılması istiqamətində müxtəlif maarifləndirmə tədbirləri həyata keçirilir.

Sağlam nəsil yetişdirmək, sağlam gələcəyi təmin etmək bu gün aktual məsələlərdəndir. Sağlam gəncliyin əsası isə məhz sağlam ailələrdə qoyulur. Ailə cəmiyyətin ən vacib dayağıdır. Bəşəri xüsusiyyətləri, dəyərləri, mədəni və estetik meyarları özündə cəmləşdirən, sağlam həyat tərzini keçirən, normal psixoloji mühitə malik sağlam ailə sağlam cəmiyyətdən xəbər verir.

Sağlam ailənin qurulmasına bir sıra amillər mənfi təsir göstərir. Bu amillərə zərərli vərdislərə aludəçilik, psixi xəstəliklər, ailə zorakılığı, cinsi yolla yoxluxan xəstəliklər, cinslər arasında anlaşılmazlıq, qan qohumları arasında bağlanan nikah, erkən nikah, nikaha daxil olan şəxslərin tibbi müayinədən yayınma hallarını misal göstərmək olar.

Sağlam həyat tərzini ifadəsinin bir neçə məsələni özündə birləşdiyini bilirsiniz. Bunları xatırlayın. Sizcə, sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin nə kimi əhəmiyyəti vardır?

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2014-cü il 17 dekabr tarixli fərmanına əsasən, nikaha daxil olmaq istəyən şəxslər icbari tibbi müayinədən keçməlidirlər.

Bilirsiniz ki, insanlara normal və patoloji əlamətlər irsən keçir. Qan qohumları arasında bağlanan nikah nəticəsində dünyaya gələcək körpələrdə anadangəlmə eybəcərlik və bir sıra irsi xəstəliklərin əmələgəlmə riski çox yüksək olur. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu, sinir sisteminin, eşitmə qabiliyyətinin pozulması; dəri xəstəlikləri; dayaq-hərəkət aparatının pozulması; qan xəstəlikləri (talassemiya, hemofiliya və s.); əqli və fiziki inkişafda çatışmazlıqlar; qan-damar sisteminin xəstəliyi (hipertoniya), qısabarməqlilik, çoxbarməqlilik, rəng korluğu (daltonizm) kimi fəsadlara səbəb ola bilər. Qan qohumları olmayan insanların uşaqlarında patologiyaya məruz qalmış genlərin "görüşməsi" ehtimalı nisbətən azdır.

Talassemiya
▼ mərkəzi

Talassemiya və hemofiliya irsi qan xəstəlikləridir. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu xəstəliklərin aradan qaldırılmasının əsas yolu qohum nikahların qarşısının alınmasıdır.

Gələcəyin daha sağlam və xoşbəxt ailəsinin qurulmasında evlilikdən əvvəl aparılacaq icbari tibbi müayinə olduqca əhəmiyyətlidir. Həkim və mütəxəssislər hesab edirlər ki, icbari tibbi müayinə daha çox qan qohumluğu olan şəxslər üçün vacibdir. Bu müayinə gəncləri gözlənilən təhlükələrdən qorumaq üçün aparılır.

Yoluxucu xəstəliklər, sinir sistemi pozğunluqları, oturaq həyat tərz, kompüterdən hədsiz istifadə, gigiyena qaydalarına əməl etməmək, narkotik vasitələrə aludachiliyin sağlam ailənin qurulmasına təsiri barədə məlumat toplayıb sinif yoldaşlarınızla müzakirə edin.

YASLANA

Zərərli vərdişlərə aludəçilik həm ailə, həm də cəmiyyət üçün təhlükəlidir.

Spirтли içkiyə aludəçiliyin ailələrdə münaqişələrə, boşanmalara gətirib çıxarması heç də gizli deyil. Bir ailədə spirtli içkiyə aludə olan hər hansı bir valideyn digər ailə üzvlərinin emosional vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Bu iş qabiliyyətinin azalmasına, eyni zamanda beyinin düşünmə və qərarvermə funksiyalarının zəifləməsinə səbəb olur. Qadınların spirtli içkiyə aludəçiliyi isə yenidən dünyaya gəlmiş körpəyə bir çox cəhətdən mənfi təsir göstərməklə yanaşı, çox hallarda körpənin dünyaya ölü halda gəlməsinə səbəb olur.

Zərərli vərdişlərə aludəçiliyin sağlam ailənin qurulmasına nə kimi təsiri vardır?

1. Sonsuzluğa səbəb olan amillər hansılardır? Bunun sağlam həyat tərzinə nə kimi əlaqəsi vardır? Bununla bağlı kiçik araşdırma aparıb dəftərinizə yazın.
2. Ailədə əks-cinslər arasındakı qarşılıqlı münasibətlər necə olmalıdır? Bunun sağlam ailənin formalaşmasında nə kimi rolu vardır? Araşdırın.
3. Azərbaycanda narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı dövlət tərəfindən hansı tədbirlər həyata keçirilir? Bu barədə məlumat toplayın.

FÖVQƏLADƏ HALLARIN NƏTİCƏLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASI

2012-ci il may ayının 7-də zəlzələ nəticəsində Zaqatala, Balakən və Qax rayonlarında yaşayış evlərinə, sosial və infrastruktur obyektlərinə ciddi ziyan dəymişdir. Zəlzələnin nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı operativ qaydada qərargah yaradılmış, Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin mütəxəssisləri tərəfindən müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Sizcə, Fövqəladə Hallar Nazirliyi bu kimi təbii fəvqəladə hadisələr zamanı hansı tədbirləri həyata keçirə bilər?

Azərbaycan Respublikasının ərazisi üçün səciyyəvi olan təbii fəlakətlərə: zəlzələ, sel, daşqın, subasma, sürüşmə, qar uçqunları ilə yanaşı, meşə və çöl yanğınları da daxildir. Yalnız bunlar deyil, insan tələfatı, dağıntı, yol-nəqliyyat qəzaları, kimyəvi zəhərlənmə və radioaktiv şüalanma kimi hadisələrin başvermə ehtimalı da dənılmazdır. Otlaq, kol-kos sahələrində, meşə massivlərində yay aylarında havaların isti və quraq keçməsi nəticəsində müxtəlif miqyaslı yanğınlar baş verir. Yanğınların milli sərvətimiz olan meşələrə, flora və faunaya, dövlət büdcəsinə vurduğu ziyanı, ən əsası isə insan həyatı üçün yaratdığı riski nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi tərəfindən müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir.

Eyni zamanda su hövzələrində, çimərliklərdə insanların təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməməsi müxtəlif xoşagəlməz hadisələrlə və insan tələfatı ilə nəticələnir. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu kimi halların baş verməsinin əsas səbəbi insanların ehtiyatsız davranmalarıdır.

Zaqatala-
da zəlzələ
zamanı
uçmuş
məscid ►

LAYİHƏ: FÖVQƏLADƏ HALLARIN NƏTİCƏLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı qısamüddətli layihənin hazırlanması üçün sizə təqdim olunan mövzular əsasında araşdırma aparın.

1. Təbii fəvqəladə hallar zamanı ətrafdakılara və özünə yardım;
2. Yanğın və nəqliyyat qəzaları zamanı görülməli tədbirlər;
3. Terror xarakterli fəvqəladə hallar zamanı görülməli tədbirlər;
4. Məişətdə baş verən qəzalar zamanı yardım;
5. Radioaktiv çirklənmə zamanı əhəlinin hərəkət qaydaları.

Layihənin icra planı

1. Sizə təqdim olunmuş mövzulardan birini seçin. Seçiminizi müəlliminizlə müzakirə edin.
2. Fərdi, yaxud qrupla işləyəcəyinizə qərar verin.
3. Layihənin mərhələlərini və icrasına ayrılan vaxtı dəqiqləşdirin.
4. Layihənin təqdim olunma formasını müəyyənləşdirin (Microsoft PowerPoint, Microsoft Word, model və s.).
5. Seçdiyiniz mövzunu digər fənn müəllimləri və valideynlərinizlə də müzakirə edin.
6. Mövzu ilə bağlı məlumat toplayın. Məlumatı müxtəlif mənbələrdən (dərslərdəki materialdan, qəzet, jurnal və internetdən) əldə edə bilərsiniz.

MÜASİR DÖVRÜN QLOBAL EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Ətraf mühitin qorunması insanları narahat edən ən başlıca problemlərdən biridir. Qədim mənbələrdən məlumdur ki, hələ eramızdan 5-6 əsr öncə Misirdə mis əridən zaman havanı korladıqlarına, açıq suları çirkləndirdiklərinə görə 6 nəfər mis-gərə qarşı xüsusi cəza tədbirləri nəzərdə tutulmuşdu. Bizim eranın XII və XIII yüzilliklərində Fransada Sena çayına çirkləndirilmiş su axıdan emalatxana ləğv edilmiş, günahkarlar cəzalandırılmışdı.

Sizcə, bu problemlər müasir dövrdə global ekoloji problemlər hesab oluna bilərmi? Nə üçün? Qlobal ekoloji problemlərin həlli ilə bağlı müasir dövrdə hansı tədbirlər həyata keçirilir?

Bəşər sivilizasiyasının müxtəlif mərhələlərində insanlar zəlzələ, vulkan, daşqınlar, quraqlıq, yanğınlar, torpaq sürüşmələri kimi dəhşətli ekoloji fəlakətlər, onillik, hətta yüzillik müharibələr, epidemiyalar (vərəm, taun və s. xəstəliklər), aclıq və s. kimi çox müəkkəb problemlərdən əziyyət çəkmişlər. Müasir dövrün əsas problemləri içərisində mühüm olanlardan biri məhz ekoloji problemlərdir.

1920-ci ildə Amerikada "Ekologiya" jurnalı nəşr olunmağa başlanmışdır. Həmin jurnal dünyada bu sahədə ən populyar jurnallardan biridir.

Sabirabad rayonunda sel ▲

Milli ekoloji problemlər regional, regional ekoloji problemlər isə qlobal ekoloji problemlərə çevrilir. Bu fikri necə izah edə bilərsiniz? Fikrinizi nümunələr gətirməklə əsaslandırın.

Sizə bəllidir ki, beynəlxalq ekoloji problemlər ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər, konvensiyalar əsasında tənzimlənir. Bir neçə ölkənin maraq dairəsini əhatə edən problemlərin həlli üçün son illər dünyanın aparıcı dövlətləri və dövlət başçıları bir sıra qərarlar qəbul edirlər. Alimlərin əksəriyyəti bu problemlərin həllinin konkret yollarını axtarır. Lakin müasir dövrün qlobal problemlərinin həlli ziddiyyətli prosesdir. Belə ki, həmin problemlər getdikcə kəskinləşir. Qlobal problemlərin həlli isə yalnız beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində mümkündür.

XXI əsrin təcili həllini gözləyən qlobal ekoloji problemləri sırasında havanın çirklənməsi, ozon qatının nazikləşməsi, turşulu yağışların yağması, torpaqların şoranlaşması, sənaye tullantılarının ətraf mühiti korlaması, biomüxtəlifliyin, içməli

su ehtiyatlarının getdikcə azalması, qlobal istiləşmə, iqlim dəyişikliyi, meşə massivlərinin azalması və digər məsələlər ən öndə durur.

Yazıçı
Çarles Bukovski

"İnsanlığı məhv etmək istəyirsinizsə, ağaclardan başlayın".

Dünyada yaşıllıqların azalması, avtomobillərin, zavodların tüstüsü, qazanxanalar və s. atmosferdə oksigen ehtiyatının azalmasına, karbon qazının çoxalmasına səbəb olmuşdur. Atmosferdə karbon qazının artması iqlimin istiləşməsinə səbəb olur. Karbon qazı atmosfərə süni yolla – insan fəaliyyəti və yanacaq yandırılması nəticəsində daxil olur. Avtomobilin idarə edilməsi zamanı mühərrik yanacaq sərfiyyatı və məsafədən asılı olaraq müəyyən qədər karbon qazı yaradan yanacaq sərf edir. Evin neft, qaz və ya kömürlə qızdırılması zamanı da karbon qazı əmələ gəlir. Beləliklə, bir ailənin

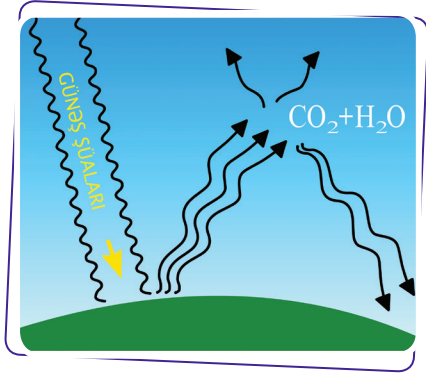
müəyyən bir müddət ərzində atmosfərə atdığı karbonun ümumi miqdarı karbon izi adlanır.

Yerdə həyatın əmələ gəlməsində atmosferin formalaşması və Yer in istilik balansının saxlanılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Atmosferin müxtəlif qazların qarışığından ibarət olduğunu bilirsiniz. Bu qazların nisbəti haqqında öyrəndiklərinizi yadınıza salın.

Azot – ? Oksigen – ? Karbon – ?

Təsirsiz qazlar – ?

Təbii halda atmosferdə canlıların fəaliyyəti nəticəsində yaranan istixana qazları vardır. Süni halda isə istixana qazları neft, qaz və daş kömürün yandırılması nəticəsində atmosfərə daxil olur. Məsələn, sənaye müəssisələri, avtomobillər və s. atmosfərə külli miqdarda istixana qazı daxil edir. Atmosferdə su buxarı və bir sıra qazların – karbon qazı, etan, propan və metanın miqdarının artması ilə əlaqədar istixana effekti yaranır. İstixana qazları adlandırılan bu qazlar atmosferdə yayılaraq Yer in ətrafında istixana tavanını xatırladan örtük əmələ gətirir. Nəticədə atmosfer Günəşdən gələn istiliyi Yerə buraxır, Yerdən kosmosa yönələn enerjinin – istiliyin qarşısını alır. Yer kürəsi qızır, lakin soyumur. Bu örtük istixana effektinin yaranmasına səbəb olur. İstixana effekti temperaturun tədricən artmasına və iqlimin istiləşməsinə səbəb olur.

Qlobal ekoloji problemlərdən biri də **torpağın çirklənməsidir**. Torpaq məişət tullantılarının, neft məhsullarının və digər amillərin hesabına çirklənir. İqtisadiyyatın inkişafı bir sıra problemləri (sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və s.) həll edərkən yenilərinə yaradır. Torpağın çirklənməsinin əsas səbəbləri ağır metallar (qurğuşun, cıva, kadmium, tallium, bismut, qalay), neft tullantıları və pestisidlərdir. Bu maddələr bitkilər tərəfindən mənimsənilir, suya qarışır və insan orqanizminə mənfi

təsir edir. İnsan orqanizmində bu kimi maddələrin illərlə toplanması müxtəlif xəstəliklərə gətirib çıxarır.

Yoldaşlarınızla birlikdə araşdırma aparın və aşağıdakı mövzular üzrə təqdimat hazırlayın:

- 1. Atmosferin çirklənməsi insanlarda ürək-damar, tənəffüs yolları xəstəliklərinə səbəb olmaqla yanaşı, təbii ekosistemləri də məhv edir. Atmosferi çirkləndirən amillər təbii və antropogen olmaqla iki qrupa bölünür. Bu amillər hansılardır? Atmosferin çirklənməsinin qarşısının alınması məqsədilə nə kimi tədbirlər görülməlidir? Əlavə mənbələrdən də istifadə etməklə bu barədə təqdimat hazırlayın.*
- 2. Torpağın çirklənməsi global ekoloji problemlərdəndir. Bu problemin aradan qaldırılmasına dair görülən tədbirlər haqqında (dünya səviyyəsində, eyni zamanda respublikamızda) təqdimat hazırlayın.*
- 3. İstixana effektinin aradan qaldırılması yolları hansılardır? Əlavə mənbələrdən də istifadə etməklə bu barədə təqdimat hazırlayın.*

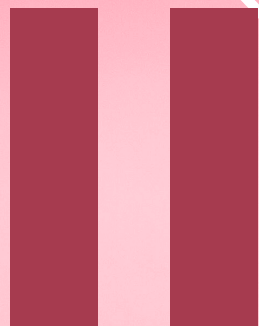
LAYİHƏ:

QLOBAL EKOLOJİ PROBLEMLƏRİN HƏLLİ

Global ekoloji problemlərin həllinə dair layihənin hazırlanması məqsədilə sizə təqdim olunmuş mövzular əsasında araşdırma aparın.

1. Tullantıların ikinci həyatı;
2. Qlobal ekoloji problemlərin həlli yolunda maarifləndirmə;
3. Qlobal ekoloji problemlərə yol açan faktorlar və onların aradan qaldırılması yolları;
4. Atmosferə antropogen təsir;
5. İnsanın bioloji aləmə təsiri;
6. Torpağa antropogen təsir və onun qarşısının alınma yolları;
7. Karbon izinin azaldılması.

TƏDRİS VAHİDİ

Cəmiyyət və onun
rifahı

LAYİHƏ

İNSAN SOSIAL PROSESLƏRDƏ

Cəmiyyətdə insanlar bir-biri ilə sıx bağlı olub, qarşılıqlı münasibətlərə malikdirlər. İnsanları bir-birinə bağlayan bütün tellər, o cümlədən şəxsi münasibətlər sosial münasibətləri (ailə, əmək, mədəni, siyasi, iqtisadi və s.) özündə ehtiva edir. Bizim, adətən, hadisə, təzahür, dəyişiklik adlandırdığımız münasibətlərin qanunauyğun şəkildə baş verməsi sosial proseslər adlanır. Sosial münasibətlərin mərkəzində isə insan və onun fəaliyyəti dayanır.

İnsanın sosial proseslərdəki iştirakını dəyərləndirərkən belə bir sual meydana çıxır: həqiqətənmi, cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər təsadüfi deyil? İnsan bu proseslərin gedişinə nə dərəcədə təsir edə bilər?

Məlumdur ki, hər bir fərdin tələbatı və mənafeyi vardır. Onları ödəmək üçün insanlar bir-biri ilə münasibətlər qurur, sosial təcrübəyə yiyələnir, müxtəlif qruplara daxil olur, başqalarını öyrənir və öz kimliklərini müəyyənləşdirirlər. Bu zaman insan təkcə özünü deyil, başqalarını da dəyişdirə bilər. Fərdin sosial proseslərdə rolu onun sosial statusunu (insanın cəmiyyətdəki mövqeyini) müəyyənləşdirir.

İnsanın sosial proseslərdəki roluna aid tarixi faktlara istinad etməklə nümunələr göstərin.

Cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələlərində insanın sosial statusu da daim dəyişmişdir. Məsələn, insanlar yaşına, cinsinə, maddi təminatına, siyasi mövqeyinə, vəzifəsinə, biliyinə, ünsiyyət dairəsinə görə fərqli sosial statuslara malikdirlər. Sosial statusun xarakterinə görə müxtəlif qruplarda: quldarlar, feodallar, kəndlilər, fəhlələr, ziyalılar və s. qruplarda birləşən insanların sosial statusu dəyişdikcə sosial rolu da dəyişmişdir.

Alimlər sosial proseslərdə insanın rolu haqqında müxtəlif təzadlı fikirlər irəli sürmüşlər. Bu fikirlər mahiyyətinə görə iki qrupa bölünür. *Birinci qrup* belə hesab edir ki, ictimai həyatın bütün hadisələri mənəviyyatdan asılıdır. Görkəmli şəxsiyyətlər, qəhrəmanlar, alimlər, ixtiraçılar belə düşünürlər ki, onlar ilahi ideyanın təsiri nəticəsində yaranmışlar. Belə ki sosial proseslərdə insanın fəaliyyəti deyil, ona olan münasibət başlıca rol oynayır. İnsan fəaliyyəti, adətən, mənəvi sahə ilə məhdudlaşır. Bu zaman zəruri dəyişikliklər cəmiyyətin mənəvi keyfiyyətlərinin dəyişməsindən asılı olur. Bu mənada insanın sosial münasibətləri cəmiyyətin mədəni münasibətləri ilə şərtlənir.

Bu cür yaşamağa malik olan alimlər həmçinin düşünürlər ki, mənəvi sahə insanların sosial proseslərdəki iştirakını böyük mədəniyyətlərin yaranmasına qədər inkişaf etdirə bilər. Məsələn, kiçik bir nəsil böyük bir imperiyaya, tayfa isə sivilizasiyaya qədər böyüyə bilər. Bu yaşamanın ardıcılığını *idealistlər** adlanırlar. Onların fikrincə, cəmiyyətdə baş verənlər insandan

Idea!st –

*həqiqəti
ideallaşdır-
an xəyal-
pərəst*

Həyatda hansı təsadüflərlə qarşılaşmışınız? İnsanın həyatında bu kimi təsadüflərin rolu nədən ibarətdir? Bu barədə fikirlərinizi sinif yoldaşlarınızla müzakirə edin.

Bütün səmavi dinlərdə bildirilir ki, hər şey, o cümlədən insan da Allah tərəfindən yaradılıb. Müxtəlif dini baxışlara görə, insanın sosial proseslərdəki imkanları Allah tərəfindən müəyyənləşdirilib.

"Sosial proseslərin mərkəzində insanın iqtisadi fəaliyyəti dayanır" fikrini əsaslandırın.

deyil, onun ideyasından asılıdır. Ona görə də cəmiyyət və onun inkişafı dərkənilməzdir və çoxlu sayda təsadüflərdən ibarətdir.

İkinci qrup alimlər isə idealistlərdən fərqli olaraq, belə düşünürlər ki, cəmiyyət və onun inkişafı dərk ediləndir. Belə ki cəmiyyətdə öz xüsusiyyətləri ilə seçilən, insanın iradəsindən asılı olmayan hadisələr baş verir. Bu qanunauyğunluqların mərkəzində insanlar və onların müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün əzmkar fəaliyyəti, məqsəd və cəhdləri dayanır. Bu nöqteyi-nəzərə görə, cəmiyyətdə baş verən hadisələr təsadüfi deyil, hər birinin arxasında insanın fəaliyyəti ilə bağlı olan zərurət dayanır. İnsanın sosial proseslərdə yaxından iştirakını sübut etməyə çalışan alimlər *materialistlər* adlanırlar.

İdealistlərlə materialistlərin mövqelərini müqayisə edib fikirlərinizi ümumiləşdirin.

Əmək fəaliyyəti olmadan cəmiyyət nə yarana, nə də mövcud ola bilər. Həyat üçün zəruri olan maddi nemətlərin istehsalını və insanlar arasındakı sosial münasibətləri cəmiyyət təşkil edir.

*Hər hansı bir peşə
nümayəndəsini
seçin və əmək
fəaliyyətinə əsasən
onda formalaşan
mənəvi keyfiyyətlər
sadalayın.*

Bu alimlərin fikrincə, insanın mənəviyyəti, iradəsi, bacarıqları və adətləri ictimai istehsaldan asılıdır. Bir tərəfdən insan təbiəti dəyişdirir, digər tərəfdən isə insanın öz təbiəti dəyişir. Demək, sosial proseslərin mərkəzində insanın iqtisadi fəaliyyəti dayanır.

Məhz əmək fəaliyyəti prosesində istehsal münasibətləri və onun mədəniyyəti meydana gəlir. Məsələn, müəllimin öz fəaliyyəti dövründə qazandığı sosial-mənəvi səriştələr həm də onun şəxsi keyfiyyətlərinə təsir göstərir. O, ünsiyyətə tez girir, fikrini daha yaxşı izah edir, istiqamətləndirə bilir, insanpərvər və humanist olur.

İnsanların sosial statusu onların əmək fəaliyyətindən çox asılı olur. İnsanların sosial proseslərdə yaxından iştirakı cəmiyyətin inkişafı ilə şərtlənir. İnsanların şüurlu şəkildə müxtəlif məhsullar istehsal etməsi özlərindən asılı olsa da, onların arasında yaranan münasibətlər özlərindən asılı olmur. Bu baxımdan dünyada insanların sosial proseslərdə iştirakı da eyni deyildir. Onların bu proseslərdəki iştirak dinamika bəzi ölkələri iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etdirir, digərlərini isə geridə qoyur.

İqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri nümunə göstərməklə onların həyat tərzini haqqında bildiklərinizi söyləyin. İnsanın sosial proseslərdə iştirakının bu dövlətlərin taleyində rolu olduğunu əsaslandırın.

İnsanın sosial proseslərdəki rolu onun şüurundan, həyatı dərk etməsindən asılıdır. Bir tərəfdən aktiv sosial fəaliyyət insanların şəxsiyyətində müəyyən izlər qoyur, digər bir tərəfdən isə insan həmin fəaliyyətdə yaxından iştirak etmək üçün özünü yetişdirir, tərbiyələndirir. Ümumi şəkildə insan sosial proseslərdə aktiv və passiv iştirak etmək imkanlarına malikdir.

Aktiv fəaliyyət zamanı insan müxtəlif sosial, siyasi, mədəni qruplara daxil olur. Dövlətin idarə olunmasında yaxından iştirak edir, öz namizədliyini irəli sürür, tərəfdarı olduğu namizədə dəstək olur. Dövlətin vətəndaş qarşısında qoyduğu öhdəlikləri fəal şəkildə yerinə yetirir və təbliğ edir.

Özünüzü məktəbin aktiv şagirdi hesab edirsinizmi? Məktəb həyatında baş verən proseslərdə hansı səviyyədə iştirak edirsiniz?

Passiv iştirak zamanı fərd sanki sosial proseslərin müşahidəçisinə çevrilir. O, cəmiyyətdə baş verən hadisələrə öz münasibətini bildirsə də, onları fəal şəkildə müdafiə etmir, lakin ümumi seçkilərdə iştirak edir, dövlətin öhdəliklərini yerinə yetirir və s.

Sadalanan fəaliyyətlər əsasında insanın sosial proseslərdə passiv iştirakçı olduğunu əsaslandırın.

Son zamanlar cəmiyyətdə baş verən sürətli qloballaşma, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının imkanları insanların sosial proseslərdəki roluna böyük təsir göstərir. İnsanlar İKT-nin köməyi ilə rahat şəkildə dünyanın istənilən nöqtəsi ilə əlaqələr yarada, iş birliyi qura və əmək fəaliyyətinə daxil ola bilirlər. Informasiya cəmiyyətinin

təşəkkül tapması insanların həyat tərzini, cəmiyyətdəki sosial mədəni prosesləri kökündən dəyişir və dünya sivilizasiyasının yeni mərhələsinə açır.

Siz İKT vasitələrindən istifadə edirsinizmi? Hansı sosial şəbəkələrin istifadəçisiniz? Sosial şəbəkələrdən istifadənin mənfi və müsbət tərəfləri nədən ibarətdir?

Qloballaşma göstərdi ki, fərdin sosial proseslərdəki rolu da dəyişməkdədir. İndi o nə qədər çox təcrübə əldə edir, fəaliyyət və ünsiyyət dairəsini nə qədər genişləndirirsə, öz "iştirakı"nı da bir o qədər dinamik və çoxşaxəli şəkllə salır, sosial statusunu dəyişir. Maddi istehsalıdan bilik istehsalına keçid insanları mükəmməl təhsilə yiyələnən, müasir texnologiyalardan istifadə edən, informasiyanı toplayan, ünsiyyət qurmağı bacaran, müxtəlifliyi, rəngarəngliyi günün tələbi kimi

qəbul edən şəxslərə çevirməklə onların öz sosial statusunu saxlamaq və daha da yüksəltmək imkanlarını artırır.

Qlobal problemlərin artması, təhlükəsizlik məsələləri, ekoloji problemlər, su və ərzaq çatışmazlığı, müharibələr, terrorla mübarizə və s. insanları ümumi maraqlar ətrafında birləşdirir. Bu problemlər sosial statusundan, millətindən, dinindən, irqindən, yaşadığı ölkədən asılı olmayaraq ayrı-ayrı fərdləri birgə mübarizəyə və əməkdaşlığa cəlb edir. Ona görə də insanların sosial proseslərdə iştirakı getdikcə daha fəal xarakter almağa başlayır.

Beləliklə, cəmiyyətin sosial həyatı və insanın bu proseslərdə iştirakı qarşılıqlı şəkildə inkişaf edir. Bir tərəfdən insan öz şəxsi keyfiyyətləri və qabiliyyəti ilə sosial proseslərin aparıcı qüvvəsi kimi onu dəyişdirir, digər bir tərəfdən isə özü dəyişir.

Qlobal problemlərin artmasının səbəblərini nədə görürsünüz?

1. Sosial proseslərdə insanın roluna dair iki fərqli baxışı müqayisə edin. Oxşar və fərqli tərəfləri tapın.
2. "Sosial status" anlayışını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi misallarla izah edin.
3. Müasir sosial şəbəkələrin insanı nə qədər və necə dəyişdirə biləcəyi barədə düşünün. Araşdırma aparın.
4. Dünyanı əhatə edən qlobal problemləri sadalayın. Hər hansı ayrıca götürülmüş bir problemin həlli yollarını müəyyənləşdirməyə çalışın.
5. İnsanın sosial proseslərdə rolunu necə dəyərləndirirsiniz?
6. Sizi əhatə edən insanların fəaliyyətini araşdırın və bu haqda esse yazın.
7. "Qlobal problemlərin həlli yolları" adlı təqdimat hazırlayın.
8. İKT-dən istifadənin müsbət və mənfi tərəflərinə aid müqayisəli sxem-cədvəl tərtib edin.

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİ

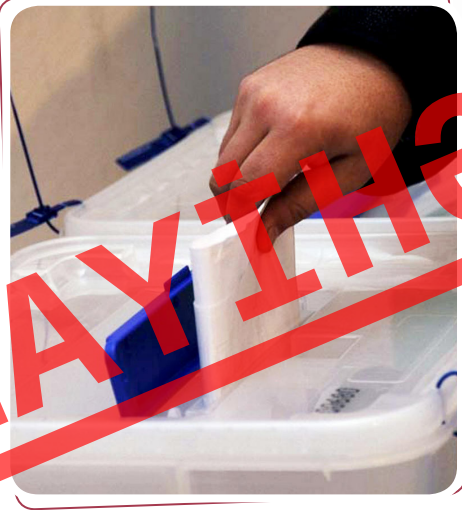

Bu gün demokratik dəyərlərin qorunduğu və təbliğ olunduğu bir dövrdə yaşayırıq. Demokratiya insan azadlıqlarının və bərabərliyinin qəbul edilməsinə əsaslanaraq xalqın rolunu əvəzolunmaz prinsiplər kimi nəzərdə tutur. Demokratik prinsiplərin reallaşması öz vətəndaşları ilə ümumi ictimai razılığa gələn, onların rifahına xidmət edən sabit sosial-iqtisadi və mədəni inkişafa malik dövlətlərdə mümkündür. Müasir dövrdə demokratik prinsiplərə əlavə olunan dəyərlərdən biri də vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasıdır.

Vətəndaş cəmiyyəti nədir? Bu cəmiyyətin mahiyyəti nədən ibarətdir?

“Vətəndaş cəmiyyəti” anlayışının ilk dəfə nə vaxt yarandığını demək çətinidir. Bu anlayış antik dövrdən başlayaraq əsərlərdə müxtəlif şərhlərlə verilmişdir. Bu gün vətəndaş cəmiyyəti dedikdə, inkişaf etmiş iqtisadi, mədəni, hüquqi və siyasi münasibətlərin mövcud olduğu mədəni və mənəvi statusa malik vətəndaşların cəmiyyəti başa düşülür.

Bəzən dövlət idarəetməsini vətəndaş cəmiyyəti ilə eyniləşdirirlər. Lakin onlar arasında fərqlər vardır. Belə ki dövlət xüsusi idarəetmə formasıdır. Vətəndaş cəmiyyəti dedikdə, insanların könüllü şəkildə yaratdığı, cəmiyyətin ümumi maraqlarına və ədalətin bərqərar olmasına xidmət edən müstəqil qurumlar tərəfindən təşkilatlanma başa düşülür.

Elmi ədəbiyyatda qeyd edilir ki, vətəndaş cəmiyyəti insanların sosial, siyasi və mədəni cəhətdən özünü ifadə etmək, müdafiə etmək və sosial strukturların idarə olunması sahəsidir. Bu mənada, vətəndaş cəmiyyətini mülki idarəetmə də adlandırmaq olar.

Mülki idarəetmə anlayışını izah edin. Nə üçün vətəndaş cəmiyyətini mülki idarəetmə adlandırmaq olar?

Vətəndaş cəmiyyəti cəmiyyətin ümumi maraqlarını ifadə edən insanlar və sosial qruplar tərəfindən formalaşır. Müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətləri, qeyri-hökumət təşkilatları, maliyyə fondları, kollektivlər, dini qurumlar, müstəqil kütləvi informasiya vasitələri, müstəqil həmkarlar təşkilatları, idman klubları, assosiasiyalar bu cəmiyyətin fəal üzvləridir.

Dünyada tanınmış təşkilatlardan biri də Heydər Əliyev Fondudur. Fondun əsas məqsədi yerli və xarici ölkələrin fondları, QHT-ləri (qeyri-hökumət təşkilatları), eləcə də ictimai təşkilatlarla əməkdaşlığı genişləndirməkdir. Bu təşkilatlarla birgə layihələr həyata keçirən Heydər Əliyev Fondu insanların yaradıcı potensialının, bilik və bacarıqlarının,

▲ Heydər Əliyev
Fondunun loqosu

qabiliyyətlərinin aşkarlanmasında və inkişaf etdirilməsində qayğısını əsirgəmir. 2004-cü ildən fəaliyyətə başlamış Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan mədəniyyətinin geniş təbliği, sağlam mənəvi dəyərlərin qorunması, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun artması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi, respublika və xarici dövlətlərin təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq sahəsində xüsusi rolu ilə fərqlənir. Fond elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, ekologiya və digər sosial sahələrdə Azərbaycanın mədəni irsinin qorunması və xarici ölkələrdə dəstəklənməsində genişmiqyaslı layihələr həyata keçirərək dəyərli töhfələr verir.

Vətəndaş cəmiyyəti açıq, demokratik, müstəqil inkişaf edən cəmiyyətdir. O, insanların sosial, iqtisadi, dini, əxlaqi, mədəni maraqlarının formalaşdığı, reallaşdığı və müdafiə edildiyi sosial əlaqələr sistemidir. Burada insan, vətəndaş, şəxsiyyət amili əsas yer tutur. Vətəndaş cəmiyyəti insanların siyasi mövqeyindən daha çox onların sosial fəaliyyəti ilə müəyyənləşir. Ona görə də vətəndaş cəmiyyəti sosial, mədəni və dini düşmənçiliyə, totalitarizmə, insanlara qarşı zora-kılığa etiraz edir. Bu cəmiyyət əxlaq və humanizm prinsiplərinə, qanunlara hörmət edir, dövlətlə sıx qarşılıqlı əlaqədə olur. Buna görə də demokratik prinsiplərin reallaşması vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarından biri hesab olunur.*

Totalitarizm –

tam, bütöv; mə-naca “hər şeyi əhatə etmək” deməkdir. İctimai həyatın bütün sahələrinin sərt dövlət nəzarətinə tabe edilməsi

Dövlət vətəndaş cəmiyyətinin başlıca təminatçısıdır. Dövlətin işi qanunvericilik, xarici siyasət, büdcə, rabitə, nəqliyyat və s. sahələrdə vətəndaşların hüquqlarını müdafiə etməkdir. Başqa sözlə, dövlət cəmiyyətin keşikçisi, onun inamlı müdafiəçisi kimi çıxış etməlidir. Vətəndaş cəmiyyətinin başlıca prinsipi “cəmiyyət dövlət üçün yox, dövlət cəmiyyət üçün” şüarına əsaslanır.

Vətəndaş cəmiyyəti cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, vətəndaşların sosial faydalı fəaliyyətlərinin stimullaşdırılmasına istiqamətlənir. Onların hüquqlarının, mülkiyyətlərinin, şəraf və ləyaqətlərinin qorunmasına, cəmiyyətin bütün sferalarının demokratikləşdirilməsinə, sərhədlərin qorunması və daxili qayda-qanunların həllinə çalışır. Bu cə-

miyyət, hər şeydən əvvəl, vətəndaşların maraqlarını, tələbatlarını, azadlığını, istəklərini birləşdirir və onları ifadə edir.

Vətəndaş cəmiyyəti bu gün demokratiyanın insan hüquqlarının və vətəndaş azadlıqlarının təminatı ilə ifadə olunan sosial idarəetmənin üsullarından ən mükəmməli hesab edilir.

Demokratik prinsiplərin reallaşmasında vətəndaş cəmiyyətinin rolunun olduğunu faktlarla əsaslandırın.

Vətəndaş cəmiyyətinin əsas subyekti insan və dəyərlər sistemidir. Bu cəmiyyətin əsas məqsədi dövlətin məqsədləri ilə üst-üstə düşür. Başqa sözlə, şəxsiyyətin tələbatlarını ödəmək, mənafeini və hüquqlarını qorumaq dövlətlə mülki hakimiyyəti bir-birinə yaxınlaşdıran başlıca amillərdir. Vətəndaş cəmiyyətində dövlətdən fərqli olaraq, təbəçilik əlaqələri deyil, azad və bərabərhüquqlu insanların əməkdaşlıq və sağlam rəqabət münasibətləri üstünlük təşkil edir.

Nə üçün demokratiya vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında əsas prinsiplərdən biri hesab olunur? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Vətəndaş cəmiyyəti həm də siyasi rejimin sabitliyinin əsası olub, dövlət hakimiyyətinin təməlidir. Onun zəifləməsi cəmiyyətin mövcudluğuna xələl gətirir. Müasir dövrdə vətəndaş cəmiyyətinin dəstəklənməsi həm də dövlət hakimiyyətinin ənənəvi təsisatlara arxalanması, xalqın milli və mənəvi dəyərlərinin qorunması deməkdir. Cəmiyyətin sosial, mədəni və mənəvi sahələ-

Nə üçün vətəndaş cəmiyyəti sosial idarəetmənin üsullarından ən mükəmməli hesab edilir? Bu fikrin sübutu üçün faktlara istinad edin.

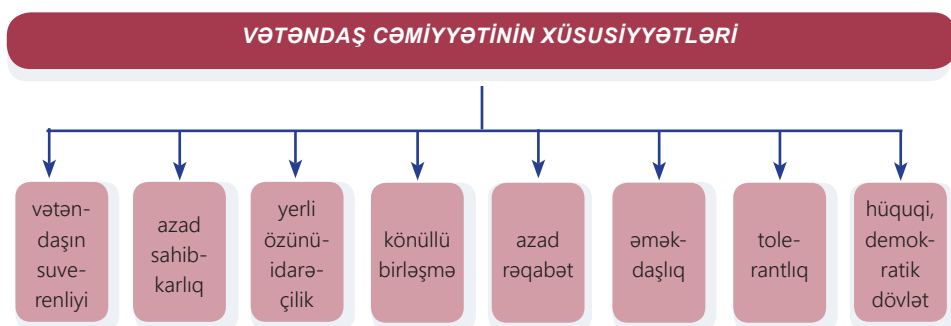
LAYIHƏ

Nə üçün dövlət vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında maraqlı olmalıdır?

rinin fəaliyyətinin nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsini təmin etmək dövlətin əsas funksiyaları olduğu kimi, vətəndaş cəmiyyətinin də vəzifələrinə daxildir.

Beləliklə, vətəndaş cəmiyyəti yüksək inkişaf etmiş, xüsusi tipli açıq cəmiyyət olub, aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Sizcə, dövlət hansı vəzifələrini vətəndaşların öhdəsinə buraxa bilər? Həmin vəzifələri sadalayın.
2. Cəmiyyətin sosial həyatında rol oynaya biləcək bir təşkilat yarada bilərsinizmi? Həmin cəmiyyətin fəaliyyət planını hazırlayın.
3. Vətəndaş cəmiyyətinin demokratiyaya əsaslanan cəmiyyət olduğunu faktlarla şərh edin.
4. Vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyətini dəyərləndirin.
5. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasının müsbət tərəflərini müəyyənləşdirin və sxem tərtib edin.
6. Vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğuna şərait yaradan amilləri müəyyənləşdirin.
7. "Mən vətəndaş cəmiyyətinin bir parçasıyam" adlı esse yazın.

VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNDƏ DEMOKRATİK PRINSİPLƏR

Vətəndaş cəmiyyəti dedikdə, azad fəaliyyəti və yaradıcılığı ilə fərqlənən mühit başa düşülür. Bu, hüquqi baxımdan azad və bərabərhüquqlu insanların rəqabət və əməkdaşlıq mühitidir. Buna görə də belə bir mühitin başlıca tələbi demokratik prinsiplərin həyata keçirilməsidir.

Vətəndaş cəmiyyətinin aparıcı ünsürləri sosial fəaliyyətin müxtəlif sahələrini özündə birləşdirir. Onlar cəmiyyətin sosial-siyasi aləmində, əsasən, ailə, sosial-iqtisadi, siyasi sahələri əhatə edir. Vətəndaş cəmiyyətləri öz fəaliyyətlərində ictimai özünüidarəetmə orqanlarının yaradılmasını, ictimai fikrin formalaşmasını, həmçinin sosial münasibətlərin həllini nəzərdə tutur. Bu tip cəmiyyət qeyri-dövlət təşkilatlarının, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV) cəmiyyətdə formalaşan maraqlarını konstitusiyaya və dövlət qanunları çərçivəsində, sivil qaydada ifadə edilməsi təcrübəsini həyata keçirir. Vətəndaş cəmiyyətində söz və fikir azadlığının bərqərar olması başlıca amildir. Həmçinin vətəndaşların öz mövqelərini açıq ifadə etmək imkanlarının olması, yaradıcı, elmi və digər birliklərin fəaliyyəti və inkişafı əsasdır. Bu baxımdan demokratik prinsiplərin həyata keçirilməsi həm də vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olması ilə şərtləndirilir.

ABŞ-ın tanınmış prezidentlərindən biri olan Avraam Linkoln demokratiya haqqında deyirdi: "Demokratiya – xalq üçün yaradılan xalqın hakimiyyətidir".

Xalqın və ya cəmiyyətin demokratik şəkildə idarə olunmasının əhəmiyyəti nədir? Vətəndaşların fikirlərinin əsas götürüldüyü bir cəmiyyətdə hansı demokratik prinsiplər mövcuddur?

Nə üçün vətəndaş cəmiyyətinə demokratik mühit tələb olunur? Fikirlərinizi əsaslandırın.

"Demokratiya" yunan sözü olub, "xalqın hakimiyyəti" deməkdir. İlk dəfə bu tip idarəetmə qədim yunan şəhər-dövlətlərində meydana gəlmişdir. Lakin bu zaman mövcud olan demokratiya "quldar demokratiya" idi. Belə ki dövlətin idarə olunması yalnız ölkənin azad vətəndaşlarına həvalə olunurdu.

Cəmiyyətin dövlətin idarə olunmasında rolu nədən ibarətdir?

Müasir demokratiya anlayışı xalq hakimiyyətinin əsas mənbəyi kimi tanınan siyasi idarəetmə üsuludur. Onun başlıca amillərindən biri də hakimiyyətin bir-birindən asılı olmayan müstəqil qollara bölünməsi, əsas qanuna – konstitusiyaya malik olmasıdır. Bu prinsip cəmiyyətdə diktaturanın yaranmasına əngəl olaraq təsbit olunmuşdur. Cəmiyyət şəffaf idarəetmə tələblərinə riayət olunmasına çalışır, hakimiyyət nümayəndələrinin fəaliyyətinə də ciddi nəzarət edir. Belə cəmiyyətdə iclasların açıq keçirilməsi, dövlət hesabatlarının hazırlanması, məmurların öz fəaliyyətləri haqqında çıxış etmələri, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti vətəndaş nəzarətinin başlıca formalarındandır.

Hakimiyyətin əsas mənbəyi xalqdır. Ona dövlətin yarıdılmasında, idarə olunmasında iştirak hüququnun verilməsi, öz nümayəndələrini seçməsi və mütəmadi olaraq

▲
Azərbaycan
Respublikası
Ali Məhkəməsinin
binası

dəyişməsi hüququ demokratik prinsiplər hesab olunur. Bu prinsiplərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər bir vətəndaş müəyyən yaş həddinə çatdıqda dövlətin idarə olunmasında yaxından iştirak edə bilər. Buna görə də insanların bərabər hüquqlara malik olması, siyasi idarəolunmada bərabər imkanlarla çıxış etməsi, nümayəndələrin xalq tərəfindən seçilməsi hakimiyyətin əsasını təşkil edir. Məhz bu səbəbdən dövlət insan hüquqlarını, vətəndaş azadlıqlarını müdafiə edir və onlara təminat verir.

*Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
Maddə 56. Seçki hüququ*

1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.

İnsan hüquqlarının aliliyi öz əksini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında tapmışdır. Demokratik cəmiyyətlərdə isə hər bir vətəndaşın öz mövqeyi vardır. Onların reallaşması çoxluq prinsipinə əsaslanır. Ancaq dövlət qa-

Plüralizm –

bir məsələ barədə müxtəlif rəylərin olması: çoxfikirliklik

nunları ilə azlıqlara demokratik qurumlar vasitəsilə öz iradəsini ifadə etmək hüququ verilir. Bu mənada, vətəndaş cəmiyyətində müxtəlif fikirlər, baxışlar, ideyalar və rəylər əsasında formalaşan plüralizm* əsas prinsiplərdən biridir.

Demokratik cəmiyyətlərdə azlıq və çoxluq arasında balansın saxlanması, hətta bərabərləşdirilməsi vacib amillərdən biridir. Belə bir cəmiyyətdə bütün vətəndaşların bərabərliyə inamı daha möhkəm olur. İdeyalar, mövqelər, fəaliyyət azadlığı, azad rəqabət demokratik cəmiyyətdə əsas götürülür.

Sizcə, nə üçün demokratik cəmiyyətlərdə azlıq və çoxluq arasında müvazinətin saxlanması vacib amillərdən biri hesab olunur? Fikrinizi əsaslandırın.

Hazırda vətəndaş nəzarətinin reallaşması yalnız vətəndaş cəmiyyətinin mövcud olduğu dövlətlərdə mümkündür.

Çünki bu cür cəmiyyətlə dövlət arasında fərqlər görünür. Cəmiyyətin fəaliyyəti dövlət strukturları və mexanizmləri ilə bütövlükdə üst-üstə düşməsə də, "şəxsiyyət və dövlət" münasibətlərində "şəxsiyyət" in önə çəkilməsi kimi ümumi maraqların həyata keçirilməsi məqsədləri ilə üst-üstə düşür.

Vətəndaş cəmiyyətində tələb olunan demokratik prinsiplərdən biri də azad iqtisadi mühitin yaradılmasıdır. Belə bir cəmiyyətdə vətəndaşlar öz şəxsi rifahları naminə, dövlət vergilərinin ödənilməsi şərti ilə sərbəst, müstəqil şəkildə iqtisadi fəaliyyətlə məşğul ola, mülkiyyət və gəlirlərindən sərbəst istifadə edə bilərlər.

Cəmiyyətdə vergilər ödənilməzsə, hansı çətinliklər yaranar? Fikrinizi əsaslandırın.

Vətəndaş cəmiyyətində vətəndaşlar çoxsaylı müstəqil təşkilatlar vasitəsilə kollektiv şəkildə problemlərini həll edir, öz fikirlərini söyləyirlər. Belə təşkilatlar vətəndaşlarla dövlət arasında əlaqə yaradır və dövlətin şəxsiyyət üzərində hökmranlığına mane olur.

Vətəndaş cəmiyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. İqtisadi azadlıq, bazar münasibətlərinin bərqərar olması, mülkiyyətin müxtəlif formalarının mövcudluğu;
2. İnsan hüquqlarının və vətəndaş azadlıqlarının qeyd-şərtsiz müdafiəsi və təmin olunması;
3. Qanunun aliliyi və bütün vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi;
4. Demokratik və legitim hakimiyyətin mövcudluğu, hakimiyyətin bölünməsi prinsipi;
5. Demokratik, sosial, sivil institutların mövcud olduğu dövlətin formalaşması;
6. Siyasi, ideoloji və mədəni plüralizm;
7. Fikir və söz azadlığının mövcudluğu, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin, mətbuatın sərbəst fəaliyyəti;
8. Dövlətin insanların şəxsi və ictimai həyatına müdaxilə etməməsi, vətəndaşla dövlət arasında qarşılıqlı vəzifələrin, məsuliyyət və öhdəliklərin olması;
9. Milli barışiq, kompromis, qarşılıqlı əməkdaşlıq;
10. Şəxsiyyətin ləyaqətli həyatını təmin edən səmərəli sosial siyasət.

Vətəndaş cəmiyyətinin əsas prinsiplərini bir-biri ilə əlaqələndirin. Onları bir-birinə bağlayan amilləri göstərin.

Beləliklə, vətəndaş cəmiyyəti ilə demokratik dəyərlər bir-biri ilə eynilik təşkil edir, hətta demokratik cəmiyyətin özünü müəyyənləşdirir. O, bir tərəfdən sosial-iqtisadi, mə-nəvi, digər tərəfdən isə həyatın siyasi tərəflərini özündə birləşdirir. Üzvlərinin özfəaliyyəti, birliklərin müxtəlifliyi baxı-mından vətəndaş cəmiyyəti nə qədər çox inkişaf etmiş olarsa, bir o qədər hüquqi dövlətin demokratik yolla irəlilə-yişi, başqa sözlə, siyasi quruluş nə qədər demokratiyaya meyilli olarsa, bir o qədər də vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı təmin edilmiş olar.

1. Demokratik prinsiplərlə vətəndaş cəmiyyətinə xas olan prinsipləri mü-qayisə edin. Oxşar və fərqli tərəflərini müəyyənləşdirin.
2. "Vətəndaş cəmiyyəti müasirliyin daha mütərəqqi idarəetmə üsulu hesab olunur" fikrinin doğru olduğunu əsaslandırın.
3. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması ilə bərabər dövlətin cəmiyyət üzərində nəzarətinin azalacağı ehtimalını dəyərləndirin.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından insan azadlığını təs-diq edən maddələri seçib ayırın. Seçdiyiniz maddələrin ölkəmizdə real-laşdırıldığını sübut edin.
5. Yunan demokratiyasını müasir dünya demokratiyası ilə müqayisəli şəkildə təhlil edin. Onların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini göstərin.

İNSAN HÜQUQLARI

Ulu öndər Heydər Əliyev söyləmişdir: “İnsan hüququ hər bir insanın hüququdur, eyni zamanda hər bir xalqın hüququdur”

İnsan hüquqları dövlətlə qarşılıqlı münasibətdə hər bir insana məxsus olan başlıca əxlaqi və hüquqi haqlardır. İnsanların hüquqları daim qorunur və pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün daim mübarizə aparılır. İnsan hüquqları insanın əsas tələbatları ilə bağlıdır. İnsanın tələbatları yalnız sağ qalıb yaşamaq ehtiyacı ilə məhdudlaşmır, bu anlayış daha genişdir. Bu tələbatlar insanın həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən ləyaqətlə yaşamasını təmin etməkdən ibarətdir. Bütün insanlar bərabərhüquqlu olmalı, onlar arasında ayrı-seçkilik qoyulmamalıdır.

“Hüquq” ərəb dilində “haqq” sözünü ifadə edir. İnsan hüquqları ideyasının tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır. Qədim zamanlardan başlayaraq insanlar elə bir dövlət modeli yaratmağa çalışmışlar ki, o, insan ləyaqətinə hörmət prinsipi üzərində qurulmuş olsun.

İnsana hörmət və onun azadlığını təmin edən bir dövlətin yaradılması ideyası müasir dövrdə əsas insan hüquqları anlayışını formalaşdırdı və həyatımızın əsas hissəsinə çevrildi.

İnsan haqlarının qorunması məsələsi, demək olar ki, dünyanın bütün ölkələri tərəfindən qəbul edilir. İnsan haqları anlayışına hələ 1789-cu ildə Fransada qəbul edilmiş "İnsan və vətəndaş hüquqları haqqında bəyannamə"də rast gəlinir. Bu anlayışa görə insan haqlarından sui-istifadə hallarına yol verilmir.

Əsas hüquqlara və beynəlxalq razılaşmalara əsaslanaraq konstitusiyamızda insan haqları inkar olunmaz bir hüquq kimi qəbul edilmişdir.

İnsan haqları bütün insanların eyni haqqa malik olması ideyasına uyğun olaraq belə ifadə olunur: Hər bir insan irqindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər baxışlarından, milli və sosial mənşəyindən, mülkiyyətindən, doğum və başqa hallardan asılı olmayaraq təmin olunmuş insan haqlarına və azad olmaq hüququna malikdir.

Əsas insan hüquqlarının qəbul edilməsinin insanların həyatındakı rolu nədən ibarətdir? İnsan hüquqları nə üçün meydana gəldi və əsas amilə çevrildi?

BMT-nin insan hüquqlarına dair qəbul etdiyi sənədin əhəmiyyəti nədir?

ABŞ-ın Nyu-York şəhərində BMT-nin binası

İnsan hüquqlarını iki əsas qrupa bölürlər: maddi və prosessual hüquqlar. Ölkəmizdə insan hüquqlarının qorunması, xalqın rifahının təmin edilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ilk maddələrində öz əksini aşağıdakı kimi tapır:

MADDİ HÜQUQLAR *mülki hüquqları, siyasi hüquqları, iqtisadi və sosial hüquqları, eləcə də mədəni hüquqları özündə birləşdirir. Bunlar aşağıdakı qaydada təsnif olunur:*

Mülki hüquqlar – bütün insanların qanun qarşısında bərabərliyi, vətəndaşlıq hüququ, hörmət edilmək və şəxsi ləyaqət hüququ, söz, vicdan və dini etiqad azadlıqları hüququ;

Siyasi hüquqlar – hakimiyyət orqanlarının qəbul etdiyi qərarların həllində iştirak etmək hüququ, seçki hüququ, partiya, həmkarlar ittifaqı təşkilatı yaratmaq və onların fəaliyyətində iştirak etmək hüququ, mitinq və yürüş keçirmək hüququ;

İqtisadi və sosial hüquqlar – əmək, ədalətli və rahat iş şəraiti hüququ, elmi nailiyyətlərdən istifadə etmək hüququ, peşəkar təşkilatlar yaratmaq hüququ, tətil hüququ, təhsil və səhiyyə hüququ;

Mədəni hüquqlar – cəmiyyətin maddi həyatında iştirak etmək, elmi nailiyyətlərdən istifadə etmək hüququ.

PROSESSUAL HÜQUQLAR *insanı özbaşnalıqdan müdafiə edən metodların və müvafiq təsisatların məcmusudur. Bu hüquqlara məhkəməyə müraciət etmək hüququ, referendumda iştirak hüququ və s. daxildir.*

Maddə 1. Hakimiyyətin mənbəyi

I. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır.

II. Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarda yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir; bu isə beynəlxalq hüquqla müəyyənləşdirilmiş normaları istisna etmir.

Maddə 2. Xalqın suverenliyi

I. Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

II. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi – referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Avropa Şurasının üzvü olan və bu Konvensiyanı imzalayan dövlətlər 10 dekabr 1948-ci ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən bəyan edilmiş İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməni nəzərə almaqla razılığa gəlmişlər. Razılığa gələn tərəflər Bəyannamənin məqsədini, bəyan etdiyi hüquqların tanınmasını və həyata keçirilməsini əsas tutaraq insan hüquqlarının və əsas azadlıqların dəstəklənməsini nəzərdə tuturlar.

Bəyannamənin maddələri insan hüquqlarının qorunmasına, ona hörmət və ehtiramla yanaşılmasına xidmət edir.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında ədalətli məhkəmə hüququ, qanunsuz cəzalandırılmamaq, fikir, vicdan və din azadlığı və s. bu kimi əsas insan hüquqlarına yer ayrılmışdır. Orada qeyd edilir:

Maddə 2. Yaşamaq hüququ

1. Hər kəsin yaşamaq hüququ qanunla qorunur. Heç kəs qanunla ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş cinayət törətməyə görə, məhkəmə tərəfindən çıxarılmış belə hökmün icrasından başqa, həyatından məhrum edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında isə bu hüquq **Maddə 27-də** göstərilir:

I. Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.

II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmiş "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasında qeyd edilir:

Maddə 5. Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ

1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa, azadlığından məhrum edilə bilməz:

- a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra şəxsi qanuni həbsə almaq;*
- b) məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması.*

Əsas hüquqi sənədimiz olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bu hüquq öz ifadəsini belə tapmışdır:

Maddə 28. Azadlıq hüququ

- I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.*
- II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.*
- III. Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.*
- IV. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır.*

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3-cü fəslə "Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları" ümumi başlığı altında verilmiş, 24-cü maddədən 71-ci maddəyədək bu mövzuları əhatə etmişdir: "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi", "Bərabərlik hüququ", "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi", "Mülkiyyət hüququ", "Təhlükəsiz yaşamaq

"İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının qəbul etdiyi Bəyannaməni ədalətli hesab etmək olarmı? Bu Bəyannamənin dərslərdə verilmiş maddələrini dəyərləndirin.

hüququ", "Nikah hüququ", "Əmək hüququ", "İstirahət hüququ", "Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ", "Təhsil hüququ", "Vidən azadlığı", "Vətəndaşlıq hüququ", "Seçki hüququ" və s.

Nə üçün sadalanan bu maddələri əsas insan hüququna aid edirlər? Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul edilmiş beynəlxalq insan hüquqlarının qorunmasına aid sənədlərlə nə dərəcədə uyğunluq təşkil edir? Onlar arasındakı oxşarlığı müqayisə edin.

Konstitusiyamızın 56-cı maddəsi olan "Seçki hüququ"nda göstərilir:

- I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.*
- II. Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur.*
- III. Hərbi qulluqçuların, hakimlərin, dövlət məmurlarının, din xadimlərinin, məhkəmənin hökmü ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, bu Konstitusiyada və qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçkilərdə iştirak etmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər.*

Seçkilərin keçirilməsində iştirak etmək hüququ insan hüquqlarının əsas tərkib hissəsidir. Xalqı hakimiyyətin mənbəyi hesab edən dövlətimiz seçkilərdə hər kəsin iştirakına şərait yaradır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının səsvermə hüququ 18 yaş müəyyən edilmişdir. Respublikamızda seçkilərin keçirilməsi seçki komissiyaları tərəfindən reallaşdırılır. Bu komissiyalara Mərkəzi Seçki Komissiyası rəhbərlik edir. Bütün bunların qanuni halda həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə əsasən aparılır.

Siz artıq elə yaş dövründəsiniz ki, məktəblə vidalaşib müxtəlif sənət və peşələrə yiyələnmək, öz həyatınızı qurmaq, daha yaxşı yaşamaq üçün müəyyən işlə məşğul olmaq hüququnuz vardır. Hətta içərinizdən gələcəyin sahibkarları da çıxacaqdır ki, bunu da Konstitusiyamız hüquqi yolla təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası insan hüquqları sahəsində indiyədək bir çox beynəlxalq konvensiyalara və sazişlərə qoşulmuşdur. Bunların sırasına BMT-nin (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının) Qadınların siyasi hüquqlarına dair Konvensiyası (1952), İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunmasına dair Beynəlxalq Kon-

Maddə 59. Azad sahibkarlıq hüququ

Hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər.

Əmək hüququna görə əmək müqaviləsi neçə yaşından etibarən bağlana bilər? Azad sahibkarlıq hüququnun təmin olunmasının başlıca məqsədi nədir? Bu hüququn Konstitusiyamızda əks olunmasının əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq konvensiyalara qoşulması sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər nədən ibarətdir?

vensiyası (1965), Mülki və Siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt (1966), İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt (1966), BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunmasına dair Konvensiyası (1979), BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası (1989) və s. daxildir. Bunlarla yanaşı, 2001-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvü olmuş Azərbaycan Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını da imzalamışdır.

İnsan hüquqları bizim, sadəcə, fiziki varlıqlar deyil, həmçinin mənəviyyətə və hisslərə malik insan olmağımız faktına əsasən bizə verilmişdir. İnsan hüquqları hər bir fərdin insanlığını qorumaq və müdafiə etmək, ləyaqətlə dolu və normal həyat şəraitində yaşayışını təmin etmək üçün lazımdır.

İnsan hüquqlarının pozulması müxtəlif hallarda baş verir. Dünyada ən çox rast gəlinən hüquq pozuntusundan biri də zorakılıqdır.

Zorakılıq bədən xəsarətlərinə, sağlamlığa ziyan vurulmasına, məhrumiyyətlərə, hətta ölümə gətirib çıxaran güc tətbiqi və ya hədə-qorxudur. Bundan müəyyən bir məqsədlə istifadə edilə bilər. Məsələn, cəzalandırmaq, birisini öz iradəsinə qarşı hərəkət etməyə məcbur etmək. Bu, qəfil aqressiya aktı da ola bilər. Zorakılıq fiziki, verbal və ya psixoloji olur. Formasından asılı olmayaraq zorakılıq insan hüquqlarının pozulmasıdır. Uşaq Hüquqları Konvensiyasında, həmçinin bir çox beynəlxalq və regional müqavilələrdə uşaqların fiziki toxunulmazlığı, təhlükəsizliyi və ləyaqəti təmin edilsə də, uşaqlara qarşı zorakılıq geniş yayılmaqdadır. Dünya göstəricilərinə baxsaq, hər on şagirddən biri məktəbdə zorakılığa məruz qalır və bu rəqəm getdikcə böyüməkdədir.

Avropa məktəblərinin əksəriyyətində fiziki cəzanın qadağan olunmasına baxmayaraq, təcavüz və qrup halında olan hücumlar geniş yayılmışdır. Digərlərindən fərqlənən uşaqlar: məsələn, daha ağıllı, daha iri və ya xırda görkəmə malik, nitqində qüsurlu və s. gülüş, qeybət, qaralama, qorxutma, təcrid, eləcə də fiziki güc qurbanı olaraq digər uşaqlar tərəfindən zorakılığa məruz qalırlar.

Bəzən şagirdlər aşağıdakı hallarla üz-üzə gəlirlər:

- *təhqiredici və ya alçaldıcı ifadələr, təhqiredici adların, ləqəblərin qoyulması, jestlər, istehzalar, təhqirlər və ya zarafatlar;*
- *təhqiredici divar yazıları;*
- *alçaltma, qrupdan kənarlaşdırma, əzabvermə, lağaqoyma və ya hədələmə;*
- *müxtəlif mədəniyyətdən olan şəxslərin adətləri, musiqisi, ləhcəsi və ya geyiminə lağ etmə və s.*
- *razılıq olmadan toxunmanın bütün formaları: məsələn, qucaqlamaq, qolundan yapışmaq, çimdikləmək, özünü digərinə toxundurmaq;*

Əsas insan hüquqları hər bir demokratik dövlətdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da hüquqi şəkildə qorunur. Əsas insan hüquqları insanların rahat, firavan, şərəf və ləyaqətlərinə toxunulmadan yaşamasının təminatıdır. Bu hüquqlar həm beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş sənədlərdə, həm də milli hüquqi sənədlərimizdə və Konstitusiyamızda öz əksini tapmışdır.

1. Sizcə, insan hüquqlarının tamamilə təmin edilməsi mümkündürmü?
2. Siz öz hüquqlarınızı bilirsinizmi? Öz hüquqlarınız haqqında sxem qurun.
3. Hüquqlarınızı necə müdafiə edirsiniz?
4. Bəzi insanların hüquqlarının pozulmasına səbəb nədir?
5. İnsan hüquqlarını müdafiə edən milli hüquqi sənədlərə istinad etməklə təqdimat hazırlayın.
6. Əsas insan hüquqları haqqında məlumat toplayaraq sistemli şəkildə təqdim edin.
7. Prosessual hüquq nədir? Onu maddi hüquqdan fərqləndirən cəhətlər hansılardır?
8. Azərbaycanda və beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş əsas insan hüquqlarının qorunması haqqındakı sənədləri müqayisə edərək sxem qurun. Cədvəli tamamlayın:

Maddi hüquqlar			
Mülki hüquqlar	Siyasi hüquqlar	Mədəni hüquqlar	İqtisadi və sosial hüquqlar

ƏLAVƏ

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları

Maddə 24. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi

I. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.

II. Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir.

Maddə 25. Bərabərlik hüququ

I. Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir.

II. Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır.

III. Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

IV. Heç kəsə bu maddənin III hissəsində göstərilən əsaslara görə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz.

V. Hüquq və vəzifələrlə bağlı qərarlar qəbul edən dövlət orqanları və dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin daşıyıcıları ilə münasibətlərdə hər kəsin bərabər hüquqları təmin edilir.

Maddə 26. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi

I. Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Maddə 27. Yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.

II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

III. Müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası tam ləğv edilənədək yalnız dövlətə, insan həyatına və sağlamlığına qarşı xüsusilə ağır cinayətlərə görə qanunla müəyyən edilə bilər.

IV. Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, dövlətə qarşı qiyamın yatırılması və ya dövlət çevrilişinin qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir. (1)

Maddə 28. Azadlıq hüququ

I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.

II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

III. Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

IV. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır.

Maddə 29. Mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır.

II. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

III. Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

IV. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları və ya ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərtlə yol verilə bilər.

V. Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir.

Maddə 30. Əqli mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır.

II. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.

Maddə 31. Təhlükəsiz yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır.

II. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır.

Maddə 32. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ

I. Hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

II. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirrini saxlamaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etmək qadağandır. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına qanunsuz müdaxilədən müdafiə hüququ vardır.

III. Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, heç kəs onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmadan izlənilə bilməz, video və fotoçəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qoyula bilməz.

IV. Hər kəsin yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

V. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, hər kəs onun haqqında toplanmış məlumatlarla tanış ola bilər. Hər kəsin onun barəsində toplanmış və həqiqətə uyğun olmayan, tam olmayan, habelə qanunun tələbləri pozulmaqla əldə edilmiş məlumatların düzəldilməsini və ya çıxarılmasını (ləğv edilməsini) tələb etmək hüququ vardır.

Maddə 33. Mənzil toxunulmazlığı hüququ

I. Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır.

II. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

Maddə 34. Nikah hüququ

I. Hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ vardır.

II. Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz.

III. Nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət çoxuşaqlı ailələrə yardım göstərir.

IV. Ərlə arvadın hüquqları bərabərdir. Uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin həm hüququ, həm də borcudur.

V. Valideynlərə hörmət etmək, onların qayğısına qalmaq uşaqların borcudur. 18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa borcludurlar.

Maddə 35. Əmək hüququ

I. Əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır.

II. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır.

III. Heç kəs zorla işlədilə bilməz.

IV. Əmək müqavilələri sərbəst bağlanılır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz.

V. Məhkəmə qərarı əsasında şərtləri və müddətləri qanunla nəzərdə tutulan məcburi əməyə cəlb etmək, hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işlətmək, fəvqəladə vəziyyət və hərbi vəziyyət zamanı vətəndaşlara tələb olunan işləri gördürmək hallarına yol verilir.

VI. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır.

VII. İşsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququ vardır.

VIII. Dövlət işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün imkanlarından istifadə edir.

Maddə 36. Tətil hüququ

I. Hər kəsin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə tətil etmək hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi əsasında işləyənlərin tətil etmək hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və digər silahlı birləşmələrdə xidmət edən hərbi qulluqçular və mülki şəxslər tətil edə bilməzlər.

III. Fərdi və kollektiv əmək mübahisələri qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada həll edilir.

Maddə 37. İstirahət hüququ

I. Hər kəsin istirahət hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, ildə azı bir dəfə 21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir.

Maddə 38. Sosial təminat hüququ

I. Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır.

II. Yardıma möhtac olanlara kömək etmək, ilk növbədə, onların ailə üzvlərinin borcudur.

III. Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat almaq hüququna malikdir.

IV. Təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir.

V. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.

Maddə 39. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır.

II. Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır.

III. Heç kəs ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükə törədə və ya zərər vura bilməz.

IV. Dövlət ekoloji tarazlığın saxlanılmasına, yabanı bitkilərin və vəhşi heyvanların qanunla müəyyən edilmiş növlərinin qorunmasına təminat verir.

Maddə 40. Mədəniyyət hüququ

I. Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır.

II. Hər kəs tarixi, mədəni və mənaəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaqlıdır.

Maddə 41. Sağlamlığın qorunması hüququ

I. Hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır.

II. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya səlamətləyinə təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır.

III. İnsanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər.

Maddə 42. Təhsil hüququ

I. Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır.

II. Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir.

III. Təhsil sistemində dövlət tərəfindən nəzarət edilir.

IV. Maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir.

V. Dövlət minimum təhsil standartlarını müəyyən edir.

Maddə 43. Mənzil hüququ

I. Heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum edilə bilməz.

II. Dövlət yaşayış binalarının və evlərin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür.

Maddə 44. Milli mənsubiyyət hüququ

I. Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır.

II. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz.

Maddə 45. Ana dilindən istifadə hüququ

I. Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.

II. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

Maddə 46. Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ

I. Hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

III. Heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz.

Maddə 47. Fikir və söz azadlığı

I. Hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır.

II. Heç kəs öz fikir və əqidəsini açıqlamağa və ya fikir və əqidəsindən dönməyə məcbur edilə bilməz.

III. İrqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqat və təbliğata yol verilmir.

Maddə 48. Vicdan azadlığı

I. Hər kəsin vicdan azadlığı vardır.

II. Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

III. Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozmursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir.

IV. Dini etiqad və ya əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırır.

V. Heç kəs öz dini etiqadını və əqidəsini ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz.

LAYİHƏ

HÜQUQUMUZ BEYNƏLXALQ SƏVIYYƏDƏ QORUNUR

Dünyada baş verən ardı-arası kəsilməyən müharibələr insanların hüquqlarının pozulmasına, insan ləyaqətinin alçaldılmasına və s. səbəb olur. Təkcə müharibələr və münaqişələr deyil, terror və buna bənzər hadisələr də insanların hüquqlarının tapdalanmasına gətirib çıxaran səbəblərdəndir. XIX əsrdən başlayaraq beynəlxalq miqyasda insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mübarizəyə başlandı. Lakin bu dövrdə insan hüquqlarının qorunması üçün o qədər də böyük işlərə imza atılmadı. XX əsrin ortalarından başlayaraq insan hüquqları uğrunda mübarizə tarixdə öz izini qoydu və həlledici rol oynadı.

Nə üçün insan hüquqlarının qorunması tarixində XX əsr həlledici rol oynadı? Hüquqlarımızın müdafiəsi bu dövrdən etibarən beynəlxalq səviyyədə qorunurmu?

İnsanların hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün bir çox beynəlxalq təşkilatlar fəaliyyətə başladı. İnsanların hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunması üçün müxtəlif razılaşmalar əldə edildi.

1945-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) yaradıldı. Bu təşkilatın yaradılmasında məqsəd dövlətlər arasındakı müxtəlif xarakterli münasibətləri hüquqi çərçivəyə salmaq idi. 1948-ci il dekabrın 10-da BMT Baş

1994-cü il mart ayının 19-da
20 Yanvar metro stansiyasında
baş verən terror

Məclisi "Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi"ni qəbul etdi. Bu Bəyannamənin qəbul edilməsində əsas məqsəd insan hüquqlarını və bütün dövlətlərin əməl etməli olduğu normaları müəyyənləşdirmək idi. Bu Bəyannamə müxtəlif siyasi və sosial-iqtisadi quruluşlu dövlətlərin insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində əməkdaşlıq imkanlarını nümayiş etdirən mühüm beynəlxalq sənəddir.

▲
"Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi"ni qəbul etmiş BMT-nin Məclisi (hazırda Baş Assambleyası). Paris, 1948-ci il

Bəyannamədə 7 prinsip öz əksini tapmışdır. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

1. Güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələməmək;
2. Beynəlxalq mübahisələri dinc yolla həll etmək;
3. Dövlətin daxili siyasətində olan işlərə qarışmamaq;
4. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlərin bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsi;
5. Xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etmə;
6. Dövlətlərin suveren bərabərliyi;
7. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlərin öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirməsi.

Bəyannamədə daha hansı prinsiplər ola bilər? Əlavələrinizi qeyd edin.

Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Helsinki Müşavirəsinin 1 avqust 1975-ci il tarixli Yekun aktında isə on prinsip göstərilmişdir; yuxarıda sadalanan prinsiplərə daha üçü əlavə olunmuşdur:

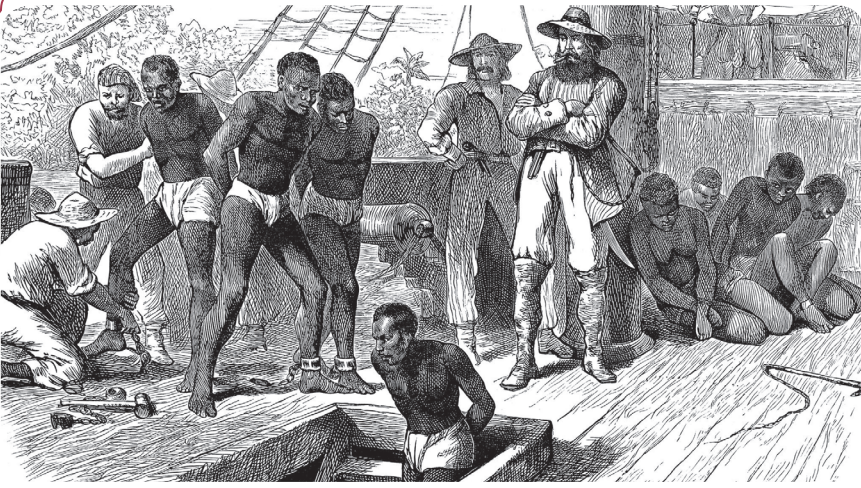
1. Sərhədlərin toxunulmazlığı;
2. Dövlətlərin ərazi bütövlüyü;
3. Əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi.

▲
Helsinki. Finlandiya

Qəbul edilmiş Helsinki Yekun aktı, əslində, beynəlxalq müqavilə deyildir – regional xarakterli bir sənəddir. Lakin onun təsbit etdiyi prinsiplər, o cümlədən bu üç prinsip ümumi beynəlxalq hüququn bir hissəsi kimi və bütün dövlətlər tərəfindən tanındı. Beləliklə, Helsinki Yekun aktı müasir beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş on əsas prinsipini bəyan etmişdir.

Qəbul edilmiş Helsinki Yekun aktı dövlətlərin üzərinə başlıca öhdəliklər qoyurdu. Öhdəliklərə əsasən, dövlətlər insan hüquqlarına hörmət etməli və buna beynəlxalq səviyyədə dəstək verməli idi.

Hələ 1965-ci ildə BMT Baş Məclisinin qəbul etdiyi "İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya"da irqi ayrı-seçkilik pislənmişdir. Burada irqi ayrı-seçkiliyə və ya onun saxlanmasına səbəb olan siyasəti dəyişmək tövsiyə olunmuşdur.

Beynəlxalq birliklərin qəbul etdiyi sənədlərdən biri də 1966-cı ildə qəbul edilmiş "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"dır. Bu Pakt ədalətli və əlverişli əmək hüququnu, yaratmaq hüququnu, sosial təminat, ailənin müdafiəsi, səhiyyə, təhsil və s. ilə əlaqədar hüquqları elan və təsbit edir.

"İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"ın əhəmiyyətini müəyyənləşdirin və ölkəmizdə bu sahədə görülmə işlərə dair faktlar göstərin.

Digər – “Siyasi hüquqlar və vətəndaş hüquqları haqqında Beynəlxalq Pakt” isə yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, sərbəst toplaşmaq hüququnun, söz, vicdan və din azadlığının qanunla qorunduğunu bəyan edir. Pakta görə, heç kəs həyatdan özbaşına məhrum edilə, işgəncəyə və köləliyə məruz qala, məcburi, yaxud icbari əməyə cəlb edilə bilməz.

Hazırda dünya dövlətlərinin bir çoxu bu paktların iştirakçısıdır. Azərbaycan Respublikası da qəbul edilmiş insan hüquqlarını dəstəkləyir və bu sahədə tədbirlər görür. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikası beynəlxalq normalara uyğun demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu əsas götürmüş və özünün inkişaf yolunu seçmişdir. Azərbaycan Respublikasının ümumxalq səsverməsi ilə qəbul

edilmiş Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması dövlətimizin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir.

Konstitusiyada irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənsəyindən, əqidəsindən, siyasi və sosial mənsubiyyətindən və s. hallardan asılı olmayaraq, hər bir insanın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanları qarşısında vəzifə kimi qoyulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan hüquqlarına aid maddələri müəyyənləşdirin. Bu maddələrdə əks olunan məsələləri beynəlxalq sənədlərlə müqayisəli şəkildə müzakirə edin.

Hər bir vətəndaşın həyatında və cəmiyyətdə insan hüquqlarının reallığa çevrilməsi amalına xidmət edən Azərbaycan Respublikası insan hüquqları sahəsində 20-dək beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq saziş və konvensiyaların ölkəmiz üçün əhəmiyyətini izah edin.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1998-ci ildə "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" fərman verdi. Bu fərman BMT-nin insan hüquqlarına dair 1948-ci il 10 dekabr tarixli Bəyannaməsinin qəbul edilməsinin 50 illiyi ilə əlaqədar idi. Orada göstərilirdi ki, qanun layihələrinin hazırlanması və qanunların qəbul edilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks etdirilmiş insan hüquq və azadlıqları əsas meyar kimi rəhbər tutulsun. Həmçinin Milli Məclisin nümayəndələri ATƏT-in və Avropa Şurasının Parlament assambleyalarının, Avropa Parlamentinin, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının, Qara Dəniz İqtisadi Birliyi Parlament Assambleyasının, Parlamentlərarası İttifaqın sessiyalarında, həmin təşkilatların mü-

vafiq komitələrinin işində və tədbirlərində fəal iştirak etsinlər, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin təbliğatçısı olsunlar. Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün düşmüş şəxslərin hüquqlarının bərpası üçün aparılan işi gücləndirsinlər.

Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğalı nəticəsində doğma torpaqlarını tərk etmiş məcburi köçkünlər ►

Fərmanda həmçinin aşağıdakılar öz əksini tapmışdır:

- İnsan hüquqları sahəsində Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sazişlərin tam və səmərəli həyata keçirilməsi üçün müvafiq təşkilati və digər tədbirlərin görülməsini təmin etsinlər;
- Avropa Komissiyası, Avropa Şurası, ATƏT-in insan hüquqlarına dair demokratik təsisatlar bürosu, Beynəlxalq Amnistiya, İnsan hüquqlarını müşahidə edən Helsinki Təşkilatı, habelə insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq qurumlarla və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində tədbirlər həyata keçirsinlər;
- Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən qeyri-dövlət hüquqi müdafiə təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrin yaradılmasını və inkişaf etdirilməsini təmin etsinlər.

Fərmanda nəzərdə tutulan məsələlərdən biri də Azərbaycan Respublikasının BMT-nin 1990-cı il 18 dekabr tarixli "Bütün fəhlə miqrantların* və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında" Beynəlxalq Konvensiyasına, BMT-nin 1976-cı il 23 mart tarixli "Mülki və siyasi hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktı"nın birinci fakültativ protokoluna, BMT-nin 1989-cu il 15 dekabr tarixli "Mülki və siyasi hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktı"nın ikinci fakültativ protokoluna və insan hüquqları sahəsində mövcud olan digər beynəlxalq sazişlərə qoşulmasının mümkünlüyü məsələsinin öyrənilməsi idi.

Beləliklə, qəbul olunmuş qərarlardan məlum olur ki, insan hüquqları beynəlxalq səviyyədə də qorunur.

Miqrant –

öz ana
vətəninə
digər bir ölkəyə
köçən şəxs

1. İnsan hüquqlarının pozulması haqqında hansı faktları göstərə bilərsiniz?
2. Beynəlxalq hüquqi sənədlər barədə fikirlərin arasında daha çox sizi düşündürən nədir?
3. "Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi"ni milli hüquqi sənədlərimizlə müqayisə edib təqdimat hazırlayın.
4. İnsan hüquqlarının qorunmasının əhəmiyyəti haqqında əldə etdiyiniz əlavə məlumatlar əsasında cədvəl tərtib edin.
5. İnsan hüquqlarını müdafiə edən daha hansı sənədlər vardır? Araşdırma apararaq həmin sənədlərin əhəmiyyətini göstərin.
6. Sizcə, insan hüquqlarını müdafiə edən bu qədər sənədlər olduğu halda, niyə hələ də hüquqları pozulan insanlar var? Səbəbi əsaslandıraraq təqdimat hazırlayın.
7. "Hüquqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunur" mövzusunda esse hazırlayın.

İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİK RİFAHIMIZDIR

Respublikamız iqtisadi sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərinə görə hazırda bütün dünyada tanınır. Ölkəmizin sərvətlərindən səmərəli şəkildə istifadə xalqın rifahının yüksəldilməsinə imkan yaradır. Hazırda müharibə şəraitində olmasına baxmayaraq, ölkəmiz inkişaf etmiş ölkələrdən iqtisadi cəhətdən heç də geridə qalmır.

Sizcə, iqtisadiyyatımızın inkişafına səbəb nədir? Səmərəli işlərin görülməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafına nə dərəcədə təsir edir?

Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: "İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir". Ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin artması bütün sahələrə öz təsirini göstərmişdir. Dövlətin iqtisadi vəziyyətini tənzimləmək və inkişafına səy göstərmək hər bir vətəndaşın məruzə dairəsində olmalıdır.

Ailə də kiçik dövlətdir. Uğur və Banu bir ailənin övladlarıdır. Onlar neçə vaxt idi ki, pul toplayırdılar. Atalarının verdiyi pullara qənaət edirdilər, hətta pul saxlamaq üçün xüsusi qu-

tular da hazırlamışdılar. Pulların qutuya qoyulmasını, eləcə də lazımı ehtiyaclar üçün götürülməsini hesablamaqdan ötrü əmanət kitabçası düzəltmişdilər. Onlar hər dəfə qutuya pulu qoyduqda və yaxud götürdükdə kitabçada öz qeydlərini edirdilər. Uşaqlar bir dəfə əmanət kitabçalarındakı balanslarını yoxlayanda gördülər ki, Banu Uğurdan daha çox pula qənaət etmişdir. Uğur öz pulunun Banunun pulundan az olduğunu görüb təəccübləndi. Axı ataları həmişə Uğurla Banuya eyni məbləğdə pul verirdi. Yaranmış vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün Banu Uğura təklif etdi ki, bir ay müddətində xərclədikləri pulların hesabını tutsunlar və bu fərqi hansı səbəbdən yarandığını aşkar etsinlər. Uğur əməliyyat aparmaq üçün hesablama maşınından istifadə etdi. Öz əmanət kitabçasındakı qeydlərə bir-bir nəzər yetirdi. Qutusuna qoyduğu və götürdüyü pulları hesabladıqca o, işin nə yerdə olduğunu anlamağa başlayırdı. Amma Banunun pullarının daha çox qalması onu dərinəndən düşündürürdü. Necə oldu ki, Banunun pulu çox qaldı?

Banu Uğurun bu narahatlığını başa düşdü. Öz əmanət kitabçasını gətirdi, orada apardığı qeydləri oxudu. Sonra Uğurdan xahiş etdi ki, onun da pullarının hesabını aparsın. Banunun pullarını hesablayan Uğur vəziyyəti dərk etdi. O, həmişə Banunun alış-veriş etməzdən əvvəl özünə sual verdiyini görmüşdü: "Bu mənə, həqiqətən, lazımdır mı, yoxsa mən, sadəcə, bunu istəyirəm?" Demək, Banu pullarından çox qənaətlə istifadə etmişdi. Ona lazım olmayan və ya səmərəsi olmayan heç bir şeyə pul xərcləməmişdi.

Həyatda xərclərimizin hesabını aparmaq və aldıqlarımızın nə qədər zəruri olduğunu müəyyən etmək bizim səmərəli yaşamaq imkanlarına malik olmağımıza şərait yaradacaqdır.

Hər kəsin öz gündəlik tələbatlarını ödəmək üçün pula ehtiyacı vardır və insanlar öz pullarından müxtəlif cür istifadə edirlər. Bəzi insanlar daha çox, bəziləri isə daha az pul qazanırlar. Bəzi insanlar daha çox pul xərcləyir, bəziləri isə daha qənaətcildirlər. Bəzi insanlar gəlirlərinin bir qisminə qənaət edir, bəziləri isə bütün gəlirlərini xərcləyir, hətta borc alaraq sonda çıxılmaz vəziyyətə düşürlər.

Siz öz pullarınızı xərcləyərkən səmərəli istifadə yollarına üstünlük verirsinizmi? Bəs iqtisadi səmərəlilik nədir? İqtisadi səmərəliliyin əsasını nə təşkil edir?

Alış-veriş edərkən bu sorğu vərəqindən istifadə etsəniz, sizin üçün faydalı ola bilər.

Almazdan əvvəl fikirləş:

Nə almaq istərdim?

Bu mənə, həqiqətən, lazımdır mı?

Mən nə üçün bunu istəyirəm?

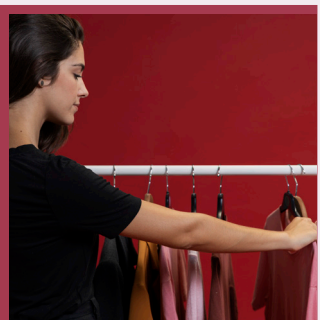
Onu almağa, saxlamağa sərf olunan pul və vaxta dəyər mi?

Mən əşyanı icarə götürə və ya yenisinin əvəzinə istifadə olunmuşunu ala bilərəmmi?

Onun əvəzində istifadə edə biləcəyim və artıq malik olduğum başqa nəşə varmı?

Onu almaq üçün mən neçə həftəlik cib-xərcliyinə qənaət etməliyəm?

Bu əşya maliyyə məqsədlərimə çatmaqda mənə kömək edəcək mi, yoxsa gələcəkdə lazım ola biləcək daha başqa bir şey almaq üçün bu gün pula qənaət etməyim daha yaxşı olardı?

LAYIHƏ

Pullarını daha uğurla idarə etməyi bacaran insanlar öz gəlir və xərclərinə daha yaxşı nəzarət edə bilirlər. Bunun üçün aşağıdakı suallara cavab verməklə hesablama aparmaq olar:

- Həftə ərzində nə qədər pul qazanmısınız?
- Nə qədər pul xərcləmişiniz?
- Xərclədiyiniz pulla daha nə edə bilərdiniz?

Təsəvvür edin ki, kimsəsiz uşaqlar evində şənlik keçirirsiniz. Bu şənlik sizin hər birinizin həm qonaq, həm də aşpaz qismində çıxış edəcəyiniz fərqli bir ziyafət olacaq. Şənlikdə müxtəlif çeşiddə (növlər) yeməklərin hazırlanması üçün pula ehtiyac yaranacaq. Amma bütün uşaqların büdcəsini nəzərə alsaq, böyük məbləğdə vəsaitin toplanması qeyri-mümkündür. Siz az pulla müxtəlif cür yeməklər hazırlamaq üçün mütləq səmərəli addımlar atmalısınız.

Xərclərinizə nəzarət etmək üçün aşağıdakı cədvəldən istifadə edin.

<i>Alış-veriş tarixi və şəxsin adı</i>	<i>Depozit</i>	<i>Çıxarma</i>	<i>Yekun balans</i>

Siz daha hansı səmərəli yol təklif edərdiniz? Şənliyin təşkili üçün hansı planlar həyata keçirərdiniz? Təkliflərinizi söyləyin. Daha səmərəli təklifi müəyyənləşdirərək müzakirə edin.

İqtisadi səmərəlilik – müxtəlif yeniliklərin istehsalın nəticəsinə təsirini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Yəni elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi və əvvəlki şəraitdə çəkilən xərc müqabilində əldə olunan məhsul müqayisə edilməklə iqtisadi səmərəlilik müəyyənləşdirilir. Bu zaman iqtisadi səmərəliliyi xarakterizə edən digər göstəricilər də – mənfəət, əmək məhsuldarlığı və s. hesablanır.

İqtisadi səmərəliliyə şərait yaradan amilləri sadalayın.

Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı
elektrik, elektronika və telekommunikasiya istisna olmaqla bütün sahələr üzrə standartlaşdırma ilə məşğuldur.

Səmərəliliyin yüksək səviyyəyə qalxmasına şərait yaradan amillərdən biri də keyfiyyətdir. Keyfiyyətin əldə olunması üçün maksimum potensialın istifadə edilməsi zəruridir. İstehsal olunan məhsulun qiyməti onun keyfiyyəti ilə yanaşı, ayrılan xərclərin miqdarı ilə də müəyyənləşir. Az xərclə keyfiyyətli məhsul əldə etmək iqtisadi səmərəlilik üçün vacib amildir.

Elm və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq iqtisadi səmərəlilikdə bir sıra yeniliklər özünü göstərdi. Bu sahənin inkişafı üçün yeni standartların tətbiqinə imkanlar açıldı.

Bütün məhsulların qiymətinin müəyyən edilməsi üçün standartlardan istifadə edilir.

Elmi-texniki tərəqqinin iqtisadi səmərəliliyə təsirinin nədən ibarət olduğunu izah edin.

Dövlət standartlaşdırma orqanları ilə yerli xidmət orqanları birgə işləməlidir ki, yaradılmış standart tətbiq olunduqda iqtisadi səmərə verə bilsin.

Ölkəmiz resurslarla zəngindir. İqtisadi potensialın istifadəsi üçün resursların istehsal dövriyyəsinə tam cəlb olunması ilə yanaşı, onlardan daha səmərəli istifadə etmək lazımdır. Çünki təbii resursların kəmiyyət və keyfiyyəti iqtisadi artımın başlıca amillərindən biri olub, iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacibdir.

Təbii resurslarımızın iqtisadiyyatımızın inkişafına təsirini şərh edin.

Təbii resurslar dedikdə, bütün təbiət komponentləri, əsasən, torpaq, neft, su və s. nəzərdə tutulur.

Torpaq kənd təsərrüfatı işlərinin aparılması üçün əsas resursdur. Torpağın münbitliyi yüksək məhsuldarlıq deməkdir. Əlbəttə, əgər torpaq şoran, qumlu və sair səbəblərdən yararsızdırsa, bura əlavə kapital qoyuluşu tələb olunur. Bu zaman həmin torpaq sahəsindən daha səmərəli istifadə etmək mümkün olacaq.

Torpaqla yanaşı, ölkə iqtisadiyyatına gəlir gətirən sahələrdən biri də neftdir. Neft amili iqtisadiyyatımızın inkişafında əsas rol oynamış sahələrdəndir. Ümumiyyətlə, təbii sərvətlərimiz olan torpaq, neft, su və s. resurslardan səmərəli istifadə ölkə iqtisadiyyatına böyük gəlir gətirir.

Təhsil və peşə hazırlığının iqtisadi artımın sürətinə təsirini faktlarla əsaslandırın.

Əmək resurslarının kəmiyyət və keyfiyyəti də iqtisadi artımda xüsusi rola malikdir. Əmək resurslarından daha məhsuldar istifadə etməklə məhsul artımına nail olmaq olar. İşçi qüvvəsinin təhsil və peşə hazırlığı iqtisadi artımın sürətinə öz təsirini göstərir.

İqtisadi artıma təsir edən amillərdən biri də resursların səmərəli bölgüsüdür. Resurslardan səmərəli istifadənin iqtisadi artım üçün oynadığı rol nə qədər əhəmiyyətlidirsə, onların səmərəli bölgüsü də bir o qədər önəmlidir.

Bank və bankçılıq müasir inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatında önəmli yerlərdən birini tutur. Cəmiyyətdə əhalinin əksər hissəsi bank xidmətlərindən istifadə etməklə öz həyat tərzini bu və ya digər formada tənzimləyir.

Tarix dərslərindən bildiyiniz kimi, "bank" sözü italyan dilindən tərcümədə "banco" – skamya mənasını bildirir. Banklar pulsatan müəssisələrdir, burada həm də müxtəlif bank xidmətləri həyata keçirilir.

Banklar əmanət və kreditlərlə yanaşı, aşağıdakı bank fəaliyyət növləri ilə də məşğul olur:

- Müştəri üçün bank hesabı açır;
- Bank hesabları vasitəsilə pul köçürmələri edir;
- Nağdsız ödənişləri həyata keçirir;
- Sənədləri və qiymətli əşyaları xüsusi otaqlarda və ya seyf qutularda saxlayır və s.

Banklar biznes fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxslər üçün də müəyyən xidməthaqqı qarşılığında maliyyə məsləhətçisi və ya konsultasiya xidmətləri də təklif edir. Müasir dövrdə bank sisteminin təşkil etdiyi ən rahat üsullardan biri də POS terminalların quraşdırılmasıdır. Müxtəlif yerlərdə, ticarət mərkəzlərində, mağaza və obyektlərdə bu terminallar vasitəsilə nağdsız ödənişlər həyata keçirilir.

Bank sistemindəki bu kimi yeniliklər iqtisadiyyatın tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Azərbaycan bank sistemində ölkə qanunvericiliyinə uyğun fəaliyyət göstərən banklar daxildir.

Mərkəzi Bank dövlətin pul və valyuta siyasətini müəyyən edən, nağd pul dövriyyəsini təşkil edən, manatın xarici valyutalara nisbətə rəsmi məzənnəsini formalaşdıran, ödəniş sistemlərinin təşkilini və fəaliyyətini təmin edən dövlət təşkilatıdır.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, sığorta, banklar, valyuta mübadiləsi və ödəniş sistemləri sahəsində fəaliyyəti lisenziyalaşdıran, tənzimləyən və həmin sahələrə nəzarət edən dövlət təşkilatıdır.

1. Səmərəli istifadənin iqtisadiyyatın inkişafına təsirini izah edin.
2. "Ailədə səmərəli iqtisadiyyat" mövzusunda təqdimat hazırlayın.
3. "Məktəb şənliyə hazırlaşır" mövzusunda səmərəli xərclərin təşkil olunması ilə bağlı layihə hazırlayın.
4. "Dövlətin gəliri iqtisadi səmərəliliyin nəticəsidir" fikrini izah edin.
5. Həftəlik xərclərinizi hesablayın və cədvəldəki xanaları doldurun.

Tarix	Gəlirin mənbəyi və miqdarı	Mən nə aldım (məsarif)	Neçəyə idi?	Bu, istək, yaxud ehtiyac idi?
Cəm				

6. "Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində iqtisadi səmərəlilik elm və texnikanın inkişafından qaynaqlanır" cümləsini təhlil edib dəyərləndirin.
7. İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatındakı irəliləyişlərlə bağlı təqdimat hazırlayın.
8. Təsəvvür edin ki, bir şokolad fabriki açmışınız. Rəqabətə davam gətirməyiniz üçün müəyyən önlayıcı işlər görməlisiniz. Bu halda daha səmərəli yollar seçməyiniz zəruridir. Siz hansı addımları atardınız?

TƏDRİS VAHİDİ

Mədəniyyət və
tolerantlıq

LAYİHƏ

TOLERANTLIQ

Dünya çoxsaylı qırğınların şahidi olmuşdur. İspaniya katolik olmayanları inkvizisiyaya məruz qoyan, Amerika Birləşmiş Ştatları isə bir neçə yüz il zənciləri və hinduları mənsub olduqları irqlərinə görə təqib edən ölkə kimi tarixə düşmüşdür. Lakin bu kimi qırğınların ən böyüyü 1939–1945-ci illərdə baş vermiş İkinci Dünya müharibəsi illərində milyonlarla yəhudinin yalnız milli mənsubiyyətə görə məhv edildiyi "Holokost"* hadisəsi ötən əsrin tarixinə qanlı hərflərlə yazılmışdır.

Nə üçün bu hadisə baş verdi? İnsanların belə vəhşicəsinə öldürülməsinə səbəb nə idi?

Ümumiyyətlə, dini, milli, irqi, cinsi, siyasi və ideoloji fərqlərinə görə insanların təqiblərə və zorakılıqlara məruz qalması halları əksər ölkələrdə mövcud olmuşdur. Bu kimi hadisələr, nəhayət ki, XX əsrin ortalarından etibarən dünya xalqlarını və mütərəqqi insanları düşünməyə vadar etmiş və xalqlar bir-birinə qarşı dözümlü olmaq haqqında qərar verməyə məcbur olmuşlar.

Amerikalı hindu ▲

"Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi"ndə göstərilir: "İnsan ailəsinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin etirafı və onların bərabər, ayrılmaz hüquqları azadlıq, ədalət və ümumi dünyanın əsasını təşkil edir. İnsan hüquqlarına qarşı etinasızlıq və nifrət insanın vicdanını hiddət-

Holokost

yunanca "holos" – bütün və "kaustos" – yandırılmış deməkdir. Almaniyada nasist hakimiyyətin yəhudilərə qarşı soyqırımı

Dözümsüzlüyə qarşı hansı sənədlər qəbul edilmişdir? Bu sənədlərin qəbul edilməsinin başəriyyət üçün əhəmiyyəti nədir?

ləndirən vəhşi aktlara gətirib çıxarır". Bu Bəyannamədən sonra dözümlülük barəsində çoxlu sayda qərarlar qəbul edilir. Onlardan biri də 1993-cü ildə Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin Vyanada keçirdiyi toplantıda qəbul olunmuş irqçilik, xaricilərə qarşı qərəzli münasibət, dözümsüzlük mühitinin inkişafı və digər hallara qarşı Fəaliyyət Planıdır. 1995-ci ildə isə YUNESKO Baş Konfransı öz sessiyasında dözümlülük prinsiplərinə dair Bəyannamə qəbul etmişdir. Bu sənəddə qeyd olunurdu ki, dözümlülük, ilk növbədə, insan azadlıqlarının və universal hüquqların etirafı əsasında formalaşan fəal münasibətdir.

Dözümlülük anlayışı çox hallarda "tolerantlıq" kimi də işlədilir. **Tolerantlıq** – dözümlülük, başqa sözlə, digər inam və əqidələrə olduğu kimi yanaşma, onların varlığına dözümlü olma deməkdir. Dözümlülük başqa dinə, millətə,

Dini tolerantlığın rəmzi olan Kazan kremlisi YUNESKO-nun Ümumdünya mədəni irsinin abidəsidir. Kremlin ərazisində pravoslav kilsəsi və Kul-Şərif məscidi yanbayan yerləşir

mədəniyyətə, adət-ənənəyə, baxışlara, xüsusiyyətlərə qarşı sakit yanaşmaq, onun varlığına dözümlülük nümayiş etdirmək deməkdir.

Tolerantlıq anlayışının ən aydın tərfi Ümummilli lider Heydər Əliyevə məxsusdur. O demişdir: “Tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O həm insani münasibətlərin, həm də dövlətlərarası, millətlərarası, dinlərarası münasibətlərin bir çox cəhətlərinə aiddir... O təkə dinlərin bir-birinə dözümlülüüyü deyil, həm də bir-birinin adətlərinə, mənəviyyatına dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir”

Bir qrup tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, dözümlülük ideyası ilk dəfə XVI–XVII əsrlərdə Avropada meydana gəlmişdir. O zaman dözümlülük yalnız din və insanların vicdan azadlığı ilə bağlı olmuşdur.

1648-ci ildə imzalanmış Vestfal sülhü dini dözümlülükə bağlı ilk sənəd hesab olunur. Lakin bu sənəd yazıldığı gündən fəaliyyətsiz olaraq qaldı. Belə ki onun ardınca gələn müharibə və dini dözümsüzlük bu ideya üçün mühitin yetişmədiyini sübut etdi.

**Türkiyənin pay-
taxtı Ankarada
"Terrora yox,
qardaşlığa hə"
mitinqi** ▲

kir ayrılığını aradan qaldırmağa kömək edir, zorakılığa və hədə-qorxuya qalib gəlir, cəmiyyətdə təhlükəsizlik hissəsinin təminatçısı kimi çıxış edir.

Tolerantlıq insan hüquqları və vicdanı ilə bağlı olub insan azadlıqları və hüquqlarını demokratiya əsasında formalaşdırır. İnsanların irqçiliyə, terrora və ekstremizmə qarşı olub sadalananları qəti şəkildə qəbul etməməsi də tolerantlıq hesab edilir.

Sevgi, sülh, birlik ▼

Tolerant insan öz rəqiblərinə və özünə hörmətlə yanaşan şəxsdir. Tolerant insan əks baxışlara dözmək, onlara səbirlə yanaşmaq, öz baxışlarını digərlərinə təzyiq göstərməklə deyil, başa salaraq inandırmaq, insan hüquqlarına riayət etmək, digərlərinin şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmaq kimi xüsusiyyətlərə malik olan şəxsdir. Çünki tolerant münasibət qarşılıqlı münasibətdir, yəni sizin başqalarını bağışlamağa gücünüz çatırsa, deməli, lazım gəldikdə onlar da sizi bağışlaya biləcəklər. O öz fikir ayrılığını əməkdaşlıq və dialoq prosesində aydınlaşdırır, mübahisəli münasibətlərə yol vermir, münaqişələri müzakirə və inandırma yolu ilə həll etməyə çalışır.

Necə düşünürsünüz, siz tolerantınsınız? Özünüza tənqidi yanaşın. Tolerant insanla oxşar və fərqli cəhətlərinizi müəyyən edin.

Tolerantlıq insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin, sülhə və əməkdaşlığa nail olmağın əsas amillərindən biridir. Tolerantlıq ədavəti və fikir ayrılığını aradan qaldırır, zorakılığa qalib gəlir, cəmiyyətin sabit inkişafını və təhlükəsizliyini təmin etmiş olur. Tolerant olmaqla insanlar sıx və geniş əhatəli əlaqələr yarada bilir, öz imkanlarını və fəaliyyətini rahatlıqla tənzimləyir, maraq və tələbatlarını daha asan yollarla reallaşdırı bilirlər.

Lakin dözümlülüyn mövcud olması üçün ona uyğun sosial, siyasi, mədəni mühit olmalıdır. Dözümlü davranış tərzii azad iqtisadi və siyasi münasibətlərin formalaşmasını tələb edir. Belə bir cəmiyyətdə əməkdaşlıq və dialoq hamının bir-birinə bərabər hüquqlu və toxunulmaz fərdlər kimi yanaşmasına şərait yaradır. Bu mənada əsl tolerant münasibətlərin mövcudluğu demokratik mühitə malik cəmiyyətlərdə mümkündür. Demokratik cəmiyyət elə bir cəmiyyətdir ki, burada bir nəfərin azadlığı başqasının azad olmasına maneçilik törətmir. O, müxtəlif baxışların çoxluğundan ibarət olub, sosial qrupların öz maraq və mənafeələrini ifadə etmək imkanları yaradır.

Tolerant cəmiyyətin yaranması üçün tolerant insanın formalaşması vacib məsələdir. Tolerant insan kimdir?

Tolerantlıqla demokratik prinsiplər arasında nə kimi əlaqə vardır? Bunu yoldaş-larınızla müzakirə edin.

Plüralizm şəraitində hər bir kəs istədiyi baxışlara, dünyagörüşünə malik ola bilər, lakin həm də başqa-larının həmin hüquqlarına hörmətlə yanaşır, istənilən fikir müxtəlifliyinə dözümlü münasibət bəsləyir. De-

Multimədəni cəmiyyət anlayışını izah edin. Bu cəmiyyətin formalaşmasının əhə-miyyəti nədir?

Xocalı soyqırımı

Hər bir xalqın dözümlülüyə münasibəti müxtəlifdir. Göründüyü kimi, tolerantlığın əsasını insan şəxsiyyətinin təməl dəyərləri təşkil edir. Tolerant olmadan cəmiyyətin sabitliyi, dinc yaşaması mümkün deyil. Məsələn, bütün beynəlxalq müqavilələrə və sazişlərə imza atmasına baxmayaraq, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların oradan məcburi çıxarılması, ermənilərin Qarabağda Xocalı faciəsini törətmələri Ermənistanda tolerant dəyərlərin olma-dığından xəbər verir. Buna görə də eks-pertlər deyirlər ki, dözümlülük formal və qeyri-formal şəkildə ifadə olunur. Bəziləri onu öz qanunvericilik və konstitusiyala-rında qeyd edirlər, di-gərləri isə, sadəcə, mil-li xarakterin bir hissəsi kimi qəbul edirlər.

mək, tolerant cəmiyyət plüralizmin hökm sürdüyü multimedani cəmiyyətdir.

Azərbaycan xalqı da tolerantlığı milli təfəkkürün nəticəsi hesab edir. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ideoloji və siyasi müxtəliflik, çoxpartiyalılıq mövqeyindən çıxış edir. Bununla da, vətəndaşlarımızın tolerantlıq və humanizm ruhunda tərbiyə olunmasına xidmət edir. Elə buna görə də Azərbaycan dövlətinin ümumtəhsil məktəblərinin qarşısına qoyduğu tələblərdən biri də sizin, yəni gələcək vətəndaşların arasında bərabər imkanların və qarşılıqlı əməkdaşlığın yaradılmasıdır.

▲ *Parisdə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dünya şöhrətli fotoqraf Reza Deqatinin "Azərbaycan – tolerantlıq ölkəsi" adlı fotosərgisi*

1. Tolerantlıq anlayışını izah edin və ona xas olan əlamətləri sadalayın.
2. Tolerant cəmiyyət necə bir cəmiyyətdir? Onu təsvir edin.
3. Münaqişə və tolerantlıq nə üçün təzadlı anlayışlar hesab olunur? Onların fərqli tərəflərini müəyyənəldirin.
4. Əlavə informasiya mənbələrindən istifadə etməklə multimedani mühitin nə olduğunu araşdırın.
5. "Azərbaycan tolerant ölkədir" başlığı altında təqdimat hazırlayın.
6. "Mən dünyada tolerantlıq istəyirəm" adlı esse yazın.

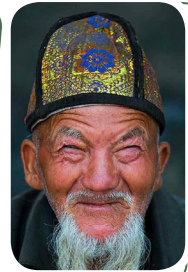
MƏDƏNİYYƏT- LƏRARASI TOLERANTLIQ

Siz heç düşünmüşünüzmü, nə üçün insanlar fərqli tərzdə geyinir, fərqli həyat tərzini keçirir, başqalarından fərqli şəkildə davranır, fərqli mahnıları dinləyir, kitablar oxuyur və s.? Biz insanların bu cür olmalarını çox vaxt normal qarşılamış və hörmətlə yanaşmağa çalışmışıq.

Bəs kiminsə hər hansı belə bir xüsusiyyəti nə vaxtsa sizi qıcıqlandırıbmi? Bu halda siz nə etməisiniz?

Tolerantlıq eyni zamanda dünyamızda mədəniyyətlərin zəngin müxtəlifliyinə, mövcud özünüifadə formalarına hörmətlə yanaşmaq, bunları tanımaq və düzgün anlamaqdır. Tolerantlığa daxil olan sferalardan biri mədəni tolerantlıqdır. Mədəni tolerantlığın mövcudluğu mədəni fərqlərin mövcudluğundan xəbər verir. Dünyada minlərlə mədəniyyət mövcuddur.

Siz, yaxın ki, mədəniyyətin maddi və mənəvi formalarda olduğunu bilirsiniz. Əslində, mədəniyyət daha geniş və çoxmənalı məfhumdur.

Nə üçün "torpağın becərilməsi" anlamını ifadə edən "mədəniyyət" sözü daha geniş mənanı özündə əks etdirə bildi?

Tarixdə ilk dəfə "mədəniyyət" anlayışı latın dilində işlənmiş və "torpağın becərilməsi" anlamını verən "kultura" sözü ilə ifadə edilmişdir. Zaman ötdükcə mədəniyyət insanların intellektual səviyyəsini, onların təhsil və tərbiyəsini, əxlaq və estetik təfəkkürünü, yaradıcı baxışlarını, adət-ənənə və tarixi təcrübəsini ifadə etməyə başladı.

Bu gün mədəniyyət dedikdə biz, adətən, incəsənət, ədəbiyyat, musiqi, rəsm kimi sahələri nəzərdə tuturuq. Lakin mədəniyyət daha çox sahəni əhatə edir. O, cəmiyyət üzvlərinin həyatını: geyim tərzini, nikah mərasimini, ailə həyatını, övladlarına və qohumlarına münasibətlərini, əmək fəaliyyətini, dini baxışlarını, asudə vaxtın keçirilməsini və s. təşkil edir.

Hər kəs fərdi mədəni xüsusiyyətlərə malik olmaqla bərabər, həm də böyük bir mədəni toplumun tərkib hissəsidir. O öz xalqının, millətinin, etnik mənsubiyyətinin mədəni daşıyıcısıdır. Azərbaycanlı alim Yusif Rüstəmov qeyd edirdi ki, dünyada elə bir məfhum yoxdur ki, mədəniyyət qədər çoxmənalı çalarlara malik olsun. Bu mənada mədəniyyət həm də bəşəriyyətin rəngarəngli-

İnsanın mədəni çevrəsinə daha hansı sahələri əlavə edə bilərsiniz? Sadalayın.

Sivilizasiya –

latın dilində
“sivis” sözündən
götürülüb mülki
deməkdir. Sivilizasiya cəmiyyətin özünəməxsus siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafını əhatə edir.

yinin və müxtəlifliyinin təzahürüdür. Mədəni müxtəliflik müasir dünyanın mədəni simasıdır.

Mədəniyyət yaradıcı təfəkkürün məhsuludur. O, insan varlığının dərinliyini və ölçüsüzlüyünü göstərir. Bu baxımdan mədəniyyət həm də insanın kimliyinin ifadəsidir. İnsan nə qədər tükənməz və müxtəlif simalıdırsa, mədəniyyət də bir o qədər çoxçeşidlidir. O yalnız yaradıcı xarakter daşıyır, həm də yaradıcılığın nəticələrini qavramağın xarakterini də müəyyən edir. Əmək mədəniyyəti, davranış mədəniyyəti, qavrama mədəniyyəti insanların inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirir. Bu mənada mədəniyyət daxilində çoxlu sayda mədəniyyətlər də mövcuddur.

Daha böyük mədəniyyətlər sivilizasiya adlanır. Məsələn, Qədim sivilizasiya, Qərb sivilizasiyası, İslam sivilizasiyası, Türk sivilizasiyası və s.*

Qədim sivilizasiyalara dair nümunələr göstərin.

XX yüzillikdə planetimizdə iki dünya müharibəsinin baş verməsi, inqilablar və totalitar rejimlərin uzun illər milyonlarla insanların ölümünə səbəb olması, vandalizmin amansız nümunələri dünya xalqlarını mədəniyyətə fərqli baxışdan yanaşmağa vadar etdi. Dünya cəmiyyətinin dilinə “tolerantlıq” kimi anlayışın gətirilməsi mədəni müxtəlifliyi ön plana keçirdi.

Hər bir xalqın mədəniyyəti onun mədəni təcrübəsində yer alır. Lakin bu mədəni təcrübəni müxtəlif xarici təsirlərin

"Tolerantlıq" anlayışının dilimizə gəlməsinin səbəblərini izah edin.

altında yaşatmaq və sonrakı nəsillərə ötürmək müasir dövrün çox çətin bir probleminə çevrilmişdir. Məsələn, müasir informasiya texnologiyaları sayəsində bütün planeti əhatə edən bəşəri – qlobal mədəniyyət formalaşır. Bu zaman mədəniyyətlər qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etsə də, insanların böyük əksəriyyəti ixtiyarsız yad mədəniyyətə cəlb olunur. Bu, kütləvi mədəniyyətdir. Onun xüsusiyyətləri odur ki, eyni zamanda dünyanın hər bir nöqtəsində eyni xəbərlər yayımlanır, eyni filmlərə baxılır, eyni musiqilər dinlənir, eyni həyat tərzı aşılanır və s. Kütləvi mədəniyyətin

ünsürlərindən olan sosial şəbəkələr, informasiyanın sürətlə yayılması, texnologiyaların tez-tez dəyişməsi insanları sanki bir-birinə yaxınlaşdırır, lakin, əslində, dəyişkən mədəni atmosfer olaraq onlar arasında mənəvi telləri də tez-tez dəyişdirir.

Mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında informasiyaların dünyanın hər yerinə bərabər şəkildə ötürülməsinin nə kimi əhəmiyyəti vardır?

İnformasiya cəmiyyətinin bu kimi meyilləri ilə heç də hamı razı deyildir. Çünki bu mədəniyyətlə bərabər, insanların vərdiş etdiyi həyat tərzində də dəyişikliklər baş verir. Proseslər göstərir ki, belə bir mədəni münasibət yalnız mədəni tolerantlıq və dialoq vasitəsilə həll oluna bilər.

Siz mədəniyyətlərin bir-biri ilə dialoqunu əsaslandırın. Bu dialoqun əhəmiyyətini təhlil edin.

Mədəniyyət insanların bir-birindən ayırmaq üçün deyil, onları yaxınlaşdırmaq üçün yaradılmışdır. Mədəni təcrübələr tarixən bir-birindən qidalanmışdır. Məsələn, Avropada mədəniyyətin inkişafına islam alimlərinin əsərləri böyük təsir göstərmişdir. Müasir dövrimizdə mədəniyyət

yətlərin bu kimi təması və ya dialoqu daha sürətlə baş verir. Sadə bir misal çəkək. Bu gün dünyada hamının istifadə etdiyi çay Çin mədəniyyətinin, qəhvə ərəb, şalvar və hündür dabanlı ayaqqabılar qədim türk mədəniyyətinin ünsürləridir. Bu kimi faktları daha da artırmaq olar.

Bu mənada dünyanın mədəni müxtəlifliyi və bu müxtəlifliyin daim bir-biri ilə əlaqədə olması təbii hadisədir.

Müxtəlif mədəniyyətlərlə bağlı verilmiş nümunələrə daha nələri əlavə edərdiniz?

Dünyada mədəni ənənələr nə qədər zəngin və genişdirsə, bütövlükdə mənəvi həyat da bir o qədər zəngindir. Çünki mədəni sərvətlər mədəniyyətin yalnız xarici formasıdır, onun əsl məzmunu isə insanın özünün inkişafıdır.

Tolerantlıq öz mahiyyətinə görə geniş fəaliyyət istiqamətinə malikdir, belə ki, bu anlayış passiv dözümlü deyil, əksinə, aktiv əxlaqi yanaşmadır. İnsan digərlərinin mədəniyyətinə dözümlə, hörmətlə yanaşmaqla öz mədəniyyətini başqalarına zorla yeritmir, əksinə, onun təbliğatçısına çevrilir, fərqli özünüinkişaf modelini yaradır.

Mədəni tolerantlıq mənəvi xüsusiyyətdir. O, başqalarının maraqlarına, əqidəsinə, inamına, vərdislərinə dözümlü münasibətlə xarakterizə olunur. Mədəni tolerantlıq digər insana hörmət, onun şəxsi əqidəsinin varlığını qəbul etmək deməkdir. Tolerantlıq həm də bizdən fərqli insanların olduğu kimi qəbul edilməsidir. O, özünəinamın təzahürü olub, insanın digər fikir və əqidə qarşısında dözümlüliyini, mənəvi rəqabətdən çəkinməməsini və şəxsi mövqeyinin dayanıqlığını ifadə edir.

Mədəniyyətlərə tolerant yanaşmanı dini tolerantlıqla müqayisə edin.

Bu gün Azərbaycan da dünyanın mədəni həyatında yaxından iştirak edir. Son illər ölkəmizin mədəni həyatında baş verən hadisələr, o cümlədən "Eurovision-2012" mahnı müsabiqəsi və muğam müsabiqələrinin keçirilməsi, I Avropa Oyunlarının və "Formula-1" yarışlarının təşkili kimi böyük mədəni tədbirlər, müxtəlif festivallar, konfranslar bunu deməyə əsas verir. Prezidentimiz İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva da Azərbaycanın qlobal dünyada çoxmədəniyyətliyin və mədəni tolerantlığın nümunəsinə çevrilməsi üçün əllərindən gələni edirlər.

1. Xalqımızın hansı maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrini tanıyırsınız? Sistemləşdirilmiş cədvəldə qeydlərinizi aparın.
2. "Mədəni müxtəliflik" anlayışını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Həyatımıza digər xalqların hansı mədəni ünsürləri daxil olmuşdur? Onlardan milli-mənəvi keyfiyyətlərimizə xələl gətirməyənləri seçə bilərsinizmi?
4. "Planetin mədəni xəritəsi" adlı təqdimat hazırlayın.
5. I Avropa Oyunlarının ölkəmizdə keçirilməsinin mədəniyyətlərarası tolerantlığın nümunəsi olduğunu faktlarla sübut edin.
6. Təşkil edilən müxtəlif yarışmaların, eləcə də "Eurovision" musiqi yarışmasının ölkələr üçün əhəmiyyəti nədir? İzah edin.

AZƏRBAYCANDA DİNİ TOLERANTLIQ

Bakıda Baş Kafedral kilsənin açılışı ▲

2001-ci il yanvarın 5-də rus pravoslav icmasının nümayəndələri ilə görüşündə Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycan dünyanın bütün səmavi dinlərinin yüksək mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən zəngin mənəvi irsə malikdir. Məhz buna görə də dialoqa səsləyən çağırışlar, dini və etnik mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı tərəfindən tam dəstəklənir ... dostluq və əməkdaşlıq ab-havasının həmişə hökm sürdüyü ölkəmizdə dini dözümlülük və tolerantlıq artıq xalqımızın ... bir həyat tərzinə çevrilməkdədir”.

Ulu öndərin fikrinə münasibət bildirin. Azərbaycanın dini tolerantlıqda mövqeyi nədən ibarətdir?

Demokratik cəmiyyət digərlərindən onunla fərqlənir ki, bu cəmiyyətdə insanların şərəf və ləyaqəti qorunur. Millətindən, dinindən, irqindən, cinsindən, yaşından, sosial statusundan asılı olmayaraq insan hüquqlarına riayət olunur. Belə cəmiyyətlərdə sosial və hüquqi ədalətsizlik, milli, irqi və dini ayrı-seçkilik yolverilməzdir. Bütün münaqişələr və mübahisələr optimal yolların axtarılmasına istiqamətlənən dialoq və qarşılıqlı əməkdaşlıq mühitində, qanun və dəyərlərin aliliyi çərçivəsində həll olunur. Buna görə də dözümlülük bəşəri mənə kəsb edir. Tolerant olmaq bu gün hərbi və dini münaqişələrlə çalxalanan planetimizin, sivilizasiyanın təhlükəsizliyinə xidmət edən başlıca amillərdən biridir.

2003-cü ildə Bakıda rus pravoslav kilsəsinin açılışı ▲

Bəşəriyyət, cəmiyyət qarşısında öz missiyasını və rolunu dərk etmiş xalq tolerantlığın təmin olunmasına öz töhfəsini verməyə çalışır. Çünki ağıllı insanlar anlayırlar ki, tolerantlıq günün tələbindən çox öz vətəndaşlarının, xalqının, millətinin və dövlətinin təhlükəsizliyinə xidmət edir.

Bu gün bəşəriyyəti daha çox narahat edən problemlərdən biri hələ də dünyada dini tolerantlığın bərqərar olmamasıdır. Bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycan dini tolerantlığa gözəl nümunə ola biləcək ölkədir. Ulu öndər

Nə üçün demokratik cəmiyyətdə tolerantlığın olması başlıca amil hesab edilir?

Azərbaycanın dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq sahəsində nadir təcrübəsinin bariz nümunəsi kimi Prezident H.Əliyevin 1996-cı il sentyabrın 26-da Vatikanın Roma Katolik Kilsəsinin başçısı II İoan Pavellə görüşünü göstərə bilərik. Katolik icması Azərbaycanda 1999-cu ildə təsis edilmişdir. İcmanın ilk toplantıları evlərdə keçirilirdi.

22–24 may 2002-ci ildə Roma Papasının Azərbaycana tarixi səfəri baş tutmuş və o, Bakıda olarkən Azərbaycandakı tarixi dözümlülük ənənələrini xüsusi qeyd etmişdir. Bu görüşdən sonra Bakıda katolik kilsəsi inşa edildi. Hazırda katolik icmasında Vatikanın təyin etdiyi iki keşiş xidmət göstərir.

Bu siyasətin davamı olaraq 2010-cu ildə "Qloballaşma, din, ənənəvi dəyərlər" mövzusunda dünyanın dini liderlərinin Bakıda keçirilən Zirvə Görüşündə 33 ölkədən ənənəvi dinləri təmsil edən 200-dən çox nümayəndə iştirak etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin tolerantlıq sahəsində uğurlu siyasət aparmasına dair nümunələr göstərin.

**"Tolerantlıq
Azərbaycanın
vizit kartıdır".**

*Azərbaycan
Respublikasının
Prezidenti
İlham Əliyev*

Heydər Əliyevin bu sahədə əsasını qoyduğu uğurlu siyasəti hazırda ölkə Prezidenti İlham Əliyev davam etdirir.

Dünyada çoxlu sayda dinlər və inanclar mövcuddur. Hər bir dindar insan inandığı dinin digər dinlərdən daha mükəmməl olduğuna əmindir. Ona görə də bəzən bu gün din insanların həyat tərzinə, davranış qaydalarına, baxışlarına, hərəkətlərinə qanunlardan daha güclü təsir edir. Sovet İttifaqının iflası sübut etdi ki, insanları dindən ayırmaq, təcrid etmək mümkündürsə, uzun illər dinləri qəbul etməyən sovet hakimiyyəti insanların dini inanclarını, adət-ənənələrini boğa bilmədi. Təqiblər insanların dini bağlılığını daha da artırdı.

Sovet hakimiyyətinin dini boğmaqda məqsədi nə idi? Dinin təqib olunmasına baxmayaraq, ona olan inancın daha da artmasının səbəbləri nə idi? Belə idarəçiliyin mənfi tərəflərini müəyyənləşdirin.

Ölkəmizdə əhalinin əksəriyyəti islam dininə etiqad edirlər. İslam milli təfəkkürümüzün formalaşmasında böyük rol oynamışdır.

İslam dini xalqımızı dünyada yaşayan bütün müsəlmanlarla din həmrəyinə çevirmiş, onlara yaxın etmişdir. Təsadüfi deyil ki, islam dini meydana gəlidiyi gündən demokratik və tolerant bir din kimi özünü göstərə bilmiş və özündən əvvəlki bütün təkallahlı dinlərə qarşı tolerant olduğunu sübut etmişdir. Bunu "Qurani-Kərim"-in "əl-Bəqərə" surəsinin 62-ci ayəsində oxuya bilərik.

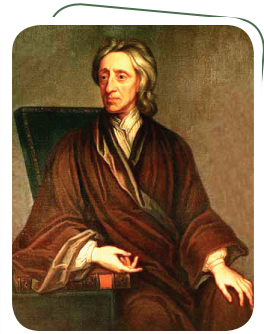

"Qurani-Kərim"dən bu surəni tapın və oxuyun. Mənasını izah etməyə çalışın.

Təsadüfi deyil ki, dini dözümlülüyn ilk tədqiqatçılarından olan Con Lokk deyirdi ki, əgər dində məhəbbət, iltifat və mərhəmət yoxdursa, o, həqiqi sayıla bilməz. Səmimi və namuslu insanlar yalnız dini müxtəlifliyə dözümlülük, cəmiyyətə sülh bəxş edə bilərlər.

C.Lokkun fikirlərinə münasibət bildirin. Dini dözümlülüyə aid siz hansı fikri söyləyərdiniz?

"Qurani-Kərim" cəmiyyəti birlik və əmin-amanlıq içərisində yaşamağa çağırır. Həmçinin insanları ədalətə və bərabərliyə, qardaşlığa, onlar arasında mehriban münasibətlərin bərqərar olmasına səsləyir. İslam dini müsəlmanları daha təmkinli və səbirli olmağa səsləyir. Bu müqəddəs kitabın "əl-Hucurat" surəsinin 13-cü ayəsində deyilir: "Sonra bir-birinizi tanıyasınız deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq".

Verilmiş ayəni şərh edin. Fikirlərinizi əsaslandırarkən faktlara istinad edin.

Göründüyü kimi, Allah orada millətlərin bir-birini tanımasını ayrıca bir şərt kimi qoyur, onları ədavətə deyil, barışığa və əmin-amanlığa çağırır. Hədislərin birində Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.s.) qeyd edir: "Dini başa salarkən xalqa inandırma yolu ilə təsir göstərin, zor işlətməyin". Bu mənada islam dini bu gün dünyada bir barış və əmin-amanlıq dini kimi çıxış edir.

Sizcə, cəmiyyətdə islamın barış və tolerantlıq çağırışlarının daha yaxından tanınması üçün nə etmək lazımdır?

Lakin bu gün islamda dini tolerantlığın olmasını heç də hamı mütləq şəkildə qəbul etmir. Bəzən islam şüarları ilə terror və ekstremizm törədərək ümumilikdə bəşəriyyətə qarşı təhlükə yaradanlar da vardır. Buna görə də hazırda dini tolerantlığın bərqərar olması dövlətlər qarşısında duran əsas siyasi istiqamətlərdən biridir.

İslam şüarları ilə terror və ekstremizmin təbliğatına dair hansı hadisələri nümunə göstərə bilərsiniz?

Ölkəmiz müsəlman dünyasının ayrılmaz hissəsi olaraq İslam mədəniyyətinin inkişafına tarixən öz töhfələrini vermişdir. Eyni zamanda islam dini xalqımızın həm dini əqidəsi, həm də milli-mənəvi dəyəri kimi insanların həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. İslam dinində ibadət növündən biri namazdır. Bu insanları pis əməllərdən çəkindirən bir ibadətdir. İslam dinində edilən başqa ibadət növü isə orucdur. Oruc insanı həm cismən, həm də ruhən paklandırır. Ra-

Kış kəndində (Şəki) qədim Alban kilsəsi ▲

mazan ayında bir ay boyunca tutulan oruc islam dinində ən mühüm ibadətlərdən sayılır.

Araşdırma aparın. Yaşadığınız və ya təhsil aldığınız yerə yaxın hansı dini qurumlar yerləşir? Burada hansı dini bayramlar və mərasimlər həyata keçirilir?

Mal və sərvət vasitəsilə yerinə yetirilən ibadətlərə zəkat, sədəqə və s. daxildir. "Zəkat" sözü ərəb dilində "artma", "çoxalma", "təmizləmə" deməkdir. İslama görə, hər imkanlı müsəlman ildə bir dəfə zəkat, yəni öz sərvətinin müəyyən bir hissəsini ehtiyacı olan möminə verməlidir. Zəkattan fərqli olaraq, sədəqə vermək kö-nüllüdür. "Sədəqə" kəlməsi ərəb dilində "doğruluq", "düzgünlük" mənasına gəlir. İslamda sədəqənin verilmə miqdarı, şərti və vaxtı göstərilməyib. Bu isə o deməkdir ki, hər bir müsəlman kasıb möminə əl uzatmaq məqsədilə istədiyi vaxtda və miqdarda sədəqə verə bilər.

Müsəlmanların mərasimlərindən biri də Aşura mərasimidir. Hicri-qəməri təqvimlə Məhərrəm ayının 10-da Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s) nəvəsi İmam Hüseyn azsaylı qohumları və silahdaşları ilə birlikdə Kərbəla səhrasında Yezid ibn Müaviyənin ordusu tərəfindən qətlə yetirilərək şəhid olmuşlar. Həmin hadisədən 1400 ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, dünyanın bir çox müsəlman ölkəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da bu gün yad edilir. Minlərlə insan bu faciəli, lakin şərəfli günü anmaq üçün məscidlərə gedib, Allah naminə nəzir verir və ehsan paylayır. Həmçinin bu gündə xeyriyyə məqsədilə qanvermə aksiyası da keçirilir.

Azərbaycanda çoxlu sayda millətlər və dinlər mövcuddur. Bakıda və ölkəmizin müxtəlif bölgələrində məscidlər, kilsələr, sinaqoqlar, məbədlər yanaşı fəaliyyət göstərir. Müxtəlif dini ayınlar həyata keçirilir, dini bayramlar qeyd edilir. Bütün bunlar dövlətimizin tolerantlığının sübutudur. Müasir Azərbaycanın tolerant dini siması bu günün hadisəsi deyildir. O, ağıllı və uzaqqörən siyasətin nəticəsidir.

XX əsrin sonlarında yenidən öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası dini tolerantlığın formalaşdırılmasını və vətəndaşların bu ruhda yetişməsinə qarşısına ən vacib bir məqsəd kimi qoyur. Təsadüfi deyil ki, 1995-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyada dinin dövlətdən ayrılması, bütün dinlərin eyni hüquqlara malik olması və hər kəsin sərbəst şəkildə etiqadına imkan yaratdığı vicdan azadlığı tolerantlığın hüquqi bazasını yaratmaq üçün başlıca şərt olmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin müsəlman dünyası üçün böyük maraq kəsb edən bir çox din xadimlərini: Papa II İoan Paveli, Ümumrusiya Patriarxı II Aleksini Bakıya dəvət etməsi onun tolerantlıq və dini yönümdə apardığı uğurlu siyasətin davamı idi. Onun prezidentliyi dövründə neçə-neçə məscid, kilsə və pirlərdə bərpa və təmir işləri aparılmışdır. Onların arasında ən böyük əmək sərf olunanlardan Bakıdakı Təzəpir məscidinin bərpasını, Bibiheybət məscidinin yenidən tikilməsini, yeni müasir arxitekturala malik katolik kilsənin tikintisini göstərmək olar.

Bu gün Azərbaycanda Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, xalqın dini maariflənməsinə xidmət edən fəaliyyət növləri vardır. Bu sahədə düzgün dini təbliğata istiqamətlənmiş elmi və dini araşdırmalar aparılır. Azərbaycanda rus pravoslav kilsəsinin, katolik kilsəsinin nümayəndəlikləri, yəhudi sinaqoqu fəaliyyət göstərir.

Bibiheybət məscidi ▲

▲ Təzəpir məscidi

Azərbaycan həmişə dini dözümsüzlüyü pisləmiş, cəmiyyətdə sabitliyi pozmağa çalışan, dini və sosial vəziyyəti kəskinləşdirən terrorizmə, ekstremizmə qarşı mübarizədə digər ölkələrlə və təşkilatlarla yaxından əməkdaşlıq etmişdir. Xarici ölkələrdən gələn zərərli dini ədəbiyyatın, informasiyanın təbliğinin, xalqımızın milli təfəkkürünə yad olan dini radikal çağırışların qarşısı vaxtında alınır, xarici ölkələrdə yerləşən dini-terror qruplaşmaları ilə əlaqədə olan bəzi dini təşkilatların fəaliyyəti nəzarətdə saxlanılır. İctimai asayişin pozulmasına, şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına istiqamətlənən qanunazidd fəaliyyət yerində dərhal dərhal edilir.

2002-ci ildə keçirilmiş ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosunun Bakı konfransında deyilmişdir: "Azərbaycan yüz illər boyunca müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı yaşamasına, dözümlülüyə bariz nümunə ola bilər".

ATƏT-in Bakı konfransında deyilmiş bu fikrin kimə məxsus olduğunu müəyyən edin. Söylənmiş fikrin əsaslı olduğunu sübut edin.

1. Azərbaycanda tarixən hansı dinlər mövcud olmuşdur? Onlardan hansıları indiyədək xalqın arasında yaşamaqdadır? Azərbaycan tarixi fənnindən qazandığınız biliklərə müraciət edərək sadalayın.
2. İslam, xristianlıq və yəhudi dinlərinin xüsusiyyətlərini müqayisə edin. Hansı ümumi cəhətlərə rast gəldiniz? Fikirlərinizi əsaslandırın.
3. "Azərbaycan dini tolerantlığın nümunəsidir" mövzusunda təqdimat hazırlayın.
4. Azərbaycanda keçirilmiş dini görüşlər və ya konfranslara aid araşdırma aparın, tolerant ölkə olduğumuzu sübut edən əsə yazın.
5. Son illərdə Prezident İlham Əliyevin dini tolerantlıqla bağlı gördüyü tədbirləri araşdırın. Siz bu sahədə hansı tədbirlərin görülməsini təklif edərdiniz?
6. "Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununu araşdırıb tolerant ölkə olduğumuzu əsaslandırılmış şəkildə sübut edin.

DÜNYADA MÜXTƏLİF DİNLƏRƏ MÜNASİBƏT. MULTİKULTURALİZM

İnsanların həyata baxışları və inancları müxtəlifdir. Bu müxtəlifliklər mədəniyyətlərdə və dini etiqadlarda öz əksini tapmışdır. Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsi deyir: “Dünyada çox yollar var, lakin onların hamısı bir məqsədə doğru aparır. Yüz üsul var, lakin nəticə həmişə birdir”.

Konfutsi bu aforizmi söyləyərkən nə demək istəmişdir? İnsanların seçdiyi müxtəlif yollar birinin digərinin xüsusiyyətinə dözümlü yaşamasına şərait yaradırmı? Müxtəlif dinlərə münasibətdə dözümlü olmağın əhəmiyyəti nədir? Nə üçün biz insanların yolları ayrı olsa da, məqsədləri eynidir?

Bildiyiniz kimi, insanlar çox müxtəlifdirlər. Onların əmək fəaliyyəti, münasibətləri, yaşam tərzləri də bir-birindən fərqlənir. Lakin insanlar həmin fərqlərin ifadəsi olan əqidələrinə, maraqlarına, inamlarına, yaşam tərzlərinə görə bir-biri ilə müxtəlif qruplarda birləşirlər. İnsanları bir-birinə yaxınlaşdıran ən böyük birlik dindir. Bu mənada din cəmiyyətdə sosial birlik, həmrəylik, mənəvi əlaqə üçün vasitədir.

“Din” sözünün mənası ərəb dilində “inam”, “etimad” deməkdir. O, dilimizə islam dininin yayılması ilə əlaqədar daxil olmuşdur. Din həm də xalqın mənəvi mədəniyyətinin bir sahəsidir. O, insanların dünyanı dərk etmək istəyindən yaranmış dünyagörüşü formasıdır. İnsanlar dinin vasitəsilə təbiət və cəmiyyət hadisələrinin baş verməsini, inkişafını, bütün dəyişiklikləri fəvqəladə qüvvələrin təsiri ilə əlaqələndirir, onların fəaliyyətinin nəticəsi kimi izah edirdilər.

Siz dünyada mövcud olan dinlər haqqında əvvəlki siniflərdə də məlumat almısınız. Yadıınıza salın, dünyada hansı dinlər mövcuddur?

Məlumdur ki, dinlər müxtəlifdir. İnsan heyvan və bütələrə sitayişdən başlayaraq tək, vahid Allaha inama qədər dini təfəkkürün intibah yolunu keçmişdir. Hazırda insanların əksəriyyəti tək Allaha inama üstünlük verir. Ən qədim tək-allahlı din e.ə. I minillikdə Fələstində meydana gəlmiş iudaizm dinidir. Bu dinə yəhudilər etiqad edirlər. İudaizm milli din hesab olunur. Milli dinlərə yaponların sintoizm, çinlilərin daosizm dinlərini də misal göstərmək olar.

Xristian, islam, iudaizm və buddizm dünyada ən geniş yayılmış dinlərdir. İudaizm, xristianlıq, islam dinlərinin əsas ideyasının verildiyi müqəddəs kitablara əsasən onlar səmavi dinlər hesab edilir.

Bu kitablardakı nəsihətlər, rəvayətlər və hökmlər məhz Allahın kəlamları olmaqla Onun insanla ünsiyyət vasitəsidir.

”

Bu dinlərin müqəddəs kitabları hansılardır? Yədiınıza salın.

Mütəfəkkirlər dinin insan həyatındakı roluna müxtəlif aspektlərdən yanaşmışlar. Bəziləri onu müsbət, digərləri isə mənfi qiymətləndirmişlər. Bir çox alimlər hesab edirlər ki, din insan ruhunun inama olan tələbatıdır. Onlar qeyd edirlər ki, elm insanların qarşısına qoyduğu suallara tam cavab verə bilmir, dinin isə bütün suallara cavabı vardır. Bu mənada din insanın təbiət qarşısında acizliyinin nümunəsi deyil, onun sirlərini axtarmaq cəhdidir.

"Din insanın təbiət qarşısında acizliyinin nümunəsi deyil, onun sirlərini axtarmaq cəhdidir" ifadəsini öz fikirlərinizlə, eləcə də nümunələrlə əsaslandırın.

Dini etiqadın mərkəzində Allah dayanır. İnsanlar onu fərqli dillərdə fərqli adlarla adlandırırlar. O, tək dünyanın tək və qüdrətli İlahi Varlığıdır. Din insanı öz hissləri vasitəsilə Allaha birləşdirir. İnsan ona yaxın olmaq üçün pis əməllərdən çəkinir, əxlaqlı olmağa çalışır, mənəvi kamilliyə istiqamətlənir. Dinlərə görə, Allaha yaxınlaşmanın yolları çoxdur. Bəzi dinlərin öz müqəddəs kitabları, peyğəmbərləri, bəzilərinin isə əsrlərlə formalaşan adət və ənənələri, duaları, ayinləri mövcuddur.

Əslində, hər bir kəsin dinə olan münasibəti iki formada: biri doğrulduğu ailənin, mənsub olduğu xalqın və millətin tarixən sitayiş etdiyi dini qeyd-şərtsiz qəbul etməsi ilə, ikincisi isə müstəqil şəkildə, şəxsiyyətin öz əqidəsinə və mənəviyyətinə uyğun olaraq seçməsi ilə müəyyənləşir. Birincidə o, mənsub olduğu dini öz milli kimliyinin və adət-ənənəsinin ayrılmaz bir hissəsi kimi qəbul edərək valideynlərinin dinə olan münasibətlərinə əsasən dinə inanır. İkincidə isə könüllü şəkildə, milli kimliyindən asılı olmayaraq, dini ayinlərin tələblərini və vacibliyini dərk edir, yaxud da digər dini təbliğatın nəticəsində qəbul edir.

Dini təbliğat dedikdə nə nəzərdə tutulur? Buna dair misallar göstərin. Bu gün dini təbliğat hansı vasitələrlə həyata keçirilir?

Demokratik ölkələrdə dini seçim sərbəstdir. Hər bir kəsin dini əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır. İnsanlar dini etiqadında, ibadətlərində, dini ayin və mərasimlərin icrasında iştirak etməkdə, dini öyrənməkdə və təbliğ etməkdə sərbəstdirlər.

▲ İsa Məsihin kilsəsi

Dinin sərbəst şəkildə seçilməsinin əhəmiyyətini şərh edərək müzakirə aparın.

2001-ci ildə Böyük Britaniyanın Lordlar palatasında "Dünyəvi dövlətdə dinlərin birgə yaşayışı: Azərbaycanın pozitiv təcrübəsi" adlı seminarın keçirilməsi göstərdi ki, ölkəmiz hələ onillik müstəqil inkişaf dövründə dini tolerantlıq və dözümlülük nümunəsi imicini qazanmışdır.

Bəşər sivilizasiyasının müxtəlif mədəniyyətlərinin qorunması üçün dinlər və mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə insanlar arasında mehribançılıq və qarşılıqlı anlaşma mühitinin yaranması dünyada mövcud nisbi sabitliyi və müstəqilliyi qoruyub saxlamağa imkan verir. Tarixin inkişaf prosesi artıq sübut etmişdir ki, mədəniyyətlərin müxtəlifliyini qəbul etməyən, digər dinlərə etiqad edən insanların adət-ənənələrinə, həyat tərzinə, əqidə və düşüncələrinə hörmətlə yanaşılmayan, tolerantlıq prinsipinə əməl olunmayan cəmiyyətlərdə sabitliyə və inkişafa nail olmaq qeyri-mümkündür.

Dini təcrübə həm də həyat, yaşamaq, dövrün tələblərinə uyğunlaşmaq təcrübəsidir. Bu mənada o, sosial münasibətlərin inkişaf nümunələrindən biridir. Mıqrasiyanın genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq, hər bir din öz coğrafiyasını və münasibətlərini də genişləndirir. İnsanlar dinlə bərabər onlara xas olmayan mühitə yeni həyat tərz, yeni təcrübə, yeni mədəniyyət gətirirlər ki, bu da yerli mədəniyyətlə təmasda müəyyən problemlərə gətirib çıxarır. Yerli əhali isə əsrlərlə öyrəşdiyi mühitə yad ünsürlərin gəlməsini yaxşı qarşılamır.

Müxtəlif dinlərə və mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşmaq multikulturalizm ideyalarında öz əksini tapır.

Bu termin ilk dəfə 1957-ci ildə İsveçrədə istifadə olunmuşdur.

Multikulturalizm ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə əlaqədardır. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir.

Azərbaycanda dini icmalara və digər dinlərə qayğıkeş münasibəti nümunələrlə əsaslandırın.

70-ci illərdən etibarən Avropaya miqrasiyanın kütləvi xarakter alması bu terminin öz ərazisində çoxlu sayda miqrant qəbul edən ölkələrə şamil edilməsinə səbəb oldu. Məsələn, Kanadada multikulturalizm siyasəti, yerli mədəniyyətlə gəlmə mədəniyyətlərin bir-biri ilə münasibətlərini yarada bilməsi zəminində reallaşmağa başladı. Kanadanın ardınca bir çox ölkələrdə, xüsusən Avropa ölkələrində də multikulturalizm siyasəti aparılmağa başlandı.

Multikulturalist mədəniyyəti özündə birləşdirən Azərbaycan Respublikası bu ənənəyə sadıq qalır. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev məhz bu baxımdan 2016-cı ili "Multikulturalizm ili" elan etmişdir.

Prezident İlham Əliyev tarixi təcrübəyə söykənərək multikulturalizmlə bağlı demişdir: "Azərbaycanın tarixi və keçmişi göstərir ki, bunu etmək mümkündür. Bu gün Azərbaycan müstəqil ölkə kimi həm Avropa Şurasının, həm də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvüdür. Azərbaycan nadir ölkələrdəndir ki, hər iki təşkilatın üzvüdür və eyni zamanda fəal üzvdür. Sivilizasiyaları, dünya dinlərini birləşdirmək, əməkdaşlığı dərinləşdirmək üçün hesab edirəm ki, bizim ölkə kifayət qədər böyük səylər göstərir".

Cəmiyyətin dini tolerantlıq nümayiş etdirə bilməsi üçün onun fərdləri tərəfindən qəlbən digər dinlərin varlığına inam və dözümlü xarakteri formalaşmalıdır. Çünki əks halda ölkənin sabitliyi, cəmiyyətin normal fəaliyyəti qeyri-mümkün olacaq.

◀ Şvetsvigen məscidi.
Almaniya

1. Səməvi dinlərin ümumi cəhətlərinə aid cədvəl tərtib edin.
2. "Tolerantlıq – dünyanın dini simasıdır" adlı təqdimat hazırlayın.
3. Dini tolerantlığın mədəni tolerantlığa təsirini müəyyənəldir.
4. Dini tolerantlığın qorunmasını müəyyən etmək üçün sorğu vərəqi hazırlayın.

2001-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında "Qafqazın dağ yəhudiləri" mövzusunda beynəlxalq seminar keçirilmişdir.

5. Azərbaycanda tolerantlığın yüksək səviyyədə qorunmasını daha hansı faktlarla sübut edə bilərsiniz?

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatına görə, 2014-cü ildə Azərbaycan ərazisində 1302 məscid, 5 pravoslav, 1 katolik, 4 gürcü-pravoslav kilsəsi, 6 sinaqoq və digər ibadət yerləri fəaliyyət göstərmişdir.

ƏXLAQ VƏ DAVRANIŞ NORMALARININ ÜMUMBƏŞƏRİ ƏHƏMİYYƏTİ

Cəmiyyətdə münasibətlər elə qurulmuşdur ki, onlar nə dövlət qanunları, nə də dini ehkam və tələblərlə nizamlanır. Məsələn, adətən, böyükler danışarkən biz onları sona qədər dinləyir, sözlərini kəsməyi eyib hesab edirik. Avtobusa yaşlı insan və ya əlil daxil olarkən yerimizi ona veririk. Sevdiklərimizin heysiyyətinə toxunaçaq hərəkətlər etmək istəmirik. Bütün bunları etməklə ətrafımızdakı insanlara əxlaqlı və tərbiyəli görünmək istəyirik.

Əxlaq nədir? Əxlaqın həyatımızda və yaşayış tərzimizdə rolu nədən ibarətdir? Əxlaqın əhəmiyyəti nədir?

Əxlaq cəmiyyətə və başqa insanlara münasibətdə insanın vəzi-fələrini müəyyən edən normalar sistemi, mənəvi davranış qaydalarıdır. O, cəmiyyətin xeyir və şər, ədalət və ədalətsizlik, borc, vicdan və s. haqqında təsəvvürlərini real həyatda əksətdirən ümumi qəbul edilmiş adətlərin məcmusudur. Əxlaq həyatın bütün sahələrində: işdə, siyasətdə, ailədə, təhsildə, mədəniyyətdə insanın davranış tərzini nizamlayır.

Məşhur sərkərdə İsgəndərin müəllimi tanınmış filosof Aristotel əxlaq elminin yaradıcısı hesab olunur. O, əxlaqla bağlı belə bir fikir söyləmişdir: "Əslində, əxlaq bir elmdir".

Aristotel əxlaq elmini "etika" adlandırırdı.

Alimlər deyirlər ki, əxlaq insanların könüllü surətdə öz azadlıqlarını məhdudlaşdırmasıdır. Siz necə düşünürsünüz, həqiqətən də, bu belədirmi? Fikrinizi bildirin.

Sosial məfhum hesab edilən əxlaq cəmiyyətlə sıx bağlıdır. Əxlaqi hərəkətlər müəyyən bir cəmiyyətdə baş verir və cəmiyyətin quruluşu ilə sıx bağlıdır. Bir cəmiyyətdə qəbul olunmuş elə əxlaq normaları var ki, digərində qətiyyətlə rədd edilə bilər.

Hər cəmiyyət insan hərəkətlərinin uyğunlaşmasına istiqamətlənmiş bəzi yad normaları da əxlaqın bir ünsürü kimi qəbul edə bilər. Bu mənada o həm də cəmiyyətin inkişafının məhsulu olub, konkret tarixi xarakter də daşıyır. Məsələn, ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycanda qadınların başıaçıq gəzməsi, təhsil alması əxlaq normalarının ciddi şəkildə pozulması sayılırdısa, müasir dövrümüzdə bu, həyatın adi bir normasıdır.

İnsanlar bir-biri ilə ümumi dil tapmaq üçün əxlaqın nə olduğuna cavab vermək məqsədilə ağıla müraciət edirlər. Belə ki məhz insanın ağılı ictimai münasibətlər arasında əlaqəni tapmağa və öz hərəkətləri vasitəsilə öz-özünü "kəşf" etməyə, öz kimliyini təsdiq etməyə çalışır. Çünki məhz bu hərəkətlər onun haqqında ümumi fikrin formalaşmasına gətirib çıxarır. Əxlaq hər bir fərdin şəxsi mənəvi keyfiyyətlərinin daşıyıcısı olub, vicdanının səsidir. Əxlaqlı olmaq başqasının hüququna toxunmamaq, haqqını tapdalanmamaq deməkdir.

Bu fikirlə razısınızmi? Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.

Aristotelin şagirdi olmuş Makedoniyalı İsgəndər öz müəllimi barəsində söyləyirdi: “Valideynlərim mənə göydən yerə endirmiş, müəllimim isə mənə göylərə qaldırmışdır”.

İsgəndər bununla nə demək istəyirdi? Münasibətinizi bildirin.

Hər bir xalqın özünəməxsus əxlaq tərzilə digərlərindən fərqlənir. Hər bir insanın da əxlaqı digərindən fərqlənir. Belə ki əxlaq mənəvi dəyərdir. O hər bir insanın mənəvi keyfiyyətlərindən ibarətdir. İnsanın mənəvi keyfiyyətləri isə cəmiyyətdə formalaşır. Demək, əxlaq insanla cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətləri nəticəsində formalaşır və bir-birinə

təsir edir. Buna görə də insanlar kimi cəmiyyətlərin də əxlaqı fərqli olur. Lakin cəmiyyətin əxlaqı bir neçə il ərzində formalaşmır. O, uzun sürən tarixi, etnik, mədəni, dini, sosial, iqtisadi münasibətlərin təcrübəsindən süzülən ümumi məhsul, sosial yaddaşdır. Bizim çox vaxt tərbiyə adlandırdığımız məfhum əxlaqın gənc nəsillərə ötürülmə mexanizmlərindən biridir.

Azərbaycan xalqının əsrlər boyu formalaşmış nümunəvi əxlaqi keyfiyyətləri vardır. Onların arasında böyüklərə ehtiram, qadınlara hörmət, valideynlərə qayğı, uşaqlara mərhəmət, vətənə sevgi və s. göstərmək olar.

"Dədə Qorqud" dastanına müraciət edin. Dastanda vətənə, böyüklərə, anaya, övlada münasibətlərə dair fikirləri toplayıb sistemləşdirin. Həmin fikirlərə münasibət bildirin.

Yunan filosofu Platon deyirdi: "Əgər insanlar nəyin pis olduğunu bilsələr, heç vaxt pis iş görməzlər". Onun fikrincə, düzgünlüyü dərk etmək intellektual vəzifədir. Demək, əxlaqlı olmaq üçün insanların xeyir və şər anlayışlarını bir-birindən ayırması əsas məsələdir. Bunun üçün onlar oxumalı, elm və təhsilə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Aristotelin fikirləri ilə Platonun fikirlərini müqayisəli təhlil edin.

İnsanlar başqalarının xoşbəxtliyinə ona görə çalışırlar ki, bu zaman onların özləri də xoşbəxt olurlar. Lakin bu hamıda belədirmi? Əlbəttə ki, yox. İnsanların davranış qaydaları müxtəlif əxlaqi prinsiplərdə öz əksini tapır. İnsanlar *eqoizm**, *altruizm**, *hedonizm**, *nihilizm** və sair əxlaqi keyfiyyətlərə malik ola bilərlər.

Egoist –

öz davranışında yalnız özünün mənafeyini əsas tutan, cəmiyyətin və ətrafdakıların mənafeyi ilə he-sablaşmayan insan;

Hedonist –

həzzin həyatda ən ali məqsəd ol-duğunu qəbul edən insan;

Altruist –

başqasının naminə, təmənnəsiz olaraq öz mənafeyini qurban ver-məkdən çəkinməyən insan;

Nihilist –

hamının qəbul etdiyi norma, qay-da və qanunlara, prinsiplərə laqeyd münasibət bəsləyən insan.

Əgər eqoizm insanın davranışlarını özünə hədsiz sevgi prizmasından ölçürsə, alt-ruist, əksinə, özünü insanlara olan sevgisinin qurbanına çevirir. Hedonist həyatdan yalnız zövqalma əxlaqi prinsipi olub məqsədlərini xoşbəxtliyə, ruhun sakitliyinə, faydalı nemətlərə sahib olmağa, qeyri-zorakılığa yönəldir. Nihilist əxlaq normaları ilə yaşayanlar isə ətrafda baş verənlərə tamamilə biganə olanlardır. Sosial proseslər, təlatümlər, vətən təəs-sübkeşliyi bu prinsiplərə yaddır.

Hedonizmlə eqoizmi müqayisə edin.

Alimlər deyirlər ki, ümumbəşəri əxlaqın formalaşmasında əxlaqın məqsədləri əsas kimi çıxış edir. Ümumbəşəri əxlaqi formalaşdırıcı həyat üçün faydalı, zəruri, mühüm olan ümumbəşəri dəyərlərdir. Onlardan biri də insanların rifahı və xoşbəxtliyidir. Bu məqsədlər yer üzündə yaşayan bütün insanlara xas olan arzudur.

Müharibələr, dini təfriqələr, aclıq, sosial və hüquqi ədalətsizlik insanların bu arzularının həyata keçməsinə imkan vermir. Bu mənada ümumi məqsədlər insanları ümumi fəaliyyətə cəlb edir. Bunun üçün onlar arasında ümumi davranış qaydalarının, hamı tərəfindən qəbul edilmiş normaların formalaşması tələbatı da yaranır. Onlardan bir neçəsini sadalayaq:

1. İnsanpərvərlik;
2. Həmrəylik;
3. Bərabərlik və düzümlülük;
4. Əməkdaşlıq və dostluq;
5. Sadəlik və təvazökarlıq;
6. Etibar və inam;
7. Ədalətçilik.

Ümumbəşəri əxlaq deyəndə nə başa düşürsünüz? Bu əxlaqi dəyərlər sırasına nələri əlavə edərdiniz?

İnsanpərvərlik insanların ən başlıca mənəvi keyfiyyətidir. İnsanpərvərlik olmasa, müharibələr dayandırılmaz, düşmənçiliyin sonu olmaz, sülh və əmin-amanlıq yaranmaz. Bu keyfiyyət insanları bir-birinə əl tutmağa, yardım etməyə, aqları doydurmağa, evsizlərə sığınacaq verməyə sövq edir, insanın həyatına ən böyük nemət kimi yanaşmağa vadar edir.

Ətrafınızda, yaqın ki, yalançı insanlar olub. Siz onların bu vərdislərdən uzaq olmaları üçün nələri edərdiniz?

Həmrəylik insanları fikirdə və əməldə bir olmağa çağırır. Dünyanın problemləri onun özü qədər böyükdür. Bu gün heç bir dövlət onları həll etmək iqtidarında olduğunu boynuna götürə bilməz. Onların həlli yalnız bəşəriyyətin ali məqsədlər ətrafındakı həmrəyliyi ilə mümkündür. Həmrəylik insanların əməkdaşlıq keyfiyyətlərinə stimül verir. Onlar arasında etibar və inam yaradır.

Tarixən insanlar yalançılığı və fırldaqçılığı pisləmişlər. Yalançı insanla iş bir dəfə görülür, sonra heç kim onunla ikinci dəfə qarşılaşmaq istəmir. Buna görə də birgə fəaliyyətin əsas prinsiplərindən biri də etibar və inamın olmasıdır. Bu gün təkcə insanlar deyil, dövlətlər belə xalqının rifahı naminə müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsində etibar və inam prinsiplərinə sadıq olduqlarını nümayiş etdirirlər.

Dünyada insanların və millətlərin, ölkələrin bir-birindən fərqli olması onların bir-birinə yaxınlaşmasına

mane olmur. Əsas odur ki, hər bir kəs, hər bir cəmiyyət Yer kürəsində bərabər hüquqlara malik olduğuna inansın. Bu baxımdan insanların əxlaqlarında bərabərlik prinsiplərinin mövcudluğu dözümlü və tolerantlığa gətirib çıxaracaq.

Son zamanlar bu normaların içində Şərq xalqlarına məxsus *halallıq* anlayışı da daxil olmuşdur. Halal yaşamaq, halal yolla qazanmaq mənəvi saflığın və təmizliyin zirvəsidir. Siz, yəqin ki, dükanlarda vaxtı keçmiş ərzaqların piştaxtalardan götürüldüyünün şahidisiniz. Bu təkcə dövlətin qanunları ilə tənzimlənmir, eyni zamanda insan hüquqlarına riayət olunmasına, başqasının haqqının tapdalanmamasına, ədalətlik prinsiplərinin reallaşmasına xidmət edir.

Dünya cəmiyyətinin əxlaqi prinsiplərindən biri də sadəlik və təvazökarlıqdır. Buraya çoxlu sayda əxlaqi keyfiyyətlər daxildir. İnsanlar bir-birinə qarşı nəzakətli, mərifətli, xeyirxah, səxavətli, sadıq olmağa çalışırlar. Müasir dövrümüzdə dünyada yayılan müxtəlif mədəniyyət və incəsənət nümunələri də insanlar arasında məhz bu keyfiyyətlərin təbliğatçısına çevrilmişdir.

1. *Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti nədən ibarətdir? Müzakirə aparın.*
2. *Milli əxlaqi dəyərlərlə ümumbəşəri əxlaqi dəyərləri müqayisə edin. Hansı milli dəyərlər ümumbəşəri hesab oluna bilər?*
3. *"Dinin əsas məqsədi əxlaqdır" (M.F.Axundzadə) fikri ilə razısınız mı? Müzakirə aparın.*
4. *"Halallıq əxlaqın nümunəsidir" mövzusunda esse yazın.*
5. *Əxlaq normalarının pozulmasına aid müxtəlif faktlar toplayıb təqdim edin.*
6. *Ümumbəşəri əxlaqi dəyərlərin qorunması naminə hansı tədbirlər planını hazırlayırdınız? Tədbirlər planını dəftərinizdə və ya elektron şəkildə hazırlayıb təqdim edin.*
7. *"Məktəb – əxlaqın qoruyucusudur" devizi altında təqdimat hazırlayın.*

BƏŞƏRİYYƏT QARŞISINDA MƏNƏVİ BORC

Bəzən kimisə ağlayan görəndə onu sakitləşdirməyə, ovundurmağa can atırıq. Sizcə, buna səbəb nədir?

Mənəvi keyfiyyət deyəndə nə başa düşürsünüz? Mənəviyyətin xalqın, ümumiyyətlə, bəşəriyyətin həyatında rolu nədən ibarətdir?

İnsanın mənəvi aləminə bir çox amillər təsir edir. Bunlara ideoloji, elmi və mənəvi dəyərlərin saxlanılmasını və ötürülməsini təmin edən tərbiyə və təhsil daxildir. Mənəvi aləmin formalaşmasında dinin rolu əvəzsizdir. Din və digər mənəvi tələbatlarımız cəmiyyətin mənəvi həyatını təşkil edir. Cəmiyyətin mənəvi həyatını ayrı-ayrı fərdlərin mənəvi dünyasının özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilən, eləcə də bu xüsusiyyətləri özündə birləşdirən anlam kimi başa düşmək olar.

Rus filosofu Nikolay Çernişevski demişdir: "Millətin ən mühüm kapitalı xalqın mənəvi keyfiyyətləridir".

Mənəviyyət insanı başqa canlılardan fərqləndirən cəhətlərdən biridir və insanın ruhu mənəviyyətinin tələbi ilə formalaşır. Mənəviyyət insanı əhatə edən sosial mühitin təsiri altında formalaşmış əqidə, iradə və ideyalardır. O, əxlaqla sıx bağlı

olduğundan çox vaxt onları eyniləşdirirlər. Lakin mənəviyyat daha geniş məfhumdur, çünki əxlaq mənəvi keyfiyyətlərin nəticəsində formalaşır.

İnsanın xüsusiyyətlərindən biri də onun xeyirə və şərə meyilli olmasıdır. Bu iki məfhumun cazibəsi insanın mənəvi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bu mənada mənəviyyatın təşəkkül tapmasında əsas rol oynayan mənəvi şüurdur. Mənəvi şüur isə mənəvi adətlər və vərdislərdən irəli gəlir. Bu mənada mənəviyyat insanlarda tərbiyə vasitəsilə formalaşdırılır. Onun gündəlik həyatın bir parçası olması isə insanın ağılından və iradəsindən asılıdır. Mənəvi tərbiyə insanın düşüncəsinə və əməlinə qürur, səmimiyyət, məsuliyyət və s. bu kimi hissləri aşılaraq onu tərbiyələndirir.

Mənəvi şüur, mənəvi hisslər, adət və vərdislər ümumilikdə mənəvi əqidənin və amalın bir hissəsidir. Bu mənada mənəviyyat insanın kamillik xüsusiyyətidir. Lakin insanda qəlb, ağıl, nəfs, iradə, insaf, sevgi, mərhəmət, şəfqət, kin, qəzəb, nifrət kimi ruhi hiss və duyğuların mövcud olması insanın insan olaraq kamilləşməsinə kifayət deyildir. İnsan müsbət keyfiyyətləri vərdişə çevrildiyi zaman kamillik zirvəsinə yüksəlmiş olur.

İnsanlar fərqlidirlər. İnsanları bir-birindən fərqləndirən cəhətlər hansılardır? Onların ehtiyaclarını biz görə və duya bilirikmi? Bu ehtiyacların, qismən də olsa, ödənilməsində öz iştirakımızı necə təmin edə bilərik? Bu haqda fikirlərinizi yoldaşlarınızla müzakirə edin.

Mehriban Əliyeva
Afinada xərçəng
xəstəliyinə tutulan
uşaqlarla ▼

Ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın xeyirxah əməllərindən xəbərdarsınız. O, kimsəsizlərə, xəstələrə əl tutmaqla bərabər, işsizləri işlə təmin edir, maddi tələbatlarını ödəməyə səy göstərir. Xalqının maariflənməsinə çalışır, gələcəyini düşünür. Onu bu fəaliyyətə sövq edən qüvvənin kökündə daxili müsbət mənəvi keyfiyyətləri dayanır. Çünki o öz işində insanpərvər və milli təəssübkeşdir.

Birinci vitse-prezident M.Əliyevanın fəaliyyətini Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri ilə əlaqələndirin.

Xeyirxahlıq və mərhəmət bütün dinlərin təməlini təşkil edir. İnsanlar eyni zamanda Allah naminə xeyirxahlıq edir, mərhəmət göstərir, pis əməllərdən çəkinirlər. Buna görə də din və mərhəmət eyni məzmunlu məfhumlardır. Heç bir din insanları ölümə, müharibəyə, vəhşiliyə və münaqişələrə səsləmir. Bu mənada islam dünyanın ən böyük dinlərindən biri kimi, insanları xeyir işlərə cəlb edən humanist dinlərdən biridir. Ramazan və Qurban bayramlarını buna misal göstərə bilərik. Nəzir vermək,

Ramazan və Qurban bayramlarının mənəviyyətə təsirini izah edin.

Vətənə sevgi ən böyük mənəvi keyfiyyətlərdəndir. Vətənpərvərlik, vətən təəssübkeşliyi insanda ən ali mənəvi keyfiyyətlərin məcmusudur. Bu xüsusiyyət insanda kişilik, mərdlik, doğruluq, dürüstlük kimi əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırır. Vətənpərvər insan mənəviyyəti olan insandır. Əlif Hacıyev, Salatın Əsgərova, Gültəkin Əsgərova, Çingiz Mustafayev, Mübariz İbrahimov, Şövqiyar Abdullayev kimi igidlər Azərbaycan uğrunda mübarizə aparmış, canlarından belə keçmişlər.

sədəqə paylamaq, imkansızlara əl tutmaq, yetimin malına toxunmamaq kimi xüsusiyyətlər bu dinin əsasında əxlaq prinsiplərinin də olduğu bariz nümunəsidir.

Bu gün bəşəriyyətin qarşısında duran problemlərin həllində insan başlıca amildir. Çünki bu problemləri yaradan da, onları həll etməyə çalışan da insandır. Bəzən insanların daha çox sərvət toplamaq arzusu onlarda mənəvi keyfiyyətləri arxa plana keçirir. M.Ə.Sabirin dediyi kimi, "Mən salim olum, cümle-cahan batsa"

M.Ə.Sabirin bu misrasını həyatla əlaqəli təhlil edin.

Bəşəriyyətin qarşısında duran ən başlıca məsələlərdən biri də insanlarda mənəvi borc anlayışının formalaşdırılması, mənəvi keyfiyyətlərin tərbiyələndirilməsidir.

da, batsın" şüarı ilə yaşayanların sayı az deyil. Əks halda, planetimiz bu qədər genişmiqyaslı problemlərlə üzləşməzdi.

Sadalanan problemlərə aid faktlar göstərin. Baş vermiş problemin həllini nədə görürsünüz? Mənəvi dəyərlərdə yaranmış problemlərin bəşəriyyətin qarşılaşdığı global problemlərlə əlaqəsini izah edin.

Konfutsi söyləmişdir ki, pis fikirlərin olmasa, pis əməlin də olmaz. İnsan daha yaxşı əməllərə malik olmaqla bəşəri dəyərlərin, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına yardım etmiş olur. Bu baxımdan da bəşəriyyətin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri yeni nəslin – mənəvi keyfiyyətlərlə zəngin nəslin yetişdirilməsidir.

Yer kürəsinin, onu əhatə edən ətraf mühitin, insanların mərhəmətə və xeyirxah işlərə ehtiyacı vardır. Meşələrin qırılması, təbii sərvətlərin tükənməsi dünyanın müxtəlif bölgələrində susuzluq, aclıq və səfalətə gətirib çıxarmışdır. Təbii fəlakətlər, müharibələr minlərlə insanın həlak olmasına, öz ata-baba yurdlarından didərgin düşməsinə səbəb olur. Bütün bunlar isə onsuz da həlli çətin olan problemləri daha da artırır.

26 aprel 1986-cı il Ukraynanın paytaxtı Kiyev şəhəri yaxınlığında yerləşən Çernobıl Atom Elektrik Stansiyasının nüvə reaktorunda güclü partlayış baş verdi. Bu hadisə insanların mənəvi dəyərlərini bəşəri dəyərlərlə birləşdirdi. Partla-

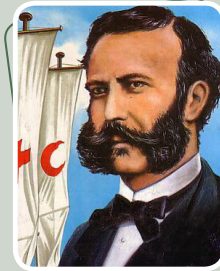

26 aprel Çernobıl faciəsi günüdür.
Çernobıl qəzası haqqında filmdən ►

yışdan zərər çəkənlərə yardım etmək, dəstək olmaq üçün minlərlə insan hadisə yerinə köməyə tələsdi. Yardım edənlərin içərisində azərbaycanlıların da sayı az deyildi.

Dünyada xeyirxahlıqla məşğul olan müxtəlif cəmiyyətlər vardır ki, bunlardan biri də Beynəlxalq Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Hərəkatı – beynəlxalq yardım cəmiyyətidir. Bu cəmiyyət öz yardımını insanlardan əsirgəmir.

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi xüsusi xeyriyyə təşkilatıdır. Təşkilat 1863-cü ildə İsveçrədə yaradılmışdır. Bu xeyriyyə cəmiyyətinin yaradılmasının maraqlı tarixi vardır. Solferino kəndində Fransa imperatoru III Napoleonun ordusu ilə avstriyalılar arasında qanlı döyüş gedirdi. Döyüşdə avstriyalılar məğlub olurlar. Minlərlə yaralı əsgər döyüş meydanında can verirdi. "Yaralılara yardım edilsin" müraciətlərinə cavab gəlməmişdi. İsveçrəli Henri Dunant (Anri Dünan) təsədüfən bu hadisənin şahidi olur. Dəhşətə gəlmiş Henri qərara gəlir ki, könüllü insanlarla birlikdə hər iki düşərgənin yaralılarına kömək etsin. Onun bu döyüşdəki hər iki cəbhənin yaralı əsgərlərinə köməyi tarixdə öz izini qoyur. Henri müharibə qurbanlarına yardım etmək üçün bir təşkilat yaradır. Təşkilatın emblemi İsveçrə bayrağının tərsi olan ağ fonda qırmızı xaç seçilir. Onun yaratdığı xeyriyyə cəmiyyəti öz ətrafına bir çox dövlətləri toplaya bilir. Hazırda bu cəmiyyət bütün ölkələrdə həmrəylik və yardım aksiyaları ilə bütün xalqlar üçün bərabər şəkildə sülhü dəstəkləyir.

Henri Dunant

Qaçqın düşərgəsi
Kenya, Afrika

Henri Dunantın bu işini mənəvi, əxlaqi keyfiyyət kimi dəyərləndirin. Hazırda onun yaratdığı təşkilatın dünyanın hər yerində göstərdiyi fəaliyyət haqqında məlumat toplayın. Bu təşkilatın bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu yerinə yetirməsini faktlarla əsaslandırın.

Hazırda Afrikada aclıq və susuzluqdan əziyyət çəkən insanlara dünyanın hər yerindən yardımlar olunur. Bu cür yardımların edilməsi bəşəriyyətin mənəvi dəyərlərinin nümunəsidir.

Təbiətin qorunması, insanlara yardım, tolerant yanaşma, sülh və əmin-amanlıq içində yaşamaq bəşəriyyətin mənəvi haqqıdır. Hazırda baş qaldırmış global ekoloji problemlər, müharibələr və onların fəsadlarının aradan qaldırılması naminə görülməli hər bir iş mənəvi dəyərlərdən qaynaqlanır.

1. Mənəvi borc anlayışını izah edin.
2. Mənəviyyətin formalaşmasında dinlərin rolunu əsaslandırın.
3. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcumuz nədən ibarətdir? Sadalayın.
4. Mənəviyyətə aid gözəl kəlamlar söyləmiş dahilərin fikirlərindən ibarət təqdimat hazırlayın.
5. "Ulu öndər H.Əliyev bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu reallaşdıran şəxsiyyətlərdəndir" adlı esse yazın.
6. Müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə aid araşdırma aparın və bununla bağlı buklet hazırlayın.
7. Bəşəriyyət qarşısında hansı mənəvi borcumuz var? Bu mənəvi borcların könüllülük prinsipi ilə davamlı şəkildə həyata keçirilməsi üçün hansı təklifləri irəli sürərdiniz?

Təbiət insanların şüurundan, iradəsindən, istək və arzularından asılı olmayaraq mövcuddur. Hələ insanlar yox ikən təbiət var idi. Bu cəhəti ona görə xüsusi qeyd etmək lazım gəlir ki, əksini iddia edən fəlsəfi cərəyanlar da mövcuddur.

Təbiət anlayışı tarix boyu təkamülə, ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Müxtəlif dövrlərdə bu anlayışa bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənən məzmunlar verilmiş, bu haqda müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür.

Dünyanın dərk olunması ilə bağlı ən qədim düşüncələr mifologiyadır. Mifologiyanın əsasını fantastik varlıqlar haqqındakı müxtəlif miflər, əsatirlər təşkil edir. Miflərlə bağlı fərziyyələrdə təbiət hadisələri və cansız predmetlər canlı varlıqlar şəklində təsvir olunurdu.

DÜNYANIN DƏRK OLUNMASI

Yəqin, sizi maraqlandıran məsələlərdən biri də dünyanın necə, nə vaxt yaranması və kim tərəfindən yaradılması kimi suallar olub. İnsanlar lap qədim zamanlardan bu barədə fikirləşib və onları düşündürən suallara cavab axtarmağa çalışıblar.

Tarix və ədəbiyyat dərslərindən sizə məlum olan rəvayət və mifləri sadalayın. Onları birləşdirən ortaq cəhətləri müəyyən edin.

Qədim yunanlar müxtəlif nəzəriyyələrin yaradıcılarını “müdrəklik aşiq-ləri”, “hikmətsevərlər”, onların bu yeni məşğuliyyətini isə “hikmətə sevgi” (fəlsəfə) adlandırırdılar.

Men-Tszi ▲

Dünyagörüşün digər tarixi forması dindir. Dünyanın mənşəyi və mahiyyəti, insan, onun həyatının mənası və məqsədi, insanın dünyada yeri, xeyir, şər haqqında fikirlər və digər ehkamlar Allahın kəlamları ilə təqdim olunur.

Dünyanın dərk olunması haqqında söylənmiş müxtəlif fərziyyələrdən biri də Çin filosofu Konfutsiyə məxsusdur. *Konfutsiçiliyə görə, baş tanrı Göydür. Ölkənin Göy ilə qarşılıqlı münasibətlərində imperator – Göy oğlu xüsusi yer tutur. O, ölkəni Göyün adından idarə edir.*

Dahi filosof Konfutsinin davamçılarından olan Men-Tszi belə bir nəzəriyyə irəli sürürdü ki, insanın həyatı ilahi iradəyə tabedir, bilik isə insanda anadangəlmədir. İnsan anadan olanda bilik ilahi, “hüduzsuz ruh” tərəfindən ona verilir. İnsan bu biliklərin köməyi ilə həyatın

Konfutsi davamçılarının nəzəriyyələrini müqayisəli təhlil edin. Onların müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürməsinə səbəb nədir?

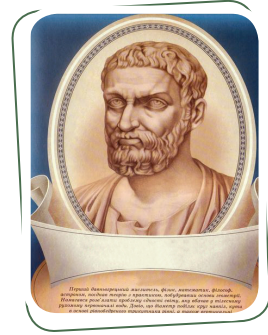

Materialistlər eynilə Qədim Misirdəki fironlar, rahiblər və digər zümrələr kimi maddənin əzəli və əbədi olduğuna, sonsuzluğuna, yaradılmadığına və canlıların təsadüflər nəticəsində cansız maddədən törədiyinə inanırlar. Materialist fəlsəfədə belə deyilir: Bütün fəza, atmosfer, ulduzlar, təbiət, canlı və cansız nə varsa, hamısı atomlardan əmələ gəlib. İnsan da təbiətdəki müxtəlif atomların cəmindən başqa bir şey deyil. Canlıların həyatı atomlar arasında elektrik cərəyanının müəyyən tarazlığı nəticəsində mümkün olur. Bu tarazlıq pozulanda canlılar ölüb torpağa dönür, yenidən atomlara parçalanır.

bütün suallarına cavab verməlidir. O, insanları bütün uğursuzluqların və bədbəxtliklərin səbəbini müəyyən-ləşdirməyə, dözümlü və mərhəmətli olmağa çağırırdı.

Digər nümayəndə Syun-Tszinin fikrincə, insan taleyi ilahidən deyil, onun özündən asılıdır. Bundan əlavə, insan aləmi dərk etmək və ondan öz xeyrinə istifadə etmək qabiliyyətinə malikdir. Cəmiyyət isə idarə edən-lərdən və idarə olunanlardan təşkil olunmalı, onun üzv-lərinin bir hissəsi fiziki, digər hissəsi zehni əməklə məş-ğul olmalıdır. Göründüyü kimi, Konfutsi fəlsəfəsi iki istiqamətdə: idealizm və materializm istiqamətlərində inkişaf etmişdir.

Milet məktəbinin banisi Fales suyu bütün varlığın əsası hesab edirdi. Falesə görə, suda inkişaf imkanları vardır və dünyada hər şey suyun qatılaşması və par-çalanması nəticəsində meydana gəlir. Atomistlər isə aləmin atomlardan yaranması mövqeyindən çıxış edir-dilər. Demokrit atomların bölünməz, müxtəlif uzunluğa, formaya malik olduğunu təsdiqləyirdi.

Fales ▲

İslam və xristianlıq dinindən başqa daha hansı dində hər şeyin Allah tərəfindən yaradılması öz əksini tapmışdır? Hər şeyin Allah tərəfindən yaradılması nəzəriyyə-sini dünyanın atomlardan ibarət olması nəzəriyyəsi ilə müqayisə edin.

Azərbaycanda dini mistik fəlsəfi fikirlər e.ə. I minillikdə Zərdüştlük fəlsəfə-sində ifadəsini tapmışdı. Zərdüşt tərəfindən yazılması ehtimal edilən kitab "Aves-ta"dır. Zərdüştlük ali Allah Ahuramazdaya tapınan ilk monoteist dini təlim olsa da, iki əzəli başlanğıc – xeyir və şər dualizmi ilə müşayiət olunmuşdur.

Orta əsrlərdə təbiət və dünya haqqında müxtəlif baxışlar sistemi formalaş-mışdır. Bu dövrdə hökmran olan dini dünyagörüşü təbiət haqqındakı təsəvv

İbn Sina (980–1037) "Tibb qanunu", "Danışname" və s. əsərləri yazmasına baxmayaraq, onun fikrincə, "Allahın iradəsi bilikdən qaynaqlanır. Vacib varlığın iradəsi həqiqətin dərkidir".

Nizami Gəncəvi ▲

*Bu dahilərin
Allahı inkar
etməməsinin
səbəbini nədə
görürsünüz?*

vürlərə də ciddi təsir göstərmişdir. Hər şeyin Allah tərəfindən yaradılması və idarə olunması fikirləri həm xristianlıqda, həm də islam dinində öz əksini tapmışdır.

Orta əsrlərdə təbiət haqqındakı təsəvvürləri səciyyə-ləndirən cəhətlərdən biri də bu idi ki, burada qədim dövrün fəlsəfəsindən gələn vahidlik, yaradılmazlıq və olmazlıq kimi ideyalar təbiətə deyil, onun yaradılmasına aid edilirdi. Qədim yunan fəlsəfəsində dünyanın dörd ünsürdən: su, od, torpaq və havadan yaranması ideyası dahi Nizami Gəncəviyə qədər gəlib çıxmışdır.

Nizami qədim yunan filosoflarından fərqli olaraq, dünyanın əsasında duran dörd ünsürün Allah tərəfindən yaradıldığını göstərirdi.

Bununla yanaşı, ateist fikirli, yəni Allahın varlığını qəbul etməyən şəxslər də olmuşdur ki, onlar dinləri və onların müqəddəs kitablarını qəbul etməmişdilər.

Dahi mütəxəssislərin bir çoxu təbiəti əsas götürmüş və insanın iradəsinin gücünə inanmışlar. Lakin buna baxmayaraq, bu dahilərdən nə E.Miyanəçi, nə F.Nəimi, nə İ.Nəsimi, nə də C.Bruno ateist olmamış, Allahın varlığını inkar etməmişlər. Onlar panteist mövqedən çıxış edərək belə hesab edirdilər ki, Allah təbiətdən kənarda, onun fəvqündə deyil, onun içərisindədir, orada mövcud olan sonsuz cisim və proseslərin özlərindədir. Onlar inanırdılar ki, insan təbiəti, oradakı cisimləri, proses və hadisələri dərk etməklə həm də onların daxilindəki Allahı dərk etmiş olur.

Əbu Reyhan əl Biruniyə (973–1048) görə, materiya və təbiəti Allah yaradıb. O, Yerin Günəş ətrafında dövr etdiyini qeyd edirdi. Canlı aləmin yaranmasında əsas suyu, sonra digərlərini qiymətləndirirdi.

Şərq alimi İbn Rüşd Allahı ilk əql kimi qəbul edirdi. O düşünürdü ki, Allah insan və təbiətdən kənardır, dərk edilmir.

XIV əsrdə meydana çıxmış hürufilik fəlsəfi-dini hərəkatı idi. Onun banisi Nəimidir (1339–1394). Hürufiliyə görə, insan öz varlığında olan ilahi nuru dərk etmək üçün əqli-mənəvi təkamül keçməli, qəlbini daim saflaşdırmaq çətinliyinə qalmalıdır. Onların fikrincə, insan müqəddəsdir, kamil insan Tanrı səviyyəsinə qədər yüksələ bilər. Nəimi məhz belə düşüncəyə sahib olduğuna görə zamanəsinin ən kamil insanı hesab edilib. O, ictimai haqsızlığa, şəərə, zül-mə son qoymaq gücünə malik deyildi. Söz, kəlam və hər f

hüruflilikdə xüsusi məna daşıyır. Allahın ilk əmri sözlərdə təcəssümünü tapıb.

Kamil insan üzündə isə ilk yaradıcıya məxsus cizgilər vardır. Hüruflilik işarələri və bu işarələrin daşıyıcısı olan insanı ilahiləşdirir.

Orta əsrlərdə deyilirdi ki, müqəddəs yazılar Allahın kəlamlarıdır; Allah özü və yaratdıqları haqqında əsl həqiqətləri vəhylər* şəklində peyğəmbərlər vasitəsilə insanlara bəyan edir. Belə insanları teist adlandırmışlar.

Vəhy

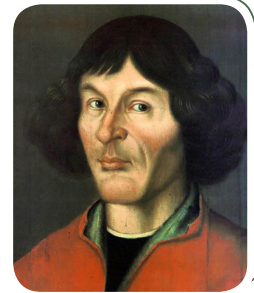
*fikrin, hök-
mün Allah
tərəfindən
peyğəmbərə
xəbər
verilməsi*

Hüruflilik təlimi haqqında tarixdən bildiklərinizi xatırlayın. Bu təlimin yaranması zəruriliyini dövr baxımından şərh edin.

Bütün bu nəzəriyyələrə Polşa alimi Nikolay Koper-
nikin kəşf etdiyi Heliosentrik sistem təbiət haqqındakı
elmlərdə, təbiətə olan baxışlarda böyük bir çevriliş ya-
ratdı və dini dünyagörüşə sarsıdıcı zərbə endirdi.

Dünyanın dərk olunması dini və elmi əsaslarla sü-
buta yetirilməyə çalışılsa da, hələ də bu nəzəriyyələrdə
müxtəlif ziddiyyətlər qalmaqdadır. Bəşər cəmiyyəti inki-
şaf etdikcə bu barədə mülahizələrin davam etməsi la-
büddür. Bu yanaşma və nəzəriyyələrlə fəlsəfə elmi məş-
ğul olur.

▲ Nikolay Kopernik

1. Materialist dünyagörüşü haqqında fərziyyələrə əsasən materiallar topla-
yıb təqdim edin.
2. Materializmi idealizmlə müqayisə edin.
3. Ateist dünyagörüşünün materialist dünyagörüşündən fərqli cəhətləri nə-
dir? İzah edin.
4. Nikolay Kopernikin kəşf etdiyi Heliosentrik nəzəriyyə nə üçün dini dünya-
görüşə zərbə vurdu?
5. Dünyanın dərk olunması və ya dünyagörüşü arasındakı əlaqəni şərh edin.
6. Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" poemasını oxuyun. Dünyanın dörd
ünsürdən təşkil olunması haqqındakı fikirləri təhlil edin.

ƏLAVƏLƏR

Xəzər dənizinin çirklənmiş sahələri

- Sənaye tullantıları ilə çirklənmiş sahələr
  Rekreasion tipli çirklənmə sahələri
- Aqrokimyəvi tullantılarla çirklənmiş sahələr
  Dampinqlər (texniki tullantıların basdırılmış yerləri)
- Qarışıq tipli çirklənmə sahələri

Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyəti

SUYUN ÇİRLƏNMƏ DƏRƏCƏSİ

- 1 Şerti təmiz
- 2 Məlayim çirklənmiş
- 3 Çirklənmiş
- 4 Yüksək dərəcədə çirklənmiş

DƏNİZ EKOSİSTEMİNİN VƏZİYYƏTİ

- Ekoloji vəziyyət pozulmayıb
- Mübahisəli, ekoloji vəziyyət zəif pozulub
- Böhranlı, ekoloji vəziyyət pozulub
- Dəniz kompleks monitoring məntəqələri

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2009
2. B.Xankişiye. Sığorta fəaliyyətinin əsasları. Bakı, 2006
3. B.Xankişiye. Sığorta. Bakı, 2005
4. D.Bağirov, M.Həsənli. "Maliyyə". Bakı, 2011
5. E.Kərimov, B.Osmanov. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2004
6. Ekoloji siyasət. Bakı, 2008
7. Ə.Əlizadə. Psixologiya. Bakı, 1989
8. Fövqəladə hadisələrin təsnifatı (məlumat kitabı). Bakı, 2001
9. F.Rəsulov, Q.İbadoğlu. İqtisadiyyatın əsasları. Bakı, "Elm", 2004
10. İnsan və cəmiyyət. 10-cu siniflər üçün dərslik. Bakı, 2011
11. Qurani-Kərim (Tərcüməçilər: akad. Ziya Bünyadov və prof. Vasim Məmmədəliyev)
12. L.Q.Xodov. Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi. Bakı, 1997
13. Maqşud Qasımov. Sağlam həyat tərzı uğrunda. Bakı, 2005
14. M.C.Atağişiye. Qazmada istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri Bakı, 1998.
15. M.Əmirov. İnsan və cəmiyyət. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, 2010
16. N.Əkbərov. Ailə və cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydaları. Bakı, "Bərəkət", 2010
17. N.Əkbərov. Ailədə və cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydaları (Ümumtəhsil məktəbləri şagird və müəllimləri üçün vəsait). Bakı, "Bərəkət", 2009
18. N.Novruzov, X.Hüseynov. "Maliyyə". Bakı, 2007
19. "Özünə və başqalarına kömək etməyi bacar" (Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi). Bakı, 2004
20. Ramil Əliyev. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi. Bakı, 2002
21. Rəfiqə Əliyeva, Qara Mustafayev, Sevinc Hacıyeva. Ümumi ekologiya. Bakı, 2004
22. S.C.Əliyev, H.M.Hacıyeva, N.C.Mikayılzadə. Tibbi biliklərin əsasları. Bakı, 2004
23. Telman Xəlilov, Maya Zeynalova. Qlobal ekoloji problemlər. Bakı, "MBM", 2013
24. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 2009

Türk dilində

25. Delius, Harald. Etik, Günümüz Felsefe Disiplinleri. D.Özlem, İstanbul
26. Sosial bilgiler dersi öğretim proqramı. Ankara, 2005

Rus dilində

27. Винокурова Н.Ф., Трушин В.В. Глобальная экология. М.: Просвещение, 1998
28. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. – Ростов н/Д: Феникс, 2000
29. Лихачев Б.Г. Педагогика: Курс лекций. Юрайт, 1999
30. Новиков Ю.В. Природа и человек. – М.: Просвещение, 1991
31. Пометун Е. Энциклопедия интерактивного обучения. Киев, 2007
32. Щепанская Т.Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX–XX вв. М.: Индрик, 2003

LAYIHƏ

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.

O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşın ondan sənə kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

LAYİHƏ